

P Á R I S B Ó L.

IRTA

ASBÓTH JÁNOS.

PEST.

SZERZŐ SAJÁTJA.

1867.

• 295938

ROKONI SZERETETTEL

A S B Ó T H S Á N D O R

ÉJSZAK-AMERIKAI TÁBORNOKNAK ÉS MEGHATALMAZOTT

MINISTERNEK

AZ ARGENTINIAI REPUBLIKÁNÁL

PÁRISI NAPJAINK

EMLÉKEÜL.

PÁRISBÓL.

„Mondom bátyám, ne feletessen aranyos
angyalt, hanem piros oroszánt; mert
lám én ehez szoktam és, ha aranyos
angyalt is festenek, úgy nézne ki,
mint ha piros oroszán volna,

NAPOLEON NAPJA.

I.

Hogy Páris mindig szép és mindig érdekes : azon olvasóim közül senki sem fog kételkedni. Hiszen miért is volna különben, hogy minden ember, a kinek még nem volt módja ez „uj Baby-lont“ látni, vágyakozik utána, titkon vagy nyil-tan, mint a kis gyermek a „Schlaraffenlandba“ ; másrészt akárhányszor tekint le magasabb lény gyanánta közönséges emberfiára az, ki emelkedett — önérzettel a „Notre Dame“-ról, a „Ponte des Inva-lides“, az „Arc de Triomph de l'Etoile“-ról, vagy a „Madelaine“-ről beszélhet, még pedig minderről úgy, mintha bizony teljes életében bennük lakott volna, bizonyos familiáritással, mintha édes öcs-cse, vagy legalább is sógora volna ép úgy a Tuil-leriáknak, mint a Palais Royalnak ; ennél fogva beszélhet úgy a Tuileriákról, mint beszélhet a fertálmágnás a legmagasabb kék vérről, például „Béla grófról“, „Crescentia hercegnőről“ vagy „Ca-momilla“ bárónesse-ről,

De ha bizonyos az, hogy Páris érdekes mindig, még sokkal bizonyosabb, hogy soha sem oly ér-dekes, mint éppen Napoleon-napján.

A régi Babylonban ilyen lehetett Baal napja. Már augusztus elsején — pedig az ünnepély

csak tizenötödikén van — itt-ott láthatja a kószálgató flaneur, mint készülődnek a — kivilágításra, és nem fitogtatásból, nem munkaerőhiányból, vagy azért, mert csak lassan dolgoznak; nem; hanem azért, mert e készülétek oly nagyszerűek, hogy még a két héttel is csak alig tudnak kijőni. A Place de la Concorde-on — ott a hol az egy kőből faragott luxori óriási obeliszk áll, a Tuillériák kertje és a Champs Elisée közt — elmentem majd mindennap, és csodáltam, mily gyorsan dolgoznak, egyszerre mennyien dolgoznak és mégis mily soká dolgoznak. Igen ám, de oda, a hol pusztá szabad tér, a hol csak sárga macadám volt, oda negyvennyolcz óra alatt kertet és virágágyakat varázsoltak, melyek édes illatot terjesztettek mindenfelé, és a színek minden vegyülékében pompáztak. Raktak az obeliszk körül egy egész ősrégi egyiptomi palotát, a legnagyobb, valóban egyiptomiasan óriás mérvekben, egyiptomi izlésű freskókkal, szobrokkal és féldomborművekkel pazaron diszítve. Mind ama varázsosan nagyszerű épületeket, melyek mintha csak épen e téren rendez-vous-t adtak volna egymásnak, behálózzák most a legkülönfélébb alakú vascsovekkel. E vas figurák, melyek oly furcsán néznek ki nappal, majdan az ünnepély napján a néző szeme elé gyémánt ragyogású ábrákat fognak varázsolni. Mert ez csupa légszeszecső, és minden betű, minden korona, csillag, sass és egyéb, ezer meg ezer légszeszlángból áll, s az egész oly ügyesen van elrendezve, hogy a csövecskék mind meg-

gyűjtva, a sassnak például még egyes tollát is feltűntetik éles körvonalokban, csupa fényes fehér tűzben. Pedig e készülékek, nappal tekintve, gyakran még csak nem is sejtetik az okoskodó nézővel hogy a nagy estén majd mit fognak ábrázolni.

És ilyen készülődések folynak az óriási városban mindenfelé. Van mindenfelé és mindenféle.

Ha ezeket mind emliteni akarnám, vagy akár csak a legérdekesebbeket is, véget hosszat nem érő lajstromozásba fognék. Csak például hoztam föl ez egyet és pedig épen a Concorde-tért azért, mivel itt és az Invalidusok előtt volt folyvást az ünnepély központja.

A párisi lapok is már-már kezdegettek egymást irni az ünnepélyről; az egész héten az ünnep előtt a párisi ember nem is beszélt másról; mindinkább több-több feltűnő alakot, furfangos angolt, sovány ladyt, potrohos németet és szikár yankeet, kínait, japanit, törököt sat. lehetett látni a boulevardokon; falragaszok előre hirdették az ünnepély főmozzanatait, minden utca sarkán, az emberi hang minden modulációjában, a sertés-rőfögéshez hasonló basszustól egész föl a kappanhangnál is kappanhangúbb sopránig, hirdették és árulták a részletes programmokat, rajzokat, discsőítő költeményeket; a legutósó napon a falusiak vidékiek is bejöttek, a férfiak úgy öltözve, mint a szegényebb polgárok, de a nők furcsábbnál furcsább tájviseletükben; mindig több és több zubonyost lehetett látni, míg aztán megjött maga a nagy nap, a mit 15-dikén hat órakor reggel hir-

dettek az Invalidusok ágyúi, messze ki a nagy világba.

E napról fogalmat adni a kedves olvasónak, föladata a következő lapoknak. Az egésznek leírását ne várják. Először van sok, a mi leírhatatlan; másodszor, ámbár egész nap folyvást járkáltam mindenfelé, a látnivalóknak talán még tized részét se láttam.

Kérdezősködvén: mily magatartás a legcélszerűbb ez ünnepélyen, melyen ez óriás város majdnem népvándorlás színhelye, főkép azt a két tanácsot kaptam, hogy először is: tarts mindig a Szajnának, másodszor: járj mindig egyedül. Még egy-két más tanácssal, hogy például ne dugj semmit se a zsebedbe stb., nem akarom az olvasót fárasztani.

De ama kettő fontos. Valóban, a ki mindig a Szajnának tart, lehetetlen, hogy itt-ott valami érdekest ne lásson, és a kinek csak némi táj és tárgyismerete van, az a legkevesebb fáradsággal és idővesztéssel legtöbbet lát ottan. Másfelől főelv, hogy menj egyedül. Menj egyedül, még akkor is, ha Párist még nem igen ismered, ha eltévedéstől félsz is. Tarts mindig a nagy tömeggel, és nem igen fogsz úgy eltévedhetni, hogy akárki haza ne utasithasson.

Mert ha mással, vagy épen kettővel, hárommal vagy, e három kellemetlen alternativa közül okvetlen választanod kell egyet: vagy elvesztitek egymást minduntalan, avagy valószínűbben csak egyetlenegyszer, mert mint mikor a sebesen futó

hajóról, „ember a vízben“ kiáltás hangzik rémületesen, valószínű, hogy hiába vetik a tenger hullámaiba a mentő csolnakot, úgy az is kétségkívüli, hogy e tengernyi tömegben nem találjuk meg többé azt, a kit hullámai egyszer elnyeltek. Vagy csak a legnagyobb fáradtsággal és idővesztéssel maradhattok együtt. Vagy épen azt, a mi titeket leginkább érdekel, nem is látjátok, mert a másik mást szeretne látni. Néhol pedig lehetetlen is háromnak elférni ott, a hová egy mégis csak könnyebben beékelheti magát.

Igy tehát én is egészen egyedül mentem neki a látandóknak. Tizenkét órakor a „hotel de Louvre“ kapuja elé álltam. Ez volt első résztvevésem az ünnepélyben. Tizenkét óra előtt, úgy mint akár-melyik más napon, ma sem lehetett látni valami különöst. Tizenkét óra előtt a párisi nem mutatja magát, még ily rendkívüli esetben sem. Ma ugyan mindenfelé járkált elég nép reggeli hat óra óta — akkor szólamlottak meg az Invalidusok ágyúi — hanem az ünnepély csak tizenkét órakor nyílt meg. Egy fél óráig a kapuban állva (a hotel ép szemben fekszik a Louvre-vel és a Tuillériákkal,) dobszó mellett láttam elvonulni jó Páris városának nemzetőrségét. Lehetett látni első látásra, hogy nem rendes sorkatonaság, — a jámbor szatocs-arcokon és polgári erények gyakorlatában meghizott potrohokon. Láttam elvonulni ezek mellett a százas gárdát. Ez ép ellenkező irányból jött; hatalmasan tisztelegtek maguknak. A százas gárda a Tuillériák egy szárnyát, — pavilonját

— lakja, és a császári lak szárnya elé vonult most. Pompás hatalmas alakok. Csupa altiszt, ki szerencsés volt alkalmat találni, hogy magát kitüntethesse. Így mondja a francia katona. Nem egyszerűen: kitüntette magát. Mert az magától értendő, hogy kitüntetni minden francia katona kitünteteti magát, csak — legyen alkalom. Ezeknek tehát volt alkalmuk. Majd nem mindegyiknek van érdemjele, Azért dülesztik ki oly hatalmasan mellüket. Ennek maga Abd-el-Kader hasította ketté a homlokát, annak Totleben tabornok saját kezével lött gránát-szálkát szakála közé az, mikor három osztrák tisztet fogott el Solferinónál, kapta ama hatalmas vágást szemén, orrán és arcán keresztül; egyik Kokhichinnában, másik Mexikóban harcolt. A francia sass győzelmeit látta az egész világ, és minden harctér ide küldte kitűnőit. Hanem hatalmas alakok is csakugyan. Szörnyű martiális kinézésük van ama két lábnyi medvebőr kalpagban. Elöl tizenkét szapőr. Roppant kopjaszerű fejszéikkel, fényesen kitisztított sárga bőrkötényeikkel, melyek jól illettek a kék egyenruhához, igen jól néztek ki. Aztán az öles tambour-major. Utána a csengő zene, s aztán maga a gárda.

Belépve a Tuillériák kertjébe, nézegetve a kivilágításhoz való állványokat, körülsétálva a palotán, a Szajnára jutottam. A másik parton, a lovassági kaszárnyától az „Instituteig,” tigrisbőrrel czifrázott ragyogó sisakban defilírozott a nehéz levasság. Imponáló látvány volt, kiváltkép mesz-

sziről. Közelről meg lehetett volna látni, hogy többnyire rossz lovasok. Lehetett volna látni, ám-bár lépésben mentek. Minden láb kifelé, minden sark fölfelé állott. Természetesen ezek is zenével mentek. De valamennyi katonaság közt kétségkívül a legérdekesebb I. Napoleon serge volt. Csupa galambősz veterán, ki még a „nagy napokból“ maradt meg; mindenik abban az egyenruhában, melyet a „kis káplár“ alatt viselt, szépen sorakozva mentek, kétségbeeső haldoklótól, kardtól, golyóbistol, kartácstól összerongyolt, de száz dicső napnál többet látott zászlókkal élükön. Képviselve volt itt minden régi hadosztály, a nehéz vasastól a lengyel lándzsásig. Ezek a Vendôme-térről az Invalidusokhoz vonultak. A többiek mind a „Notre Dame“ felé, a nagyszerű „Te Deum“-hoz. Arra fordítottam én is vándor-. azaz hogy sétabotomat.

II

A „Notre-Dame“ templomának négy vagy öt bemenete van. Mind a négy vagy öt bemenetet ostromolta a közönség; mind a négy vagy öt korláttal, kerítéssel, városi drabanttal, katonával, lovassal és bakancsossal volt elzárva. Mindeniknél visszautasították az embert, és az ember mégis bejutott, és ha bejutott, látta, hogy tömérdek más is bejutott; látta, hogy benn még nagyobb a tolakodás, mint odakünn. És mindamellett a templomnak legnagyobb része, az egész középhajó, elzárva a többitől vas rács által, egészen üresen

állott. Mert ebbe csak a fő-főbemenetről lehetett jutni, és itt aztán komolyan vették a rendnek és csendnek őrei a dolgot, s a ki egyenruhában, bírói vagy papi talárban, akadémiai zöld mellű frakkban nem volt, a ki rendjeleinek fényével el nem vakítá a nézőt, a ki, mint például a képviselőház tagjai, császári kocsikon nem jött, azt ott be sem hagyták nézni. A tolongás tehát nagy volt. Látni nem lehetett semmit sem. Mindenki jobb helyet keresett, s mindenki csak rosszabbat talált. Elvégre azt a nevezetes fölfedezést tettem, hogy egy frankért föl szabad menni a karzatra.

Tudván azt, hogy a ki 1800 és egy néhány év előtt Jeruzsálemben a templomban üzérkedőket ugyancsak megbolygatta, rég nincs már e földön: nem láttam át, vajjon mért ne használjam az alkalmat, s fölmentem a választottak közé, kik az úr házában kitünőbb helyet foglalnak el -- egy frankért.

De az előny nagyon illusorius volt. A kőmellvédek három sornyos vasassal, t. i. krinolin-vasassal voltak garnirozva mindenfelé, és a nagyszerű szertartás már csaknem végire járt, midőn egy méla elhagyatottságban álló lajtorját fedezvén föl, annak tizennegyedik lépcsőjéről egy kitűnő látcső segítségével a párisi érsek orrahegyét megpillantottam. De mikor aztán nem sokára rá kifelé tódult a nép, és a grandezza is ünnepélyes lassúsággal elhagyta ülőhelyeit, akkor szemem előtt elvonúlt, — épen mint az „Afrikai nőben, — mind a sok érsek, püspök, pap, tábornagy és tábornok

czifra színű ruhában, miniszter, tanácsnok, annyi rendjellel, hogy az ember az egyenruhát ki nem vehette, a kriminális birák fekete, a másíak vörös dominóban, — mert a birák és ügyvédek, ép úgy mint a középkorban, most is dominót viselnek; talán soknak van valami a lelkén, s azért minden eshetőségre tartja magát ahoz, hogy „beati qui in domino moriuntur.“

Láttam aztán az akadémikusokat. Frakkjuk melle pálmalevelekkel volt zöldre himezve. Ezeket látva, nagyon örültem, hogy nálunk csak némely akadémikus zöld, míg lám Franciaországban mind az. Láttam egy-két nőt is e választottak közt. De hogy kik voltak, nem tudom, mert szép nem volt egyikük sem. A császári család se itt, se az ünnepély más helyén jelen nem volt. Családi körében St. Clouban ünnepelte neve napját a Caesar.

És ha már most a kedves olvasó kérdi, miért voltam a templomban, valóban nem tudom, mit mondjak.

És miért voltak itt a többiek? Már tudniillik azok, a kikre rá nem parancsolták?

Azt még sokkal kevésbé tudom.

Imádkoztunk e Napoleonért?

Imádkozó arcza senkinek sem volt, kivéven azokat, kiknek öltözetéhez tartozott, mint a harisnyakötő a magas harisnyához.

Akartuk-e lelkünket fölemelni ama nagy férfiú emlékezetén, ki született a földközi tenger szívében, hogy meghaljon az Atlantinak szívében,

ki örök időkre megdöntötte a százfejű sárkányt, ki kiemelte századok odvas porából az embert, ki legyőzhetlen lévén, legyőzetett mégis, csak azért, hogy eszméi győzelemre ébredjenek újra, mindig!

De mi a fölemelkedést illeti, azt itt nem tehattuk a legjobb akarat mellett sem. Nagyon sok szin, nagyon sok czifraság, nagyon sok gyertya és nagyon sok tömjén volt itt.

Menjetek ki sötét éjjel a Mars-térre, álljatok az Invalidusok némán beszélő ágyúí elé, azok elmesélnék mindent.

Hatalmas képzelettel varázsolják föl az éj hullámzó tengeréből a szirtek szigetjét. Nézzétek az ormon ott a férfiút, összefont karokkal, keletnek tekintve — sejteni fogjátok a szellemet, mely vezérlé. De a mit itt láttok, azt a boulevard des Italien egyik házában, a császár szabójánál is láthatjátok.

Én e templomi ünnepélyről nem mesélhetek sokat, mert semmit se tudok róla. Csak felülről láttam, mint a fejedelmek országukat.

A templomból kiki oda ment, a merre kénye kedve tartotta. Mégis úgy látszék, mintha mindenki együtt maradt volna, mert akárhova ment az ember, mindenütt ott találta a nagy tömeget.

Magam egy omnibuszra ültem, jegyemmel előbb az iroda előtt állva egy fél óráig, míg reám került a sor. Az Invalidusok hidjához igyekeztem. Ott indult meg a regatta három órakor. De az Invalidusok hidjához, társaskocsin maradv, soha el nem jutottam volna, ámbár állomása az volt. Mert

hiába akart a kocsis oda hajtani rendes útján, még sokkal inkább hiába akart oda kerülni varga betűn. Nem látta biz az az nap az Invalidusok hidját, oly nagy tömeg volt ott. Utójára aztán el is hajtott a Trocaderok háta mögött, és én azon át igyekeztem a hidra jutni.

De se a hidról, se a partokról, se a másik híd-ról nem lehetett látni mitsem. Az egész négyszög, mely a hajó versenyerét képezte, körül volt özönlöve emberfővel, ép úgy, mint a templomban.

Lehetetlen lett volna helyet szorítani. Nem láttak ezek egyebet a repülő csolnakoknál; nem tudták: ki ez, ki az; nem tudhatták még azt se, ki a nyertes, mégis elálltak itt órákig. De lent a rakpartok alatt, egy mélyen a Szajnába benyúló fövenyes félszigeten, szintén meg voltak a regattának is a maga válassztottjai. Egy piros aranyos bársony sátorban a főkaczikák néhány pompás öltözetű hölgygyel, egy terraszszon, mely a sáornak mintegy udvarát képezte, melyre le is jártak néha ama magasabb lények, alkaczikák, és a félsziget többi részén a többi válassztott.

De hogy jutni be oda? Kinek szabad bemenni? A kinek van belépti jegye. Hol lehet venni? Sehol sem. Azt ingyen osztogatták tegnapelőtt és tegnap; ma nem adnak többé. Tetszett volna akkor oda menni, kétséget sem szenved, hogy most ott ülhetne, — ha nem is a fő, de mégis az alkaczikák közt. Így szó sincs róla, hogy bejuthasson. Elhiszem, hogy idegen, hogy nem tudta, hogy így meg úgy; de nekem utasításaim vannak.

Egyszerre csak jő két fiatal ember.

Mind a kettőnek bozontos szőrös cзыlindere, mind a kettőnek rövid újjú frakkja, mind a kettőnek titokszerű orrlyuka. Az egyik ide-oda bandzsalit, a másik szól oly hangon, mint Horatió Hamlet temetői jelenetében :

— Önnek nincs jegye ?

Én Hamlet apjának hangjával :

— Nincs — nincs — nincs !

Ő már most Hamlet hangján, még sokkal titokszerűbb orrlyukakkal :

— És ön kívánna jegyet ?

Én a szellem egész méltóságával, keverve föld alól jövő kísérteties sóvárgással :

— Na, de mennyire.

A bozontos cзыlinderű Hamlet társához fordul, és mindketten a legtitokszerűbb orrlyukak netovábbjával sutognak.

Hamlet egyszerre hozzám fordul és mutat két jegyet. Egy pirosat és kéket. A piros „thú frenk“, a kék „tri frenk.“

Még kell jegyezmem, hogy Hamlet mindig angolul beszélt, ha nem is egészen Shakspeare nyelvén. Vettem egy kéket. Az al-kaczikák helyére szült.

Igy aztán bemehettem az üdvnek félszigetjére. Itt járkált a tömérdek fiatal ember, kezdve azoktól, a kik még kopaszok az orruk alatt, egész azokig, a kik már kopaszok az orruk felett ; itt járt a sok dajka csecsemőjével ; hanem hiányzott a máskor mindig mellette levő nagy bajuszú ka-

tona. Itt kínálhatta szivarját a kis szatócs. Itt vitorlázgatott ép úgy, mint akárhol Párisban, a két-értelmű nővilág akárhány képviselője, a kisebbnél kisebb négyszög-lappal fején, hátul szörnyű hossz-szú, elől szörnyű rövid szoknyával. Itt szaladgáltak hetykélkedve, henczegve, néha kecsesen szemtelenkedve a különböző csolnakegyletek fiatal tagjai, pajáczó ruháikban, ép úgy, mint nálunk.

De a kinek összehasonlításra volt alkalma, annak be kell vallania, hogy egy pesti regatta összbenyomásában nagyobb szerű. A mi a versenyt, a mi a tért, a mi a hajókat illeti, királyi Dunánk nekünk nyújtja az előnyt. Ama nagy gőzösök, melyek a Szájnán el sem férnének, a Margit-sziget, a roppant lánchíd, melynek párja nincs Páris valamennyi hidjai közt, a pesti dunasor, a budai terraszszok, a Gellért-hegy a néző előtt úgy szólván mind egy pontra van központosítva, és ha Párisnak vannak sokkal szebb helyei, a regatta helye bizonynyal nem az, különösen most, midőn a Mars-tér és a Trocadero föl van dúlva a jövő évi világkiállítás palotája miatt.

Ezenfelül egy regatta Pesten valami fő-fő. Itt csak epizód. Ez óriás városban elvész. Nálunk az egész város felbúzdúl rajta, és minden más iránt elveszti érdekeltségét. Az általános hangulat magával sodorja az embert.

Családi esemény, mely mindenikünket érdekel. Egy napra legalább betölt mindent. Egész Pest csak a regatta dekorációja; egygyé válnak, minden csupa összhang. S ezért, habár talán a használt

eszközök, a költségek, az előkészületek, a csolnakok, de még maga a közönség is nagyobb itt: az összbenyomás nagyszerűbb Pesten. Óriási színtere mellett összetörpül az egész. Hasonló érdekűt látni lehet ugyanazon időben tizféléit is Párisban. Itt az érdek oszlik.

Nincs semmi sem az egész ünnepélyben, mi betöltené egészen egyedül az egészszet, kivevén a tűzijátékot s a kivilágítást este.

Pedig úgy, mint mindennütt, itt is megtettek minden kitelhetőt. Hogy a csolnakoknak lefelé, aztán még fölfelé is kellett versenyezniök, emelte az érdeket. Az egyik hidtől indultak, a másikon keresztül eveztek, s visszafordultak ismét az elsőhöz. A két hid, köztük a két rakpart, ostromolva volt. Igen, de Pesten a parti rácsok, a házak nem láthatók a rajta levő emberektől. Ezt itt részint a rendőrség gátolta, részint a mind két felé elnyúló roppant szabad tér, melyhez képest a háromnégy sorban álló embersereg, a mint kinyújtózkodott, elveszett. Hiába hajtottak a térre bolondos angolok, hiába másztatták kocsijuk tetejére nejüket, a tér mégis üres volt, mert nem lehetett róla látni. A rakpart igen magas. A negyedik sorból már nem látni, azért három sornál sűrűbben nem is állottak az emberek.

De alúlról, onnan, a hová jegyem szólt, vagy a hova szólania kellett volna, onnan lehetett látni jól mindent, a legkisebb részletet is.

Mert jegyemet sajtnak vettem, de szappan volt.

Előmutatva, rá mondták, hogy hamis, érvénytelen, s isten tudja, mi minden; kék holott sárgának kellene lennie. No de azért mégis csak bejöttem. A főkaczikák egyike tán látván, hogy idegen vagyok, vagy sejtván, hogy a „Fővárosi Lapok“ külföldi levelezőjével van dolga, bebocsátott a szentélybe. És ezt igen okosan cselekedte. Mert különben ki tudja, szörnyen lerántottam volna regattáját, így meg nagyon meg fogom dicsérni. Amúgy, ha nem látom egészen közletről a különféle pojáczó ruhákat, a hajókat, az izletesen elrendezett vörös bársony sátrat, a hivatalos szertartásokat, jegyzéseket, eljárásokat és kimutatásokat, se a nyerőkről, se a pompás 500 frankot nyomó arany érmekről, se a csolnakokról, se számukról, vagyis inkább számtalanságukról, se a különböző szinekről, se a sátorban ülő szép hölgyekről, se az ünnepélyes pályadijazásról, se a húsz darab katonáról, mely a terraszszt körülállotta, mondom, akkor minderről semmit se lehetne írnom. Így pedig részletes kimutatásokat közölhetnék, ha szerencsére mindent el nem felejtettem volna már egy óra múlva. Csak arra emlékszem, hogy ez alkalommal, valamint máskor is, sehol sem és soha sem hallottam olyan éljenezést, mint a minőre a magyar tömegek hatalmas torkai képesek.

III.

A győztesek dicsőségére a regattán elsütött mozsarak utósó durranásai sokkal hatalmasab böm-

bőléstől lettek elnémitva. Megszóllamlottak másodszor az Invalidusok ágyúi, ugyanazon sorban, mint a minőben 12 órával azelőtt hirdették az ünnepély megnyitását. Mind, a kik a regattánál voltunk, az Esplanadák alá siettünk, de csak kevesünknek volt bátorsága és ereje bele vetni magát a rajzó tömegbe, mely az ott nyújtott népmulatságokban részt vett.

Mindenki az ágyúk felé sietett. A falakra, a fákra, a gerendákra, kerítésekre mászott, a ki mászhatott; a legisleghosszabb lábújjhegyre állott; a kis gyermek és — gyakran a nagy gyermek is — két hatalmas kéztől tartva, apjának vállán tipegett.

Hiszen itt, úgy szóllván a „nagy haza“ egész sok évszázados dicsőségét, mint egy saját magát láthattuk. Ép így küldtek föl az ágyúk a gyújtólyukon egy kis lángvegyitette füstnyelvet, ép így villámlott ki belőlük a vészes tűz, ép így bőmbölt és ugrott vissza, mind ez óriás szörnyeteg — ama világok sorsra fölött döntő csatákon, mint a hogy ugrik, villámlik, bőmböl most. Valóban szép kollekcio! Csupa szemem szedett disz-darab. Francia ágyúk, melyek a piramisok alatt menydörögtek, aztán két osztrák, az egyik 1580, a másik 1681-ből. Az egyik nem hiába német, hanem okoskodik is, még pedig nagyon helyesen: „So mein Gesang im Luft erschallt, manch' Mauren vor mir niederfallt.“ A másik, úgy lehet, szabadságukért vivó magyar őseink ellen is masirozott,

mert hiszen rajta áll: „Ferdinandus, König von Hungarn.“

Négy porosz ágyút vitt Hadik magával Berlinből. Kétezerháromszázharminczhárom mással együtt Párisba vitte azokat I. Napoleon, az a u s z t e r l i t z i csata után, Algier, Sebastopol, Antwerpen, Németország ide küldték ágyúikat. Csak angol ágyú nincs itt. Az egyetlen ország, mely a „belle Francze“ előtt soha sem feküdt a porban.

Az ágyúk sorba bömböltek; de majd csend áll be ismét. Csend? Ohó — egy perczre talán; igen, az ágyúk zaja mellett, de csakhamar ismét oly lárma fejlődik mindenfelé, hogy az ember hajlandó volna hinnai: az ágyúk nem némultak el, hanem csak lehetetlen hangjukat hallani a „fenséges nép“ hangja mellet. Mert itt van a nép, a valódi, az igazi nép. Itt van Francziaország. Ezek azok, a kik csinálják az európai politikát, néha tevőlegesen, mint akárhányszor ezelőtt, néha nemlegesen, mint épen jelenleg.

Ezeknek megbizottja: Francziaország uralkodója, ki kezében tartja a világ sorsát. A meddig ezek kiáltják: „éljen a császár“, addig a császár félisten; ha ezek kiáltják: „kenyeret, kenyeret“, remeg a fél világ,

De most ez a nép mulat.

Ama kis fiú egy másik Murat szerepére készül, s anyját addig kínozza, míg harmadszor is megengedi neki a géppel mozgatott falóra ülni. Az első lépés egy nagy lovassági parancsnok pályáján. Néhány krinolinós Laplace a forgó világ

egytemlen törvényeit egy tengelye körül forgó hingtán igyekezik kitanulni, míg két Arago, dragnyos-ruhában, karöltve, pipázva és nevetve, igen nevezetes csillagászati fölfedezéseket látszik tenni, valahányszor egy-egy Laplace a forgó világegyetem zenitjébe ér.

Néhány lépésnyire a világegyetemtől egy bódé e nevezetes feliratot mutatja: „Egy porosz óriás a gyors-puskát magyarázza.“ Többnyire reménybeli francia tábornagyok — és az minden francia katona — tódúlnak feléje.

Két marsall kijő, s az egyik bortól lelkesült állapotban mondja: „Pajtások, hunczut a német, hanem a világ minden gyorspuskája együtt véve semmit se tesz, a szív dönt, a szív — a szív“ — és egy meglehetősen decoltirozott kisasszony karjaiba dől: a szív — a szív.

Arrább aztán meg lehet tanulni gyakorlatilag az egész hadi mesterséget, 24 öldöklő fő csatában, melynek öldöklő tulajdona azonban mindig csak az ellenségre vonatkozik. A panoráma festész jó hazafi lévén, kimélte honfitársait, de az ellenség emberi annál sűrűbben feküsznek halom-számra.

Hogy ernyedetlenül kell fölküzködni a dicsőség útján, s hogy mentül magasabbra ért az ember: annál nehezebb az út, egynehány magas rúd jelzi, melynek tetején a dicsőség czélját egy babérkoszorús sonka és kalács képviseli. Hiába igyekeznek fölfelé százan; de ha szerencsésebb a százegyedik, örömrivalgás üdvözli, s a rúd tetejéről a mosolygó

jutalmat dobálja mindenfelé; elég neki a diadal, a puszta dicsőség.

Itt Napoleon-szobrocskákat, ott mindeféle photographiákat és dicsőítő köteményeket árúlnak.

Egynehány troubadour e költemények legnépszerűbbjeit bömbölő hangon ordítja ki a bámuló nagy világba. Hogy egy költemény a legnépszerűbb melléknevet kivívja, nem szükség egyéb, mint hogy az egyes sorok a következő szavakkal végződjenek, bármily rendben: français, patrie, succès, ennemi, la France, gloire, esperance, victoire.

Ha aztán az egyes szavak közt akár csupa „Lirum lárum, Löffelstiel“ áll, e rímek, jól hangsúlyozva, soha sem tévesztik hatásukat.

Egy szóval, itt van minden, a mi csak jelen lehet egy német országos vásáron a legnagyobb mértékben; van tigris, oroszlán, lövölde, mindennemű tekéző és más játék, mindennemű bódé és népmulatság, vattás lábú kötél táncozsnő, albina, énekes, dudás, sat.

És mindenik körül oly tolongás, mintha legelőször és legutószor láthatná kiki teljes életében.

De mégis a legnevezetesebb a katonák mimikai előadása.

Hogy mi ez, s mi különös van rajta?

A legkülönösebb az, hogy ott álltam és még mindig itt állok. Ez a csodálatos.

Az egésznet talán csak azért szervezték, hogy a francia akadémia tagjai észleleteket tehesse-
nek: mily kevés térrel és léggel lehet el az em-

ber. És ezt mulatságnak nevezik! Ha büntető törvénykönyvet kellene szerkesztenem: a legveszélyesebb rablókat arra ítélném, hogy harmincz napon át ily népmulatságban vegyenek részt. A legkitünőbb orvosi és sebészi tankönyvek szerint, melyeket különösen e célból tanulmányozgattam, legalább is kétezer embernek kellett volna itt megfúladnia, kétezer másnak lepényvékonyságra nyomatnia, a többinek többé kevésbé megbetegednie.

S mindebből mi sem történt; s ha meg nem haltak azóta, élnek most is valamenyien. Ezt minden más nemzetnél előbb érteném. A magyar például akárhányszor kimutatta, hogy sokkal többet kibír, mint a menyit élő ember fiától várhatni; a német példás türelmességéről, melylyel mesénél mesésebb dolgot kitarthat akármeddig, ép oly híres, mint a minőnek lenni a magyar — megérdemelné.

Az olaszt, a spanyolt a vallásosság, a vértanú hite fentartja, de hogy bírja ki ezt a francia? Egynek se volt több tere és levegője, mint a menyire épen szüksége lesz koporsójában. A mozgékony élénk, libertin francia, ki mindig természetes határok után igyekszik!

Kell, hogy minden francziában valami aczélrúgó legyen.

Hanem az erősítőkről is gondoskodtak. E téren volt az étkes-bódék központja, diadal-ünnepélye, leghevesebb csatája, legdicsőbb győzelme.

Bérczek és heglánczolatok voltak itt fölál-

litva gyümölcsből, tésztából, hideg és meleg húsból; folyamok és tengerek limonádéból, málnavizből, szirupból, borból, sörből, közönséges és pezsgő vizből. Minden lehetőleg rossz volt, és minden lehetőleg avagy talán lehetetlenül gyorsan tűnt el. Mintha bűvész járt volna köztük. S rögtön ott volt megint minden, s rögtön eltűnt ismét. Egy kis katona kardot rántott és neki vágott egy óriás sonkának, s harczolt vele, míg csak lehetőleg ki nem tágitotta testének státusát. De ezt a franczia nem nevezi hóditásnak, hanem csak a természetes határok visszanyerésének. Így majd nem sokára meg fogják szelni az édes Belgiumot, és kiisszák a Rajnát, mint egy pohár limonádét.

És mind e roppant tömeg ama pár száz katonát csodálja, kik két óriási rögtönzött színpadon, mindenféle mesés decorációk közt, pantomimice előadják: mint küzdöttek a nagy nemzet fiai Algier, Khina és Mexicóban. En avant! piff, paff! Bum, bum. En avant les epaulettes! Ez a fő dolog. Aztán egy mameluk bimbasi háremével, egy fiatal közvitéz. a ki egy maga egész törzsököt fog el és kerit meg, egy bárgyú Süllülülü, hárem felügyelő, egy tűzről pattant markotányosnő, utójára nagy kankán és tulipiros görögtüz. Ha a darabnak vége van az egyik színházban, kezdik a másikban.

IV.

Mintán egy kis lélegzetet vettünk, folytassuk e nagy francia ünnepnap leírását. Esti fél hétre volt, s étvágyam mind élénkebben figyelmeztetett,

hogy egy óra felé reggeliztem utójára. Ebédre kellett gondoskodnom; huzamosabb bolyongás után legcélszerűbbnek találtam hotelembé menni. Ez volt az egyedüli hely, hol biztosan számíthattam — nem ételre, mert hisz azt mindenütt lehetett kapni, — hanem helyre.

Minden étterem, restauráció, bouillon-intézet, kisebb vendéglő ostromolva volt éhezöktől, elanynyira, hogy még az is, a ki elhatározta, hogy eszik, akár állva is, csak nagy nehezen kaphatott helyet. Mit mondok? nagy nehezen — ily bágyadt, elcsépett, mindennapi kifejezést itt alkalmazni nevetség. Mind e helyen ebédelni iszonyatos, borzasztó, életveszélyes. cüdnadelgeweres, königgrätzies volt.

Az Invalidusoktól a Hotel de Louvre felé a Foubourg St. Germain-en kellett keresztül haladnom. Ez előváros a többi Páriszal borsódzó ellentétben állt, s kivéve az itt levő kevés számú ételadó helyeket, melyek szintén ostromolva voltak, — üres, halottiasan üres, csöndes, zajtalan volt minden. Semmi virág, semmi szőnyeg, semmi készüllet az esti kivilágításhoz, kivéve a nyilvános épületeken.

Elhaladva néhány színház előtt, újra tanuja voltam ama mulatságos jeleneteknek, melyeken már délelőtt annyit nevettem.

Valamennyi párisi színházban, (harmincznál jóval több van) Napoleon napján díjtalan előadásokat tartanak.

Mindenikben előadják azt a darabot, mely az

egész éven át előadottak közt legtöbb tetszést nyert. Így például a „nagy operában„ az „Afrikai nőt,“ a „Varietésben“ a „Szép Helenát,“ a „Vau-devileben“ a „Benoiton családot,“ a „Chateletben“ a „Cendrillont.“

Ez előadások három óra körül kezdődnek. A kormány kárpótolja az egyes igazgatóságokat.

A Chateletnek például fizet 5000 frankot, a mi azonban az előadás költségeit távolról sem fődözi.

Hihetetlennek látszik, de csak addig, míg az ember a „Cendrillont“ nem látta. Mesés pompája nagyszerű kiállítása még a párisi közönségnek is minden képzelmet túlhaladja.

A mit Molnár György nekünk nyújtott, azon mi ámultunk bámultunk. De előadásai e tündérdarab rendezéséről fogalmat uem nyújtanak.

Midön az előadások ingyenesek, midon kiki arra a helyre mehet, melyre elfér, az udvari páholyt ép oly kevésbé véve ki, mint bármely más heiyet, természetesen, hogy intézkedni kell oly eszközökről, melyek a rendet mégis fentartják.

Ez a „faire queue.“

Két ajtón mehet be a közönség. A két ajtóhoz áll a két legelőször jövő. Mindenik mellé állhat még kettő. Ugy, a mint aztán egymásután jönnek az emberek, ezek mögé állanak. Már hat-hét óra felé meglehetőcs csoportok állanak az ajtóban. Ezek óráról órára mindinkább uőnek, 10—11 óra felé már óriási mérveket vesznek, s egy óra felé a két „fark“ — én inkább két kigyónak nevez-

ném, mely mindinkább körül tekergeti az egész épületet — már-már összechap egymásba a ház háta mögött.

S most kezdődik az érdekes jelenetek végnélküli sora. Mint hullámszik folyvást az egész vékony, hosszúra nyújtott sor. És mégis megtartja mindenki helyét. Itt lehet a francia természettel megismerkedni. Mindenik törekszik, akár csak egy fél emberrel is előbbre jutni, s mindenki védi makacsul talpalatnyi földjét.

S még sincs komoly rend- és csendzavarás, botrány, verekedés. Ha egy oldal-dőfés már-már elkerülhetlenné látszik, ballettáncosi kecsesel lesz osztva és fogadva. Ha valaki vissza nem tartat többé keblének mélyében egy gorombaságot, előbb zenére teszi, s csak így mondja el, Lealacsonyító kifejezéssel senkit se illetnek föltétlenül, s ha valaki már meg van győződve, hogy szomszéd urát számárnak, vagy szomszéd asszonyát libának kell neveznie, teszi ezt csak oly föltétel mellett, ha ez az illető urnak, vagy asszonyságnak tetszik.

„M' sieur, vous êtes une bête s' il vous plait.“

De hátha még új jövevény akar a közszellem arcon-ütésével a queue-be állani, a helyett, hogy mögéje álljon!

A franczia hatrtalanul udvarias nők irányban, de már ezt nem túrné magától Venustól sem. A franczia rajong katonáiért rajong a „grande armée“ hőseiért, de ha maga I. Napoleon az Invalidusok palotájának sirboltjából kijőne, a queue-be be nem bocsátanák.

Egy-két városi biztos rendben tudja tartani az egészséget, mert segédje neki mindaz, a ki a csend és rendzavarónál elébb állott a queue-ben, a három négy óriási szakállú, kiberetvált haju zuáv, kik arcukon hordták az algieri, kokhinkhinai és mexicói csaták sebhelyeit, ép oly szépen visszavonult ismét a bitorolt helyről, mint akármely gamin.

A járó-kelőknek e queuek közelében nem szabad ácsorogniok. Ha valahol egy kis csoport képződik, oda siet rögtön egy biztos, és kimondja, hogy „circulez, circulez.”

S ha aztán megnyílnak a zsilipek, mint tolul be az ár! Érdekes, fölötte érdekes volna látni a színház belsejét, midőn e közönség tölti be minden zugát. De betolakodni lehetetlen.

Betolatni magam, — arra nem voltam elég váialkozó.

Néhány színházban aztán este is tartanak ily előadást.

Akkor ismétlődnek e jelenetek.

E közben valahára besötétedett . . . azaz, hogy épen nem sötétedett be. Ha ezt a kifejezést használom, csak tropikai kép, csak átvitt értelmű szó gyanánt használhatom. Besötétedett csupán csak csillagászatilag, láttanilag nem. Sőt inkább láttanilag még világosabb lett, midőn be akart sötétedni. Akkor kezdődött az ünnepély ama része melyre legtovább készültek, mely az egésznek kulmináló zárköve volt, nemcsak az egymásután következőben, hanem mesés tündéries nagyszerűsége miatt is.

Ha a Hotel de Louvre kapujából a közel átellenben fekvő Tuillériák kertjének bejáratához siett az ember: csak a Rivoli utcát kell rézsutasan átmetszeni. Ez Páris legnagyobb, legfényesebb leggazdagabb utcája. Ha az ember minden szépségével, nevezetességével meg akarna ismerkedni, tán egy hétig sétálhatna benne folyvást — éjjel-nappal,

Hiszen Páris minden nyilvános helyével ugyan, hogy a ki csak nappal látta, csak félig, vagy inkább csak egy oldalát látta.

Ez utca óriási. Páris szívéen vezet keresztül. Főfő ütere az egésznek.

Egyik oldalán a Tour St. Jaques — egy játékszer, egy tréfa, csak azért emelték, hogy a párisi ember magas pontról láthassa szülővárosát, annak kellő közepéről, egy tréfa, mely egy millióba került.

Aztán a Chatelet és a Lyrique színház, IV. Henrik szobra, a város legszebb monumentális kutja, a Louvre, a Tuillériák és kertje.

Másik oldalán a csarnokok, a nagyszerűségben és szépségében minden épülettel versenyző Hotel, a Theatre francais, a Palais royal a tengerészeti minisztérium, s ez egész óriás sorban minden épület előre nyomulú arkádokkal; minden öt lépésnyire egymástól álló oszlop közt az egész vonalban egy-egy lámpa, ezenkívül a hol a járda aszfaltja a macadámba megy át, mindkét oldalt sűrű légszeszsor, s ne higgye az olvasó, hogy ez

csak kivilágításkor, nem ; nem ez így van minden nap.

Aztán az utca egész hosszában jobbra-balra beerednek a squarok, terek, széles utcák megszámlálhatlan sokasága ; mindenütt távlatok nyílnak a Szajnára, a szigetekre, a templomokra, ezek közt a Notre-Dame-ra és a Magelaine-re. A terek közta Place de Palais-royal, s a Place de la Concorde; keletnek a Boulewarde és Sebastopol metszi át az utcát, de csak névleg, mert hisz a Rue St. Antoine csak folytatása.

Nyugatra pedig a Champs-Elisée-ben vész el. S a hol semmi más nincs, ott van szemfényvesztő kirakat, ott van kávéház, fagyalda, s ki tudja, mi minden. Mindez úszik a fény árjában.

Inkább szeretném kiszámítani megközelítőleg az ádriai tenger csöppjeit, mint e sajtó légszesznyelvecskék számát. Mert itt minden légszesz. Minden alak, minden képlet, minden betű, — mennyi változatosság van bennük — mind légszesz lángocskákból van összerakva.

Ez az egésznek különös jelleget kölcsönöz. Minden léghúzamra összefutnak itt-ott a lángocskák, s ismét széjjel táncolnak, mint a willik.

Mily hasonlat ! légszesz és willi. De mikor az egész oly mesés, hogy a legjobban dressirozott képzelem is majomugrásokra vetemedik.

S jó, hogy ezt láttuk legelőször.

Mert hisz mennyi más múlja fölül. Elvesztené hatását, közönyösen hagyna, ha előbb láttuk volna azt — a hová most sietünk.

Ha a tömegben átjutottunk szerencsésen a Tuileriák kertjének valamelyik bejáratához, ámulunk bámulunk, s meg nem mozdulunk, míg néhány (természetesen pardonnal kísért) oldallökés nem figyelmeztet arra, hogy itt — úgy, mint a világtörténetben — nincs megállapodás.

Ma nyitva van a „jardin reservée.“ Onnan látjuk legjobban az egészet.

Ha máskor a földön láttuk a szebbnél-szebb virágokat, most a legszebbnél legszebb virágokat a levegőben látjuk,

Mintha a virágok szellemei ez estén kiszálltak volna kelyheikből, hogy a rózsák, ibolyák, tulipánok, kaktuszok s isten tudja mi más, ember szemtől soha nem látott virányok eszményképei gyanánt, koszorus táncot lejtsenek minden fa, bokor mögött.

A honnan jöttünk, fényárt láttunk, ezerfélét alakban; de színben — ha a szín szó erre nem gyöngé — csak egyet.

Ott a csillagos éj szállt le a földre.

Itt a menyország kapuiról estek le a redők.

Valóban körütnéztem: vajjon nem látom-e vajahol a nagy világsszellemet, az öreg urat kétezere éves fehér szakállával.

De nem — hisz az öreg ur itt kecske-szakált hord, és St. Cloudban van.

Piff-Paff, bum bum! Csakugyan a meny szakadt-e le?

Nem, csak a tüzi játék kezdődik.

Mint villanyütés hatnak a tömegre az első durranások. Mindenki a két nagy terrászt ostromolja. Ott ezren és ezren vannak. Az ember csodálja, hogy férnek el, s mégis föl akarnak hatolni kétszer, háromszor annyian, s föl is hatolnak két-háromszázan még.

Némelyek nem hatolnak föl, hanem fölhatoltatnak. Ezek közt én is. A tömeg olyan mint a tenger.

Ezt kiki tudja Franciaországban; tudja minden ember, csak a tömeg maga nem tudja, s csodálkozik, ha néha észreveszi.

Az ügyes hajós ismeri a tengert. Áll a kormányánál, néz szelet és vizet, nézi csillagát, és sajkája kitűnően vitorlázik.

És nem bánja ő, ha tornyosúlnak is a sötét felhők. Nekik megy és oszlanak. Mert nem minden felhő méhében van ám fergeteg. És ő ismeri a felhőket, kitanulta járásukat.

Mert ő ügyes sajkás.

S e tengernek még csak hullámai sincsenek. Legfeljebb hullámocskái. Ezeket ő soha sem bánja. Szállnak, vickándoznak a sajka nyomában, és ő fütyüli nótáját. S a hogy ő fütyöl, úgy tánczolnak a hullámocskák.

De ha jön a viharfelhő és vizzsák, akkor megemlékszik a sajkás, hogy: „l’empire, c’est la paix“, s a biztos öbölbe nyugodni száll. Mert ő ismeri a felhők járását, és tudja, hogy azok a fehér könnyű báránfelhők a legveszélyesebbek.

De X. Károly liliomcsokornak tartotta azokat, Lajos Fülöp meg ezüst pénznek és akcziáknak.

S szállt a tengersíkján egyszerre a velőt rajzó fütty, czikázott a villám, a menyek dörgése a hullámok zajába vegyült, s a sajka lement a tenger fenekére, mintha ott fent soha sem is lett volna. A sajkásnak épen csak anyi ideje volt még, hogy hamar bele ugorják az — angol bankba, kivegye onnan a pénzt, s aztán megvonúljon a káposztás kertben.

A tengerek azért tengerek, hogy összeköttetésben álljanak mindnyájan egymással. Ha viharzik az egyik, szomszédja sem marad csöndesen. Ha süllyed egy sajka, sok más dőcög a sziklának.

De a tenger megint elfeledi, hogy tenger.

A poéták — kik tengeri betegségben kinlódtak, míg viharzott — megint verseket csinálnak reá.

S a sajkások megint tánczoltatják a hullámocskákat s feledik az oda veszett kormányost.

Mert hisz a halottak azért halottak, hogy az ember megfeledkezzék róluk.

De uram fia, hol vagyok?

Azt akartam mondani, a tömeg olyan, mint a tenger; a ki benn úszik hullámaiban, azt kiveti néha tudtán kívül a biztos partra. S ime mily össze vissza beszédet szőttem!

Hiába, meg-megfutamodik — akármily jól van is dressirozva — képzelmem megint.

Hiába! osztrák alattvalónak nagyon ártalmas ez a francia levegő.

S én nagyon sokat szíttam belőle. Ha egy lég-hajós megkíséرتene: tiz mértföldnyire földünk fölött szétdurrannék.

S én a tűzi játékról akartam beszélni.

Oh igen. A tűzi játék nagyon szép volt. Lent a földön láttam már sokat, de ez a csillagok közt játszott. Egy fénypont a másik után repült fel a gönczöl szekerének az Invalidusok hidjáról, csak ott fent pattant szét az alakok, figurák, színek mozaikjában. Képzeltetni, hogy szép volt, ha a párisi ember is rá mondta: „soha se láttam ilyet.“

A Tuillériák kertje mintha az ég tükrében látszott volna még egyszer, kaleidoszkópi változatosságban. Hiába állott őr mindenütt, hiába csukták végre be a kapukat, a nép ostromolta a kertet, a terrászokat, felszállt a kerítéseken, töltéseken.

De hisz e kert — meg vagyok róla győződve — csak nevetett minderre önmagában. Látott az már más ostromokat is.

Mi az? Csupa viszhang? — Nem. A Bastille terén is tűzijáték durrog. No hisz a Bastille tere s látott más tűzijátékokot, hallott más duranást is. Késő éj van; a Bastille szeretne aludni, s nem alhatik. Miért? Óh, istenem, csak egy tűzi játék miatt!

V.

A tűzijáték az „ezer egy éjből“ volt egy tündérrege. A napvilágos ragyogó fény, a tündöklő színvegyület, arany, gyémánt, mesterséges és ter-

mészetes virág, s mindez annyi szép érzékkel, művészetel elrendezve, hogy a szemet felüdítette, s nem fárasztotta; egybefonva, szőve minden, mint egy óriás szőnyeg, melyet angyolok szőttek. — Szép volt, nagyon is szép volt. A középén az óriás luxori obeliszk körül a hetekig emelt egyiptomi palota, szingazdag freskóival, mindenféle virágos és világos színben ragyogó fényguirlandokkal bevonva. Belülről hogy átsütött ez oszlopokon a görög tűz. Köröskörül természetes virágokból a legszebb kertescskék, mind három nap alatt teremtvé.

Jobbra balra ettől a két óriási szökőkút. S ez mily meseszerűnek látszott az electrikai világításban. A tér négy szögletén a négy francia főváros szobrai állanak. Ezek belsejéből esett a két szökőkútra, melyek legbővebb vizükben szökdicseelve, óriás két mozgó gombolyaghoz hasonlítottak, a villanyos sugárözön, egész hosszú útjában jelezve nyomát a légben. Az emberarczok, melyek e fényárba jutottak, úgy néztek ki, mint a halál; de a szökőkutaknak e világítás sokkal jobban állt; gyöngeszelid, de belterjes kék, olyan kék, a milyennek képzeljük a menyői glóriát. S ez elveszett, átfolyt a Champs Elisée sétányaiba, erdőcskéibe, ligeteibe.

Ezeknek kivilágítása ha nem is volt szebb, mert szebb nem lehetett, mint a Tuillériák kertjeé, de hatásosabb volt, még pedig oly mértékben, a mint nagyobb a „Champs Elisée“ ama kertnél.

S az egyenes, semmitől meg nem szakasztott sétány, mely a Place de la Concordtól egy vonalban vezet egész az „Arc de Triomph de l'Etoile-ig, oly rövidnek tetszett; rövidnek, mert szintén villanyos fényben úszván, á diadaliv minden körvonala oly élesen kilépett a sötét éjből, mintha szemed előtt állna. Midőn ismét kinyitották a kert kapuit, ama tömeg közé vegyültem, mely a Place de la Concordot előzőnlé. De sokáig nem tudtam helyemből mozdulni, míg föl nem fődöztem három élelmes francziát, kiknek az orruk hegyéről mindjárt megláttam, hogy az én embereim. Két zubbonyos és egy olasz kalapos volt. Az első zubbonyos — kis zömök ember — elől, a másik — ősz ember — leghátúl ment. Én nyomába léptem mindenütt.

S míg a többi ember kinnal mozgott előre, lépésről lépésre, vagyis inkább lépéskéről lépéskére, mi négyen fölhasználva minden legkisebb rést, az előttünk állók minden mozdulatát, mintha a többiektől egészen különvált, más elem volnánk, haladtunk ellenállhatlanúl, egymáshoz szorongva, a tömegen át. Így szorítva tőle jobbról balról, hátul, elől, elkülönítve maradtunk mindig, mint olaj a víztől.

Igy aztán egymásután közelről láthattam mindent. Persze hogy egész „wilde verwegene Jagd“ volt. Sánczokon, oszlopokon, kőkerítéseken, kis bástyákon át ellentállhatlanúl. Ők eleintén nagy előnyben voltak fölöttem. Használhattak kezet, lábat fesztelenúl, nálam kis sétabotocska volt,

melyet csak tegnap vettem, jó drágán megfizetve — inkább a helyet, a hol vettem, mint magát a botot. Erre vigyáznom kellett, mi a gyors előrehatolásban nagyon hátráltatott. De szerencsére nem sokára összetört a botocska, s akkor aztán már egyenlő volt a partie.

Franciáim oly gyík-ügyességgel csúsztak keresztül mindenütt, hogy mind csodáltak ugyan bennünket, de háborgatva senki sem érezte magát átalunk,

Egyáltalában nem győzöm csodálni, hogy ily tömegben enyi rend, enyi udvariasság s oly jó hangulat mint tudta magát fentartani. Semmi durvaság, semmi dőfés, rugdalózás, semmi rossz szó. Erre csak a francziák képesek.

S fogalma lehet az olvasónak e tömeg sűrűségéről, ha megtudja, hogy egészen közel hozzám, — daczára mindazoknak, a mit mondtam, s a nélkül, hogy én csak a legkevesebbet is észre tudtam volna venni, — kilencz ember halt meg, s ugyanenyi sebesült. Ez a Concord-tér hidján történt. S nem rendetlenség, nem elővigyázat hiánya, nem durvaság vagy bárdolatlanság okozta. Pusztán csak szerencsétlenség. Egy asszony elesett. S mivel elesett, fel nem tudott kelni többé. Helye nem volt rá. Nehányan összetaposták, mások bele botlottak, s nem kelhettek föl többé szintén. Öt percz rémes műve volt az egész. Csak addig tartott, míg a legközelebb állók mind észre nem vették. Aztán visszanyomultak, s mindjárt helyén termett az orvos és rendőr.

Ilyen lehetett az átmenet a Beresinán. A hol megbotlott egy, szörnyet haltak tizen. Mi tovább haladtunk a ligetes térségen, a körül álló paloták közt, míg egyszerre, elbűvölve a látvány nagyszerűségtől, egy másodperczre megállottam. A jövő pillanatban három francziámat seho se láttam többé; elnyelte őket a tenger — a tömeg.

Ha a Szajnálán túliak az Invalidusok terén mulatnak, a Szajnálán inneniek pedig e roppant tereket, melyeken egy nagy város állhatna, szűkké teszik, akkor a boulevardokra kell menni, ha egy kis lélegzetet akar venni az ember.

Igy okoskodtam.

A Rue de la Prix-n átvágva, akartam azokra jutni. Hogy e széles utcza szintén el volt özönölve, megdöbbsentett ugyan egy kissé, de természetesenek találtam nem sokára. Hisz a tenger is kizajong itt-ott a közel fővényre. A térbe eredő utcák, ha a tér zsúfolva van, nem lehetnek üresek.

De üresek a boulevardok se voltak. Párisnak semmiféle helye sem volt üresen, kivévén talán a Pére la Chaise-t.

Daczára annak, hogy Páris egész városában egyetlenegy kocsi, egyetlenegy ló sem volt az utcán, rendőri meghagyás következtében, mégis tömve volt minden utcza, minden tér, minden boulevard.

Egyet ütött az óra, midőn a boulevard des Capucins, des Italiens, de Poissonnieren, a Richelieu-utcán és a Palais royalon nagy nehezen keresztül hatolva, haza jutottam.

A CRINOLIN.

Bölcsészeti értekezés egy német bölcsész irataiból.

Ha bár miről értekezünk bölcsészetiileg, igen természetes, hogy a helyes fogalom mérlegére vetjük. Ha e mellett a dolog meg nem állhat, lerántjuk és javítására törekszünk. Nem szerzi meg az elme egy könnyen ama fenséges nyugalmat, mellyel a történelem bölcselete tekinti át az okost és az oktalant. Nagy feladatokat tűzünk tehát eléinkbe midőn a crinolint ily történelem — bölcseleti szempont alá akarjuk vetni.

Eleintén kényszerülve leszünk ugyan, az említett első fokból indulni ki.

Igen bölcsek, igen komolyak, de sőt gorombák és zelotikusok is leszünk, mintha azt hinnők, hogy szózatunkkal megakaszthatjuk a világ folyását. De remélni akarjuk, hogy mindinkább felfemelkedünk a valódi bölcselet ama magaslatára, melyről az irrationalis az okok egy sorozatának természetes következménye és le fogunk mondani teljesen egy egyes férfi gyenge eszközeivel az általánosba, uralkodába belekapni, midőn ez az általános csak látszólag az önkény terméke, valóban azonban kifolyása bizonyos törvényeknek, melyek uralják az összefüggést az emberiség benső állapottai és megjelenésük alakja közt kényszerítő hatalommal, mely a symbolizálás homályos befo-

lyásától vezetett ösztönben fekszik. De előre is bocsánatot kérünk tőled kedves olvasó, vagy olvasónő, ki te vélünk együtt szomjuhozod a világ-bölcsészetet, ha néha-néha ismét visszaüzzik, ismét feleselünk, catói redőkbe vetjük arcunkat; mert még egyszer: az álláspont, mely azt mondja „ennek épen nem kellene ilyenek lennie“ oly közel fekvő emberi gyöngeségünkhöz, és oly természetes, boszankodunk oly annyira másképp találni a dolgokat, mint a hogy szellemi erővel bíró lényeknél feltételezhető.

Te tudod tehát kedves olvasó, hogy a crinolinról akarunk értekezni.

Fogjunk tehát hozzá és tekintsük előbb ama alacsonyabb szempontból, melyet kialakultunk. Vessük a bűnöst az ész szigorú canonjának mérlegére. Itt aztán persze csupa oly dolgokat kell mondanunk, a miket minden ember, ha csak egy kis elméje és ítélete van nélkülünk is rég elmondott. Minden lényegest a mi eddig alperes ellen felhozott, töménítve ismételnünk kell.

Mert szükséges hogy az ész nélküliséget, mint ilyet, teljes öntudatunkra hozzuk, mielőtt vizsgálónk, miért áll fenn mégis, minden gúny, számtalan és szemtelen torzkép daczára, és miért fog fennállani mindaddig, míg — de ne haladjuk meg fejtegetésünk menetét.

A ruha-alakok szépségének egyedüli mérlege természetesen semmi egyéb nem lehet, mint maga az emberi test. Nagy tért kell természetesen engednünk az önkényszerű eltérésnek. Kell

hogy létezzék más modor-elv is, mint az antik, melyben a ruha a szerves vonalak tiszta visszhangja volt. Korunk nyugtalanabb és megtörésekben is mozgó képzelme, a felfogás festői modora is követelék jogát. Az antik ruha tisztán plasztikai volt. Szín és százféle sujtás kibékít sok vakmerően kinyúló vonallal. De mégis áll a törvény; a mit épített a természet azt nagyon is átugorni eltaszítani, elkinozni nem szabad és állítjuk, hogy a crinolin a megengedhető eltérésekhez nem tartozik.

Mióta áll a világ, igyekszik férfi és nő nemének különleges szépségeit ruházatában kiemelni; karcsúság az első mozzanat a nő-alakban, aztán jönnek csak az egyes szépségek.

A karcsúság meg van állapítva a viszonyban csipő és ama hely közt, mely csipő és az oldalbordák közt van. Ez a test dereka. A karcsú alak itt összehúzódik, hogy aztán ismét szélesen és teljesen kitáguljon. Viszonylagos fogalom tehát: lehet egy nő a csipő felett erős és széles és e hely mégis keskenynek látszik a csipők még erősebb kifejlése által; de csak természetes és jogosult itt segíteni a természetén szorosabb fűzés által a csipő felett egyrészt, bővített ruhatartalom által a derék alatt másrészt. A viszonyt fokozni és kiemelni lehet, a meddig ez nem megy a viszonyi fogalom feledtetéséig. Mert akkor minden alaktól követeltetik a csipő felett oly vékonysági fok, mint a minő csak a sovány alakot illeti meg. A derék alatt ellenben oly túlzott mértékre dolgozunk, mely—melyről később szollani fogunk.

Sok időbe került míg az emberiség a női ruházat vezérelvének megismeréséhez eljutott. A népviselet a világ legnagyobb részében alig tud még valamit a derékről. Az övezetet, a felső köntös végét nem ejtik egybe ama hellyel, hol a test, csipői felett keskeny közepét éri, hanem magasan, sőt közvetlen oldalbordán és mellkason át öveznek, és innen lefelé nem törekszenek szélességre és teljességre, hanem oly körvonalat teremtenek, mely az esés egyenességében minden oldalán vetekedik a vonalzóval.

A görög nők, való, szintén magasan övezkedtek, közvetlen a kebel alatt. De a lágy, alig varrt köntös innen lefelé úgy esett rá a csipőre, hogy természetes mozgékony redőzet által annál jobban emelt és körvonalzott. Azért volt nevetséges és hóbortos, ha az első császárság divatja modern szabású és varrású ruhákkal a görög mintára törekedett. De ez csak vizszahatás, túlzás volt egy másik túlzás ellenében az abroncsos szoknya és a derék isszonyú sajtolása ellen volt az az ellenzék túlzása. Az abroncsos szoknyára és a visszahatásra ellene, vissza kell térnünk ismét a maga helyén. Csak annyit akarunk megjegyezni most, hogy uralma idejében róla el lett mondva csaknem mindaz, a mit korunkban a crinolin ellen irtak, mondtak, rajzoltak, metszettek. Ama régi háborúból ki is vehetünk mindjárt valamit, a mi épen bele illik az összefüggésbe. Ugyanis, mielőtt megkezdénők bölcsészeti rögtön-ítélő biráskodásunkat, el akarunk utasítani egy mentegető vagy

magyarázó okot, mely nem az aesthetika, hanem a hygiaena körébe való! A mint mondjuk, nem tartozik szorosan kitűzött feladatunk fejtegetéséhez. Magunk nem is lettünk volna oly gyöngídtelenek ezt felemlíteni. De mivel védőül hozatott fel, egyrészt, ama régi háborúban szerepelt más részt itt már csak objectiv történelem — bölcsészeti szempontból sem akarjuk említetlen hagyni.

Ép úgy mint ma, akarták igazolni az abroncsos szoknyát a czélszerű hűvösséggel, mely alatta körüllegi a tagokat, és ép úgy mint ma, kérdezték mások, vajjon miért nem cserélik ki a széles kacsARINGÓSÁGOT mérsékeltebb alakkal télen, midőn nem hűvösség, hanem meleg szükséges? Ez persze egy föltevésre vezet a crinolin támadását illetőleg, mely oly csípős, hogy mindenki, kivéve az objectiv történelem-bölcselőt azt hinné, ez egyedül is elegendő arra, hogy nő, ki pirúlni tud, le tegyen e divatról. Ha megmondjuk, mi vezet rája, ez átkozott feltevés már ki is van mondva: az orvosok ugyanis tudni akarják, hogy az a discséretes hűvösség már meghűlést hozott magával, mely ártalmasan kora véget vetett egy állapotnak, melynek rejtése a crinolin eredeti célja.

De mint racionálisan észszerű bölcsészek, ne foglalkozunk rejtélyekkel, hanem maradjunk a kaptafánál, térjünk a dologra!

Nos, hát mondjuk ki, hogy a crinolin túlzás, mely a karcsuság szépségi vonalát nem emeli, sulyozza, hanem torzítja, rombolja, hamis fogalmát adja a női, az emberi testnek. Ha hóbortosan

szaladnak ki a körvonalok a csípőtől a lehetetlenbe, akkor többé nem kérdi a szem a kiterjedés visszonyát a derék keskeny átmérőjéhez, mind egy, senki se karcsú, senki se potrohos. A phantastikus hazugságban nincs törvény. És ez bizonyítvánnyal rút, igen rút.

De hassunk a részletekbe és tekintsük, mennyi egyes szépség vész el e rútban, úgy hogy csak fájlalhatjuk: kár, kár. Feláldoztatik, otrombaságba ferditetik a női ruházat általános leirhatatlan aesthetikai előnye. Ez a hosszú ruha redőzetében fekszik. A bőven le romló redők megtöretlen folyama magasan nagyobbítja az alakot és mint az antik ruházat egy modorteljes maradványa hat, eszményi jelleme van tehát, és nem a legkissebb oka annak, hogy a nő a férfi előtt a harmonia jelenvényezőjévé, eszményképé lett és ünnepélyesen, mint egy szellem magasabb és tisztább légkörből áll előtte. Már midőn fodrokat tettünk a női ruhára, megtörtük e szép egészet, és meg zavaruk az alak látszálagos emelését. A szem minden új emelettel új alakot lát. Amazok pedig a kik a rövid szoknya mellett kardoskodnak épenséggel megérdemlik egész nemük alapos gyűlöletét. A hosszú ruha elfedi tehát az alakot, de csak úgy, hogy ez mégis sejthető. Némely mozgásnál és állásnál ki nyomúl a csipő és a láb alakja a kelmében, néha a plastikai vonal minden bájával. Különös szépséget csatol ehez a járás. Ha egy nő bírja ama rythmusteljes, lengő, zenei lejtést a leirhatatlan hajlékonyságot, mely oly megindítóan

csalja be magát elmébe és képzelembe akkor a hosszan lengő redőzetfolyam úgy tűnik fel, mint a tagok bájos mozgásának tágulása, egy változat a thema felett.

Nos a crinolin! A lefelé lengő redőzetfolyam helyébe lép a széjjel terpeszkedés és felfuvalkodás éjszak, kelet, dél és nyugotnak; a szép természet helyébe a hordó, a ketrec, a harang. Ki nem idomúlhat belőle semmiféle alak sem, mert a széles épületet egyik sem éri és az egész állomány ezenfelül mértani kör, az alak tehát, oldalról nézve, nem csak hátul, a mi a maga mértékével igen helyes, hanem elől is fel van fújva. Már most természetesen elesik a mozgás bájos visszhangja a ruházatban, nem kíséri lejtő redő, nem vezeti tovább, nem sokszorozza. Sőt inkább. Nem csak hogy nem követi a ruha a testet, hanem önálló gépezetté válván, a megmozdulás első hatása után önállóan működik, saját törvényei szerint inog ide s tova. Az asszony megy előre, a harang forog köröskörül. Hogy azt ki lehet állani! Ha már szükséges, hogy oly igen messze álljon el a szoknya, mért nem maradtunk a tulajdonképi crinolinnál, a lószőrös alsó szoknyánál, melynek legalább még mindig volt némi esése.

Még egyet akarunk itt megjegyezni. Igen kényes és gyöngéd ügy, melyet szavakba csak nehezen foglalhatunk. Van a női járásban bizonyos meglepő fordulat, észrevehetően kaczer és mégis, épen nem kell még egy nőnek kaczernek lennie, hogy e borzasztó fegyverrel tuczatonként hódítsa

meg a férfiszíveket. Műértőneket nem kell mondanunk hogy e mozgás csak futólagosan, elmenés közben, hogy nem előlről, hanem hátulról praesentálja magát. Azt mondják, a spanyol nyelvben külön szó van rája és hogy a merész don-ok kik nagyra tartják, sutyomban súgnak a mellettük elhaladó donnáknak egy csodáló, hódoló szót, hogy hálából ily látványban részesüljenek. Mint lehetne e bájos, ingóbingó fordulatot crinolinban producálni. Csak egynehány abroncs jönne szervetlen mértani forgásba.

Nem foglalkozunk tovább e nevetséges forgással, hanem rendszeres logikai módszerrel második tételünkhöz haladunk: a crinolin orczátlan. Orczátlan természetesen már ama nagy térfogat miatt is, melyet egy személy számára vett igénybe. De ez még nagyon is általános és elvont. Nem; orczátlan szörnyen kihívó, szembe öltő vonatkozása miatt a férfira.

„Le akarsz e menni“ kérdi a crinolin a férfit ki közeledik, le akarsz e menni a járdáról, vagy mersz-e érinteni, nyomogatni? Akarod-e a zárt-széken ruhámat öledbe venni, vagy akarsz-e ráülni? Érzed a vasabroncsot? Meleged lesz-e tőle? Érzed a bevehetlen védvárat, a Malakoff-koszorút, várnégyszetet, az erény rettenthetlen övét, mely combodot és lábikrádat nyomja?“ —

Ledérek lettünk? — Oh, bájos olvasónő, oly ártatlannak még a legszárazabb philosophust sem fogod tartani, hogy nem tudja, mi a ruha a szép nemnél és mit jelent; hogy másnak tarthatná

mint a vonatkozások és útmutatkozások egy világának, egy beszélő nyelvnek, szelid kérdések, rettentő elutasítások, megindító fohászok, kegyetlen fenyegetések, forró vallomások, hideg elzárkozások egy szertárának. Azt hiszed nem tudjuk mi, e szerekből melyek a halhatósabbak, az útbaigazítók vagy az eliesztők. Azt hiszed nem tudjuk mi teszi merészebbé a férfit, ha hozzánk csaljuk-e, vagy ha a szögletbe szorítjuk vasabroncsokkal.

— „De te erkölcstelen! Fel nem éred azt, hogy egy ruha, mely a legmesszebben áll el a testtől, a legerényesebb, mivel annak még képet sem adja.

— Au contraire! Sőt inkább, sőt inkább.

A ellentét az, a mi izgat; az eltorzítás, mely élesített kíváncsisággal késztel gondolkodni a való termeten, a természet rejtélyein, mely tanítja az alapos bűvárlót várni míg ama forgó rezgések egyike többet árul el, mint a ruha maga és így a szemtelen hódított — De megájlunk! Te bűbajos ártatlanság a ki te tán elolvasod e sorokat, és crinolinban jársz, félre ne ismerj! Nem vagyunk mi oly gonoszak, mint látszatunk. A gonoszt, a mi egy gonosz divatnál jut eszünkben nem rójuk fel az egyesnek; nem hisszük azt, hogy minden szeretetreméltó tulajdonosa egy crinolinnak átfutja fejcskéjében ama gyanús gondolatokat, melyek ez alakban ólálkodnak, Ismerjük a divat hatalmát; tudjuk mily szemfenyvesztő és mily, leigázó. Tudjuk hogy tiszta szivek is dobogtak a keblekben, melyeket oly szemtelenül leleplezett a kilenczvenes évek divatja. Csak azt ne gondolja

rólunk senki se, hogy nem tudjuk mily öntudatos intentiók uralkodnak ama boszorkányüstben melyben főzik az ilyen divatot.

Most még ama tételt kell fejtegetnünk, hogy a crinolin czélszerűtlen. Megvalljuk, nem akarjuk magunkat még nevetségesebbé tenni, mint a mennyire okvetlen szükség Nagyon is gyermeteg volna, nem tudni, hogy a szépségnek nagyobb áldozatok is hozatnak, mint a kényelemnek, sőt mint az erénynek is és ha a crinolin csak szép volna, lehetne még százszor kényelmetlenebb. Csak ha bizonyos az, hogy rút, csak akkor volna a balfogások telje, hogy egyszersmind kényelmetlen. Előttünk persze bizonyosnak tetszik; de az ingerkedő kecsnek egy nemét szívesen megengedjük neki és a kényelmetlenség a gyöngéd kezecskék által fel is használtatik a kecs e nemének fokozására: járás közben kissé felemeljük elől a ruhát — melyik sziv tudna ellent állani. . .

II.

Azt kell már most megmagyaráznuuk, hogy támadhatott és állhatott fenn mai napig is ily torzalak. Gorombaságunkért fényes elégtételt szolgáltatunk olvasónőnknek.

Ki vele tehát, a mi veleje az egész értekezésnek, nem a nő az oka, hanem a férfi. Asszonyias lett a férfi divat, azért lett férfias a női. Ha e tételünket beakarjuk bizonyítani, természetesen nem a délceg magyart, hanem a franczia divatot vesszük tekintetbe, mivel a crinolin is francia tehát evvel áll causalnexusban. Mindazonáltal fájdalom

a francia férfi divatnak sok általunk kiemelendő, ocsmánysága becsúszik lassankint a magyarba is. Ezeket könnyen felismerendi az olvasó.

Mi tehát azt állítjuk, hogy a férfi adta a rést, melybe pompával és diadallal, lobogó zászlóval, szétterpeszkedve, felfuvalkodva, egy vándorló lég-hajó, egy iszonyú „Dampfnudli“ gyanánt vonult be a nő.

A francia férfi-köntös tehát, nem szorítja a csipőt. Többnyire vagy épen nincs csipője, csak lyotyog a testén, vagy a helye határozatlan. A férfinak persze nem kell a női karcsúságot szenvedni. De a különbség nem abszolút. Férfinál is rúg, ha ki nem domborul a csipő. S aztán nemcsak a homlokzat, hanem az oldalnézet is tekintetbe jő. — A hol ez a csipő felett nem mutat mélyedést, ott hiányos ama rész, melyre oly nagy súlyt fektete a jámbor Logos Aristophanes felhőiben. „Pedig e résznek hiányossága mindig aesthetikai malheur.

Ezenfelül még valami szól a csipőbe illő köntös mellett. Kiemeli a mellett. A férfi-nem egy kiváló szépsége ez. Ha ezáltal, s a váll egy részének hozzászabásával a mell szélesbitetik, ez nagyon is megengedhető hiúság. Ilyen volt a negyvenes évek férfi köntöse. De közvetlen a crinolin előtt változott meg és fővonásaiban maig is így maradt. Ennek következtében a francia ruhába öltözködött férfiakról azt hiszi az ember — hogy abnormálisan nőies lábbal, és ama toló járással bírnak, mely a nőnél a térd befelé húzó-

dásával és a combok kidomborulásával jár. Az által, hogy a köntös a csipőhöz nem állott, ezen alól széjjel nem mehetett, mint a magyar atillánál, hanem a csipők szélessége után oda simult a czombokhoz és mindkét oldalt a térdhez ért. Ugyanaz a rút jeienség mutatkozott, melyet a magyar-divatot elkorcsosító „Zubbony“-nál látunk, ha ez be van gombolva. A magyar nadrág mellett kétszerte rút. De az ekkori pantalonnál is ilyen volt. Már a bugyogó önmagában nőies. Egy szoknya helyett kettő. Mindenikben egy láb. Ez a nadrág, ha nincs csizmában. Ezenfelül a bugyogó megis szűkült a térden és azáltal még inkább csinált nőies lábat. Ha egészen szűk, térdhez álló, akkor az izmokat kiemelve délczeg és férfias.

Menjünk feljebb. A köntös csipője a derék vége fölött állott és azért lebbenve még szélesebbé tette a csipőt, mi ismét női teljességre mutatott itt és másrészt még feltünőbbé tette az összehajlást a térd körül.

Aztán széles lett az újj is. Ez igen jól áll a női ruhánál. A magyar és más regényes nemzeti viseletnél is. De a minden költői nélkül szűkölködő franczia divatnál csak feltűnő kaczérság színét öltheté. Ugyan ez áll a plaidről is. Nem azért nevetséges mert női viselet. Hiszen Spanyolországban, Scótiában és Délamerikában viselik a férfiak századok óta. Igen, de gazdag színekben, összhangozva költöiségében a nemzeti viselettel. Szegényes szürkességében fasarkantyú és papiros-

sisak. De persze, hogy illene a gazdag szín a rideg francia divathoz.

Térjünk vissza a bő újjhoz. Kaczér. Bő nyílása mellett kicsiny a kéz és gyakran kell váltani fehér ruhát. Óránkint úgyszólván. Igaz, hogy ez az előkelő ingváltás nem oly nehéz. Hisz mansetta is megteszi. De ittem, veszetten előkelő egy olyan vörös selyemmel bélelt fekete lyuk, finom mansetta benne, és ebben gyöngye fehér kéz. De a kaczerkodás kis kézzel ép úgy mint kis lábbal, megengedhető nőnek, soha sem férfinak. Az erő a férfié, nem a durva erő ugyan, hanem a kicsinyes kecs sem.

A bő újj, a milyen szép egészen hozzá illő jelmez mellett, e köntösnél csak denevérszerű, fityegő, lotyogó evező volt.

Aztán a köntös hosszú is volt. Hosszú köntös cssk akkor szép, ha sehol se jelzi a csipőt és bő redőzetben ömlik le. Ekkor valami ünnepélyes van benne. Ünnepélyest e rideg divatban nem türtek. Szép lehet akkor is ha erősen vág be a csipő felett és aztán a térdtől eláll. De ez hosszú volt; csipője volt, de határozatlan, jellem nélkül, nem a maga helyén. Szegényes redőtlenségében a térdhez ütődött. Zsák volt. Majomköntös. Kaczér az újjban, különben pedig egészen lotyogó, jellemtelen, fityegő és fásult. Veszetten fásult, és előkelően, aristokratikusan fásult. Ez jelleme az egészöltözetnek a térdén szűkült bugogóval együtt. Semmi férfias nincs benne Asszonyias. Asszonyias rem a szó szépértelmében, melyben a nőre vonatkozik. Ezt aztán koronázta a felálló egyenes inggallér.

Van ebben valami kellemetesen épen most lenyakkazott, a mi még emeli a fásultságot. És aztán a haj elválasztása közepében, a homloktól egész a nyakgerinczig. Erről is lehetne többet mondani, de magyarul nem mondjuk. Hadd hangozzék itt a régi goromba Fischart, a durvaság nagymesterének nyelve. És lúdlábakkal jelzük e citatumot. Nem akarjuk magunkra vállalni. Kérjük a gyöngéd olvasónőt, hogy lapozza át.

„Was willst nun noch, flottericher, schlottericher, matter, schlaffer, flottericher, tappicher Aff, Weiberknieschiebender, dürrwadiger, lendenfetter, verklemmter; Ross- und Kuhdreckfarbiger, regenwetterisch grauer. hungerleidischer Lump, der die Hosen am Arm und die Aermel am Fuss traget, was willst noch? Haben die Läuse nit genug Waldweg und Fussteig auf deinem Grind? Musst ihnen noch die breite, weise Lauslandstrassen über den Hinterkopf dämmen, schwemmen und kämmen, bauen, krauen, und stauen? Sollen die Thierlein um so bequemer hintenüber processinen und marschiren, auf dass sie sehen, dass nichts hinter dir ist, wie nichts vor dir? Meinst wol, ein schöne Frauen werde dich um so lieber küssen, wenn die unsauberen Hausleut ins Genick gewallt und gewandelt seien? O pfui Teufel! ich möcht auch wol, wenn ich ein ehrlich Weib wäre, so einen ausgeblasenen, ausgetunkten ausgesumpften und ausgetupften Brocken, so einen mürben, pelzigen Kohlrabistengel, so ein faules, altes Kohlblatt, dass am Abgussstein in

der Kuchen herunterhängt, an mein Herze drücken, fügen und schmiegen.“ etc. etc.

III.

S most hát térjünk vissza a crinolinra, és ne csodáljuk. ha a férfi oly asszonyias, elpuhult, elsatnyult, hogy a nő ruhát vett magára, mely nem csak rikitó, kiáltó, hanem viharos, káromló, menydörgő. Ez az igazi „Aufdonnern.“

E ruha első látásra kiálltja: kutya lánczos teringettét! én vagyok itt, helyet kettőnek, négynek, hatnak! — Ha férfi asszony lett, az asszony nem csak általános férfi, hanem drago-nyos és vasas német lett.

A vasabroncshoz magas sarku csizmát, sétabotot és tollas férfikalapot vett még nálunk is, a hol meg van a főkötő, a fátyol és a párta.

De evvel sem jutunk ki az aristokratikus fásultság, a lotyogás fogalmából. Ép az utolsó megjegyzés vezet erre vissza. 1848-ban a hangulat üde, férfias, törekvő, reménydús volt. Következett a reactió.

Ily időkből a romokkal elhagyjuk fájdalom gyakran a reményt a törekvést, a magasba vetett bizalmat és hitet is. A közép rend a pénzre, az iparra vetemedik, ha tétlen tespedésbe nem süllyed.

Fennen ül az irigyelt „crème“ és példát ad azoknak is, hogy a satnyult, mételyezett korban az élvezetben is a fásultság gúnyában leljék örömeiket. Szint vallani nevetséges, jellemes ma-

kacsság gyerekes. Az ilyen előkelően fásult időkben különös helyet foglal a nő. Látszólagos felülkerekedés ez. De a nő ha tudja mely kevés tisztelet van összekötve e ledér uralommal, megköszönné azt. Nem a hódolat ez a nő eszményiesebb lényé, magasabb, égiesbb erényei előtt. Nem az anya, nem a feleség imádó nagybecsülése ez. Nem a nő költőiségének érzete. Magasabb játékszer, élvezet nagyratartása.

És e különös társadalmi állapot nem jelzi magát most legelőször a crinolinban. Nem legelőször. Nem is másodszor, hanem harmadszor. Ismeretes hogy a tizenhatodik század szép jelmeze Spanyolországba ment át legelőször amaz eltorzításon, mely ez ország politikai és egyházi zsarnokságának hű jelzője volt. Akkor jött létre a legelső abroncsos szoknya, a szigorú egyházi szellemnél fogva persze még magas derékkal és feszes széles gallérral összekötve. Hogy már akkor is felfogták jelentőségét és lényegileg azt hozták fel ellene a mit most, bizonyítja Sittewaldi Philander egy írata 1644-ből. A kor durva és túlzott nyereségében van tartva. Melette a miénk hizelgő. Hogy gyöngéd olvasónőnk el ne piruljon, görögül írjuk:

„Αλσο είνε λοσε σχανδῶρ διε μιτ εινεμ
 ενεῒλιχεν κινδ σχυανγερ γαγγεν ε'νδ σλχεν ιρεν
 ε'νερλιχεν βαλγ φορ-δερ νελτ φερ δεκεν υ'ολθεν,
 άτ διε γροσσε γεπλσερ ε'γδ ρειφσχυρζε άνφαγγς
 ε'ρδαχτ ε'νδ άυφγεβραχτ, ε'νδ ειν ε'ρλι χε'ιγγφ-

ραν, δι' εφον κεινενι μαννε υσσστε, ειν ερλιχεσ
 εειβ, δας ιρεν σχυαγγερεν λειβ φον γοττες
 γναδεν ε'νδ μιτ ερεν τρεγε, ατ σολχε ερλοσε
 τραχτ ναχγεμαχτ ε'νδ νιχτ βεταχτ διε ε'ρσαχ
 υ'αρμυβ ες διε ερσε ερφωδνεν αττε. 'Ις δας νιχτ
 ζσμ ερβαρμεν; Δαννενερω διε φρανζοσεν σελβς
 σολχε γεπλζερετε υ'ειβερχλειδενγεν δεσ κασχεβν-
 ζαρδε δας ις ε'ρενκλειδερ οδερ βασαρδ βεργερ
 αβεδ νεννεν γεπφλεγτ."

Másodszor támadt fel az abroncsos szoknya a tizenennyolczadik század kezdetén, XV. Lajos a — és a kor bujaságának megfelelően, a felső ruha széles, szemérmetlen kivágásával volt összekötve. Már az első korszakban is az abroncsok nemcsak halcsontból, hanem fémhuzalból, vasból készültek. Mint akkor úgy most is csak a korszellem kifolyása volt a crinolin.

A mi már abban feküdt, azt csak véglegesen megindította a crinolin felfedezője, ki hiúságból elakarta véle fedni azt, a mire büszkének kellett volna lennie, ha természetes érzésének szabad folyást enged. És ebben is mély erkölcstelenség, a magasabb ethikai érzet minden hiánya mutatkozik. Erkölcstelenebb ez mint egy szerencsétlen bukása szerelemből és biza'omból, erkölcstelenebb, mint sok oly dolog, a mire kigyót-békát kiált a világ.

De ideje megemlékeznünk, hogy nem csak bi-

rálni és roszalni akarunk. Eszünkbe jut és nem prédikálunk tovább.

Bölcsebb-e az egyes mint ezer és millió? Tekintsünk az ezernek, milliónak fürkészve szemébe és a vakok közt sok látót találunk, a ki bizik belénk de egyszersmind feddőleg szól: „mintha mi uem tudtuk volna!” Találunk elég ragyogó szemű fejecskét, mely vigan kacsint ránk, fin-torgatja orrát és minden vonással mondja: „azért is“

Valóban nincs együtt minden tényezőnk. Nem csak a csendes, de erős culturhistoriai mozzanattal van dolgunk, mely végleges rúgója a divat önkényének, mely készlet, hogy öntudatlanul fejezzük ki ruhánkban politikai társadalmi, erkölcsi és kedélyi állapotunkat. Van még egy tényező. ez a humoros, tán hóbortos szeszély, mely szabadságáról akar tanuskodni. Ama törvény alkotja a viseletet, ez a szeszély a divatot. De a divat gyakran viseletté lesz és bilincseiből annak, mit eleinte nevetve iróniával követtünk csak, nem szabadulhatunk többé. Így történt a crinolinnal is. A mi eleintén szeszélyes divat volt, a mit sokan csak kényszerűleg követtek. sokan a hóbortosság öntudatával fogadtak, viseleté lett. De épen mert a szeszélynek nagy tényezője van benne, tudjuk minden prédikálásunk mellett, hogy nem csak vakokkal van dolgunk. Bizalmunk az emberiség öntudatának erejébe oly nagy, hogy meg vagyunk győződve, csak kevés az olyan, a ki irónia nélkül

viseli e bolondos és izetlen alaku ruhát. Ha a divat hatalma nem volna, vajmi kevesen viselnék.

És ha semmi mással, evvel van elítélve.

Pálcát törhetünk.

A kivégzést végre hajtja az idő.

MLLE THERÉSE.

I.

— Nem, nem, azt egyáltalán helytelennek tartom, sőt lehetetlennek is. Hogy az urak, mind idegenek, megnézzék: azt megbocsáthatónak. azt természetesnek találom. De ön asszonyom, ön nem mehet az urakkal!

— Én még nem láttam, de ily gonosznak nem képzelhetem.

— Oh, egyetlen, egyetlen a legnagyobb mértékben.

Igy szólt az intrikus a szeretetreméltó házi asszonyhoz. Igenis. Kék szemüvegével, hajával, mely valóban csak egy árnyalata volt a francia császárné hajának, (de fájdalom, oly árnyalata, mely a szép vörös haj átmenetét a rút vörös hajba tényleg megállapítja,) kissé földuzzadt orrával és begombolt kabátjában dr. La-Berger még két év előtt dr Lamberger, és tíz év előtt pláne csak Mr. Lemberger volt. De azóta híres ló-doktor és francia lett. Ő intrikált tehát erőnek erejével az ellen, hogy velünk jöjjön a háziasszony, ki mindaddig, míg a csillagok fölszállingóztak a kedves kertecske fölé, melyben ültünk, egész kecscesel csinálta a honeuröket férje barátai előtt. Hogy

ezek közé tartoztunk mi is, kik csak néhány nap óta voltunk Párisban, nem csoda. A párisi ember ha egy társaságban találkozik veled, ha egy barátjánál lát, ha egy ismerősséddel beszélget, kivel karonfogva haladsz, midőn néhány szót váltott veled, kötelességénck tartja téged nyáron ebédre, s télen egy kis táncz-estélyre meghívni. Tapasztalja ezt kiváltkép az, ki télen át van a világvárosban. Majd minden este kap meghívást, ha csak egész visszavonultan nem él. És pedig mindig ugyanabba a társaságba. Mégis majd mindig más valaki van aláírva a meghívó alá. Ennél fogva a meghívott gyakran talál oly házi gazdát, kit nem ismer, és a ki őt nem ismeri. Sőt néha egész társaságot, melyet szintén nem ismer, és mely önmagát is alig ismeri. De azért mindhárman, a házi úr, a meghívott és a társaság, úgy tesznek, mintha gyermekkori barátok volnának. Talál továbbá táncztermet, mely csak azért tánczterem, mert tánczolniak benne. De ezt a helyiség csak annak köszönheti, hogy jobbadán francziákat fogadott magába, azon nemzet szülötteit, mely szótárából kitörülte a „lehetetlent.“ Más ember fiának lehetetlen volna itt tánczolni, hol nemcsak a csin, hanem a térfogat is emlékeztet kis hűgaink baba-szobáira. De mi most az egyszer jobban járunk. Nem tél, hanem nyár volt. Szép kellemes augusztusi nap. Derék házi ur és kedves nő szeretetreméltósága és szelleme fűszereztek a kis társaság ebédjt. Volt alkalmunk megismerkedni egymással, és ép csevegve ültünk lenn a csinos

kis kertben. midőn fölmerült a terv, hogy látogassuk meg az „Alcazar-d'Eté“-t, a világhírű Therése kisasszony diadalainak színhelyét.

De, a mint említettük, dr. La-Berger igen helytelennek tartotta, hogy házi asszonyunk is velünk tartson. Hiába bizonyitgatták a többi urak, hogy alig van nő Párisban, ki ne látta volna már ez énekes-nőt, ki eredeti genre-ében páratlan, kőről ír minden lap, kinek sentimentalis emlékirataiból elkelt több ezer példány, midőn még mindig rá volt írva: „vient de paraitre.“

Hiába mesélte az egyik, hogy az osztrák nagy követ hercegi neje órákat vett M-lle Therésétől, hiába a másik, hogy később aztán Metternich hercegnő Therése kisasszonyt produkálta egy műkedvelői előadás alkalmával az udvarnál, hiába a harmadik, hogy Napoleon császár ő Felsége ha el volt ragadtatva az utánzó hercegnőtől-csaknem halálra nevette magát, midőn legmagasabb személye elé bocsátá a Mlle-t egy kis privát előadásra.

A doktor nem tágitott. Utósó argumentuma az volt, hogy ott ül a tanuló is grizettjével.

— Igaz, hogy ott ül az is. De kérem, hol van az a hely Párisban, a hol ez ott nem ül. A tanulót tanulónéjával ott látja ön mindenütt, és igen jó volna, ha ennél rosszabbat nem látna — szintén mindenütt. E szerint tiszteséges nő nem mehetne sem a színház zártszékére, sem a Luxembourg, sem a Tuillériák kertjébe, sem a boulogni ligetbe, sem a boulevardokra s egyáltalán sehová, s ép

ezért mások itt az illendőségi fogalmak, mint Württembergben. Mindamellett is lehetünk még erkölcsösebbek a württembergieknél. Más az erkölcs és más az illem.

A ki ezeket mondá, sűgva hajolt hozzám, a doktorra vetve szemét: „Ismerek valakit a ki azért fél a grizettektől, — mert ismerik mind.“

De azért házi asszonyunk nem jött el velünk. Nem csoda, dr. La Berger elég gyöngédtelenül fejezte ki magát. Minduntalan megismerszett benne Mr. Lemberger. Elég gyöngédtelen volt továbbá el sem távozni, hogy így az „erkölcsi nyomás“ alól felszabadulhattunk volna. Így tehát mentünk mi, férfiak, hanem a doktor nélkül. A doktor elment a — Mabillega.

*

*

*

Ha ebéd után a Tuillériák gyönyörű kertjében szívtad a virágillatos, üde levegőt, ha pihentél árnyékában, ha csodáltad az eszményi csint, a tónak aranyos halait, a játszó gyermeksereget, mely oly gondtalan vidorsággal játszik itt, néhány lépésnyire az asztaltól, melyen Európa térképét készítik, ha végre fölkiáltottál: Párisban legolcsóbb az a mi a legszebb és a legszebb az, a mi legolcsóbb — tán kedved kerekedik ez ártatlan világból kirándulni ismét a gonosz nagyvilágba, és az est bűvösségében a Place de la Concorde-nak tekvő kapuin kiindulva, neki mégysz egyenest az orrod irányának. Áthaladsz Páris leg-

szebb terén; jobbra-balra nézed a Rivoli utca folytatását, aztán megint a csöndesen folyó Szajnáat tömérdek hidjával, betekintesz a függőlegesen reád eső Rue de la Paixba; majd a könnyelműen életvidor boulevardok egy izecskéje, a fontos Madeleine távlata ötlík szemedbe; látod azt a Párist, mely örül, hogy katolikus, mert vétkezhet a boulevardon, és gyónhat a Madeleiben; balra tekintesz, és látod az ipar palotáját, azt a Párist, mely a dúsgazdagság és az ipar királynője; látod a Szajna másik partjáról átmasgáló tornyot, mely első Napoleon sirja fölött áll, látod ama Párist, mely a világ sorsának vezére; és a gondolatok hullámozó tengerétől elringatva a Champs Elisée közép sétányán vagy, midőn quadrille és couplet-szerű zene harsog föl merengőábrándjaidból.

Ez az Alcazar d' Été-ből jön. Im a híres templom, melyben a parodistikus ének műzsájának: Therése kisasszonynak hű serege minden este összegyűl.

Virágágyak, bokrok és lombos fák ligetében van elkorlátozva egy kis kert, melyben sűrűn egymás mellett áll vagy kétszáz kis asztal és hetszáz szék, ezek mögött fából svájcz-i modorban épült csinos vendéglő, előtte színpad en miniature. A színpad előtt folyvást játszó zenekar, a színpadon félkörben ülő s folyvást mosolygó kis leánysereg. Ezek közül egy-egy fölkel, elénekli dalát; aztán kilép egy bariton, aztán a tenor, aztán föláll ismét egy kisasszony, és ez így eltart váltá-

kozva négy órát. E négy óra folytán aztán még Therése kisasszony is énekel kétszer. És mindezt látni, hallani lehet -- egészen ingyen. Csak arra van kötelezve mindenki, hogy rendeljen magának valamit: akár édes vizet négy sous-ért, akár fagylaltot egy frankért. Bizonyynyal igen loyalis intézmény. Az étel-ital rossz ugyan, de azért csak kevéssel drágább, mint ott, a hol jó,

Ennélfogva természetes, hogy az Alcazar d'Été-ben el van foglalva minden hely minden este. A ki itt csak némileg előnyös helyet akar kapni, helyet, melyről többet is hall, mint a brugót és bombardont, melyről többet is lát, mint a tenor orra-hegyét, mint a lyrai énekesnő uszályának végét, az vagy jöjjön idejekorán, vagy — és ez még biztosabb szer — nyomjon a pinczér markába ötven-hatvan centime-ot.

Az említettek közül tehát akár az egyik, akár a másik énekel: csak nem Therése kisasszony. Ha nem ismerjük a tisztelt művésznőt, ezt megismerjük a tisztelt közönségen. A társaság oly vegyes, mint a minő csak Párisban lehetséges; és ez a fogalom netovábbja. Nem úgy, értjük ezt, mintha rossz társaság volna, hanem úgy, hogy a kék zubbonyos munkás mellett ül egy spanyol grand, vagy akár egy francia miniszter. Különben ha a kék zubbonyos munkás egy herceg mellett ül, épen úgy viseli magát, mint a herceg. Mert hiába. ez előkelő nép, és már magában az is, hogy minden kézműves és minden dajka franciául beszéll — még pedig szebben, mint akár

báró Lárifári, akár gróf Sárivári — valami iszonyúan előkelő színezetet kölcsönöz e fajnak.

De a közönség nyugtalan, figyelmetlen. Mídon az énekesnő előlépett, minden ajkról a csatlakozott várakozás moraja lebbent el. Therése kisasszony első dalát már elénekelte volt, s most a másodikat várják, de mindig csak más valaki énekel. Tapssal fogadják ugyan, de inkább csak galanteriából. Inkább az arcot, mint az éneket tapsolják meg. Egy-egy bohóc az ő részeges hangjával és örvöngő kánkánjával elragadja ugyan a hallgatóságot, de ha vége a brávózásnak, annál hangosabban kívánják: M-lle Therése, M-lle Therése!

És egyszerre dörgő éljenzés, görcsös taps viharzik.

Jön a Mademoiselle. Kijön a svájci restaurációból, a hol öltözködője van, és a közönségen áthaladva, megkerüli a kis színpadot, melynek nem sokára baldachinja alatt áll. A közönség örvöng, a félkörben ülő mosolygók még jobban mosolyognak, és legyezőjük még gyorsabban forog. Szolgálják a Mademoisellet, mint egy királynőt, ám bár meg szeretnék fojtani bizonnyal, akár egy pohár vízben is.

És ki ez a M-lle Therése? Elmondom.

II.

Egy előkellő dalszínház impressáriójához jött egy vézna, inkább rút, mint szép leányka, és jelentkezik szerződtetésre. Az impressario magához

rendeli másnapra. Több műértő úr előtt aztán el-
énekel másnap e lányka egy szentimentális dalt,
erős, de reszkető és félénk hangon. Az urak alig
tartják érdemesnek elnyomni a nevetést, és ki-
jelentik meggyőződésüket, hogy a Mademoiselle
sok mindenféle pályán nagyra viheti, de az ének-
léssel hagyjon föl.

Csak az egyiknek volt több esze. Megsúgja a
Mademoisell-nek, hogy legyen holnap otthon. A
Mademoiselle otthon van és fogadja mély bókkal
az eszes urat. Ez fölkéri hogy énekelje el még egy-
szer ama dalt, és pedig nem a régi szöveggel, ha-
nem ime, ezzel a szöveggel és merész parodizá-
lással. Ad még néhány ütasítást, és kéri, hogy
mindenekelőtt—né féljen.

A lány énekel, az úr szerződtet. A lány este
föllép a Café chantant d'Alcazar-ban, és más-
nap fizetése meg van kettőztetve. Azóta Therése
kisasszonynak van háza, nyaralója, kocsija s min-
denekelőtt hirneve és nagy népszerűsége. Sokat
mondunk, és még sem mondunk eleget. De tá-
madjon Franciaország fővárosában még egy „nagy
forradalom,“ még egy „invasio“, vagy bármi, a
mi fékteleníti e vulkán nép legbensőbb szenvedé-
lyeit, és M-lle Theréséből válhatik még barricad-
istennő.

Egyelőre azonban itt áll előttünk az Alcazar
d'Etében, demokratikus minden esetre, de Ő Fel-
ségének leghívebb alattvalója itt ép úgy, mint ha
diadalmas vendégszerepléseit tartja Lyonban, Mar-
seilleben vagy Lille-ben.

Itt áll, fogadva hangos üdvkiáltás és tapsvihartól. Mosolyogva hajol meg, kezében a hangjeggyel. Szép homlok, szép szem, mely élénk szellemről tanúskodik és igen szép színek. De arca csontos és szája nagy. Épen nem lehet szépnek nevezni, és inkább rút volna, ha nem lenne valami vonzó az ő igazi francia élénkségében és kecsességében, mely a szelidség és szendesség bizonyos varázsával megmagyarázhatlanul vegyítve ömlik el egész lényén. Ehez járul még a diadalhoz szokott biztosság érzete, mely mindig emel.

De a midőn az első hangot röppenti ki szájából, egész lénye elváltozik. Valami szilaj tűz vesz erőt lényén. A rút aesthetikáját lehetne tanulmányozni rajta, E nőben benn van a bachansnő és benn van a fúria. De van benn valami egyéb is, a mi ellenállhatlanul tud elragadni, kivált elkeseredett hangulatban. S ezért mondtuk, hogy barricade-istennő válhatnék belőle.

Túlcsapongó humora mögé tud ő mindig valami sötét, borongós, félhomályos háttért varázsolni, melyről rikitón emelkedik ki a vad öröm, mely — midőn a szív már eleget tépelődött keservével, világfájdalmával, ama kinnal és fájdalommal, mely önkéntelenül és gyakran öntudatlanul vesz erőt a szíven, — fölajdúl és kurjant egy óriásit, szemébe nevet mindennek, a mi magas és szent; nem azért, mert azt eredetileg megveti, hanem azért, mert a bensőben élő isten ettől várta fölszabadulását, ebbe vetette egész hitét és bizalmát, és — mindez ebben

hiusúlt meg. Ez, ha nem is az örült, de az örjögő vad öröme, mely lángoló tüzzel emészti azt, ki érezi, míg a másik öröm emel és üdit. Ez azon öröm, mely következik a lemondás és a pessimismus kinjaira, melyben a szív, midőn kétségbe akar esni minden nemes fölött, azt mintegy megvetni és kigúnyolni látszik, bár ezáltal csak az adott lét ferdeségeit és kinövéseit ostorozza. És azért marad e nemtelenségben mindig valami nemes. Azért tud e nemtelenség a legjobb szívben is találni egy hűrt, mely visszhangozni képes annak hangjait. Azért van, hogy a ki kútforrását meg sem érti, vad tüzétől mégis el lesz ragadtatva, ha tovább nem, akár csak egy pillanatnyira. És csak az lát benne csupa nemtelenséget, a ki csupa nemtelen. A tettelegességbe nem jött nemes érzület, a tapasztalatlan ártatlanság valami tátongó, de hódító örvényt érez benne sejtelmes ösztönszerűséggel, valami „szörnyű bájta“, melytől visszariad ugyan, de mégis érzi annak sphynx-szerű vonzerejét.

És ha a szív kitombolá magát ez örjögésben, elvégre fölülkerekedik mégis az eredeti pathosz, s következik — mint a rajongás után a kiábrándulás — e bódulás után a kijózanodás, és ez az, a mi elvégre képviseli e genreben a költői igazságszolgáltatást. A nemesnek e véggyőzelme csak úgy lehetséges, ha eredetileg benn van az eszmény.

És ha e nő genre-éből ki nem tagadhatjuk a nemtelent, midőn érezzük benne a vad tüzet, mely

csak a szív belsejéből jöhet: érezzük „szörnyű báját“ is, érezzük a sötét háttért, érezzük az ellenállhatlanul magával ragadó vonzerőt, és mindenekelőtt az egész fölött lebegő humort, mely néha az akasztófa, vagy az akasztófavirág humora ugyan, de mindenkor valóságos és életbevágó humor. Ha a nemtelent mindettől áthatva látjuk, el fogjuk mondani, hogy új jelenség előtt állunk, és hogy azt máskép nem nevezhetjük, mint a nemtelen eszményítésének. Az aesthetika ebben meg van mentve, ép úgy, mint a tragikumban és a komikumban, dacára annak, hogy eredeti lényegét a rút képezi.

M-lle Therése a humor minden más terén is működik, a finom szatyrától a vastag bohózatig. Kilóditva lábát és kidülesztve teste közepét: néha csupán csak nemtelen és izetlen; de mig egyfelől a humor e különféle árnyalataiban is gyakran van alkalmunk csodálni finom és mindig találó virtuózitását, biztosságát a határőrzésben, kitűnő átmeneteit, részarányosságát és összhangzását a vég-hatásokban: másfelől el kell ismernünk, hogy a mi nála kinövés, az pályájában, a körülményekben és közönségének vegyültségében alapszik.

Tulajdonképeni és egyénileg legsajátosb tere az, a mit fenn vázoltunk. Ez által rendkívüli és eredeti jelenség; ez által komoly figyelemre méltó, a mennyiben korával okadatolt következetességi viszonyban áll. S ennek tulajdonithatók diadalai, melyek óriásiak, és melyek nevetséges világot derítenének ama nemzetre, mely az európai polgá-

rosodás élén áll, ha az egészet egyszerűen csak ledérségnek néznők, s ha eltagadnók a szükségképi benső indokot, mely az egésznek rugója. Ezt tenni, e szempontot elfoglalni — ép ez volna ledérség.

De M-lle Therése bevégezte dalát. A zenekar hallgat, a közönség őrzöng, a félkörben ülő kisasszonyok mosolyognak, jobban, mint valaha, és galoppban legyezetgetik decolletirozott keblüket.

M-lle Therése másodszor is átváltozott. Kibogott a vad tűz; az lett a kisasszonyból ismét, a mi akkor volt, mikor a szinpadra lépett. Csak-hogy melle gyorsabban piheg, arca pirosabb, ajkai kissé nyílvák, és diadalérzete fokozott. Szemének tűzét csak bajosan zabolázhatja. De e tűz inkább az öröm és a diadal tüze, vegyítve azzal, melyet érezünk, valahányszor egész lélekkel tettük azt, a mire egész lélekkel hivatva vagyunk.

Különben ismét a szerénységig szende, szelid. Ismét előmlik rajta az összhangzatos kecs, a mozgékony-ság nyugalma. Mosolyog és köszöntget. Óriás virágbokrétát küldenek föl neki. Szélylyel szedegeti és egy-egy szálat ide oda vet a közönségnek. Lökdösődnek, verekednek e virágokért, persze mindig francia udvariassággal és gráciával. Az ember szinte óhajt egy-egy oldalfödést, hogy hallhassa a mentegetés zenei báját.

Egy fiatal ember a pavillonszerű szinpad oldalán egy székre, erről egy asztalra lép, s a párkányzatba kapaszkodva, virágot kér M-lle Therésétől, mert nek nem jutott. A közönség nyugta-

lan lesz, protestál, püsszeg, az asztalon csörömpöl az üveg és pohár, s mintha a földből nőtt volna ki, hirtelen ott terem egy „sergent de ville,” és leutasítja a fiatal embert. De ez nem hederít rá. M-lle Therése pedig egész bájjal és szeretetreméltósággal nyújt neki néhány szál fehér szegfűt. A közönség nem püsszeg többé, a közönség éljenez és tapsol, s a rendőr visszavonul.

Ilyen ez a lánchordta francia.

A siker, a siker!

JARDIN MABILLE.

I.

Tekintetesek és nagyságosak; mélt'sás főrendek; hű olvasóink; kedvelt hiveink!

Bölcsek, tekintetesek és haragosak; pápaszemes kritikusok!

Kikhez egyébiránt maradunk etc. etc.

Üdv, etc. etc.

Kik történetesen, véletlenül és esetleg figyelemmel kísérték eddigi scribleri pálya futásmat, legyen az bár mily rövid, észre vették talán, helyeselve akár, vagy sem, hogy tárgyaimat soha se keresem lámpavilággal. Irodalmi hitvallásom, hogy vagy mindenről lehet érdekesen írni, vagy semmiről se. A ki képes megírni egy oldalt, melyen nincs semmi érdekes, annak tessék kikészíteni a legesleg érdekesebb tárgyat és ő azon is kifogja mutatni művészetét, mely vele született, melytől meg nem fosztja soha semmi sem és senki sem, művészetét, melynek egész titka az, hogy mindig és mindenha unalmas tud lenni. Erre nem képes mindenki.

Lehet írni szellemdúsan ép úgy, mint unalmasan minden tárgyról. Szellemdús munkához nem kell ez vagy az a tárgy, hanem kell — szellem. Hogy bír e evvel valaki — ám lássa; ez az ő

dolga. Tárgyat válogatni azonban minden körülmény közt időfecsérlés.

S azért tárggyammal úgy vagyok mint a lapdás. Csak ott állok és tátom a számat és várom a sült galambot. Némelyiknek meg lehet nem repül soha sem, de nekem repül azért minduntalan. Állunk húszan, harmincan köröskörül. Sokan hiába várják a lapdát. Én nem. Majd innen, majd onnan jön. S ha jön, nem nézem sokat, hanem, holláh! felkapom azt mindgyárt. Felvetem néha, hogy bukfencén kacag az egész közönség és — fejéhez vágom néha valakinek, hogy az úristen is megkönyörülne rajta. Sajnálom — a mint jön, a mint jön.

Nem az a fő, hogy miről beszél az ember, hanem — hogy mit beszél. A ki az én meghívásomnak enged, ne várjon az finom, kicsiszolt, felálló gallérokkal és uszályos ruhákkal kicsipett embereket. Van olyan is. Van olyan is, a ki középen választja haját. De hogy nincs-e a választéktól balra egy hajszállal kevesebbje, mint jobbra, arról nem kezeskedem. És aztán van még sok mindenféle. Az egész nagyon democraticus, a hogy épen — jön.

Ezt felismerte nem egy elmés kritikusom is. Mindig az, és mindig más. Rá mondták, hogy caleidoskop. Jól van. Helyesen. Beleegyezek. Illetékes bíró ellen, hiába protestálni, külömben kérelmeztem volna, megengedni, hogy ez a caleidoskop nincs összerakva — csupa üveg cserépből. Aztán caleidoskopot csak néz az ember. Gondol-

kodni felette még egy akadémiai tiszteletbeli se tudna, még akkor sem, ha véletlenül olyan, a ki e furfangos és hiábavaló méesterséghez ért. És talán még is csak irtam valamit, a min gondolkodni is lehet.

No, de ha nincs máskép, legyen úgy. Kaleidoskop már csak azért is, mert látni sok mindenfélét, és pedig mindig úgy, a hogy a véletlen össze hozta. Ha szájamnak tart a sült galamb, harapok biz én, és ha orromnak repül a lapda, megbököm akárhogy; inkább vágja magát másnak a fejéhez, mint az enyémhez.

Soha se gondolkodtam és soha se aggódtam a tárgyon. Már pedig úgy-e furcsa érzés az, ha megtörténik az emberen, a mi rajta még soha se történt meg.

Körülbelül így vagyok. Mert ettől a tárgytól még is borsódzik a hátam.

Kristálytisza, classikus, nagy műven soha se törtem fejemet. „Ich singe, wie der Vogel singt.“ Nem próbálkoztam olyannal megküzderi, melyen értékesnek kell lenni mindennek, melyen aggodalmasan kell nézni a tárgyat is. Evvel így vagyok, mint a cigány a hegedüléssel. „Tudsz-e hegedülni móre? — Bizon meg lehet, de még nem próbáltam.“

Én feuilletonista vagyok. „Tárcász.“ Előképeim Junius, Emile de Girardin, Heine, Vadnay és mások ide vágó iratai. De most az egyszer minden elhagyott. El az előképek, el a két szép

elv, hogy minden genre jó, kivéven az unalmast és hogy nem attól függ, vajjon miről beszél az ember, hanem attól, hogy mit. De még az az elv is, hogy el lehet mondani akár hol akár mit, csak attól függ, vajjon hogy mondja-e az ember.

Mert a Jardin Mabilles mégis valami nagyon csiklandós. Aggodalom nélkül lehet írni róla szakilag pathologiai és közerkölcsi szempontból. De attól, hogy úgy irjam meg, a hogy én akarom, borsószik a hátam. Ez a társaság valóban olyan rossz, hogy az ember a decorumért alig kezeskedhetik csak egy percig is. És ez elvégre még is szükséges. Theréza kisasszonyról írni, ehhez képest tréfa dolog volt. Mert a legerkölcstelenebbtől, legnemtelenebbtől sem kell vissza riadnunk, ha erkölcsi pontot — akár csak nemlegest is — feltehalhatunk benne, mellyel azössze függ az erkölcsi világrenddel. De itt ez bajos lesz. És azért, miután kinnal töprenkedtem és tépelödtem egy álló hétig, markomba fognám a tollat és hegyével az asztalhoz verném, a mit eddig csak akkor tettem, ha bevastagodott a ténta, vagy ha állandó következetességgel y formájú volt tollam két hegye. Azt mondtam volna, kudorczoť vallottam, csötörtököt mondott az eszem, addig megy a korsó a kúthoz. mig össze nem törík, azt mondtam volna, hogy csúfosan meg vagyok verve, hogy ime itt van az, a mire erőm gyöngé, vagy pedig csüggetegen, kétségbeesetten hitettem volna el magammal, hogy ruganyosságom ellankadt, hogy hamar leéltem magam. De, hála isten! Elég

nagy az erkölcsi kényszer, hogy engem gyávát felserkentsen.

Nemtelen Jardin Mabil! Keztyüm lábaidnál hever.

Mégis jó az erkölcsi kényszer, mely néha rész tetre lobbantja az ellankadtat, és jó egy kis könnyelműség is. Mert az erkölcsi kényszer egy kis, vagy ha úgy tetszik egy nagy könnyelműségből eredt. Vigan pezsgőztünk. Könnyítő körülmény a könnyelműségre. Ekkor történt meg hogy fogadtam megírni és kibocsájtani rögtön előfizetési fölhívást egy műre, melynek mindaddig nem csak kiadására, hanem még megírására sem gondoltam. Úgy csúszott visszavonhatlanúl a „Jardin Mabil” egy előfizetési felhívásba, melyet kinyomtatnak a Deutsch testvérek october vége felé, s ha én most ide írom, hogy „abracadabra”, írom ezt november vége felé. Egy szóval a közönség várja vagy nem várja, de — mindenesetre olvassa hogy művemben benn lesz egy cikk ily címmel „Jardin Mabil” a cikket tehát meg kell írni.

Oh, kedves közönség, kérlek meg ne haragudj azért. Hisz Heine azt mondja, ha az író több ideig közlekedik olvasó közönségével lassanként megszokja azt eszes lénynek tekinteni. Beszéljünk tehát egy eszes szót. Könnyelmű voltam, az igaz, mikor egy néhány jó barátom multságára fitogtattam, hogy lám milyen kevés respectusom van előtted. Pedig hát hidd el, hogy valósággal mégis félelmezen tisztellek. De hisz oly szomorú a mai világ, hogy egy kis tréfa miatt sokat meg-

tesz és még többet eltűr az ember. Először. Másodszor meg olyan gyermetegen őszinte vagyok, Hisz nem lett volna szükségem így meggyónni. Így! Nem is a mostani divat szerint, egynek a fülbe. Hanem nyilvánosan, a község előtt, az oltáron, az egész publicum hallatára, úgy mint az apostolok korának keresztényei.

Nos hát ugye mégis jó fiu vagyok én?

És utóvégre egy forint árára még is csak lesz valami ebben a könyvben. Hiszen egy forint olyan kevés pénz a mai világban. Bajosan lehet belőle tisztességesen még csak vacsorálni is. Egy forintot elszí az ember egy nap alatt. Uram fia, hisz a trafikában csupán csak egyetlenegy szivar van, melyet jónak lehet mondani: Havannah Regalia Imitation. Imitation ám, nem az igazi. S ennek az ára — könyörülj meg isten — husz krajcár. Öt szivart pedig ki ne szína napjában?

Ez a „Jardin Mabilie“ megírásának története. S talán még se lesz oly borzasztó ez sem.

Hisz az elemeket, melyeket itt együtt látunk, láttuk már azelőtt is, ha bizonynal nem is ily együttesen, összeműködően, és elkülönöztem.

A cancan ellen, deklamáltunk eleget, de azért épen a kik legjobban declamáltak, nézték meg leggyakrabban. Persze csak a szinpadon láthatuk. És mi a szinpadon kényesebbnek tartjuk, mint a Jardin Mabilieban, még akkor is, ha igaz, hogy egy cancan a szinpadon egy cancanhoz valami francia táncteremben, úgy aránylik, mint gyilkolás a szinpadon valóságos gyilkoláshoz.

És ha utóvégre semmi más mentség és ok meg nem áll, áll az, hogy a mi egy nemzetnél eredeti és különleges, az mindig jellemző is, és oly nemzetről, mint a franciáról, minden jellemzőt — legyen az bár mi — tudni nem csak érdekes, hanem érdemes is.

II.

Kedves olvasóm! Ismered az Orpheus-quadrillet? Ez a legkitünőbb cancanzene. A cancan, az eredeti valóságos cancan, nem egyéb, mint egy kificamított, féktelenül eltorzított francia négyestánc. És az Orpheusquadrille egy kificamított francia négyes zenéje.

A kert közepén álló rondeau majdnem üres. A lánság, a táncosok, a nézők, a szerelmeskedők széteszlottak mindenfelé. A cukrászteremben és körülötte települt le a legtöbb. Némely madame — mert itt minden nő madame e címet visel és ennyiben igen helytelen volt a „lánság“ kifejezése — némely madame tehát talált már védő és traktáló lovagot és avval fagylaltozik néhány franknyi fagylatot, melynek legjobb tulajdona az, hogy az ember nincs kényszerítve megenni. Más madamok csak ott ülnek, kimerülten kissé meddő fáradalmaiktól, egyedül, magányosan, azaz férfi nélkül és az arra haladó és nem haladó urakra többé kevésbé ellentállhatlan pillantásokat vetnek, és oly arányban, a mennyire becsülik az illetőnek — nem pénzét, hanem pénzköltési hajlandóságát. Minden csalatkozás után

kanccsal szemmel nézik fagylaltozó vetélytársukat.

Mások az öt, hat különféle játékasztalok körül állnak, lovagjuk viseli a játék költségeit, ők veszik őrizet alá a nyereményeket.

Aztán sétál egy soha meg nem ritkuló kigyó a rondeau körül.

A legjámborabbak, legérzelgőbbek, vagy legszerelmesebbek félreeső lugosba, vagy egy kék tűztől varázsosan kivilágított barlangba vonulnak; csodálják a dekorációkat, melyek pusztá fül helyébe végtelen távlatú sétányokat, kedves filagoriákat, üdítő kertrészleteket varázsolnak oly mesteri hatással, hogy az ember csalatkozásából csak tettleges érintés által ábrándúlhat ki; csodálják az ugró kutakat, arany halakat, tavakat, céllövöldéket, a tündéri kivilágítást vagy a durranó tűzijátékot, melynek első durranására valamennyi madame obligat sikoltozásra fakad.

De a csillagos tűzijátékból csak kén és puska-porszagu füst maradt meg. A rondeau közepén levő álványt a zenészek ismét elfoglalták. Körülöttök a „prude“, még mindig egyedül sétáló uraknak mindinkább nagyobbodó tömege tolong. Lassanként az egymással már megbarátkozott párok is belépnek a rondeauba és a külső körén elvonuló padokra telepednek. E két körcsoport közti ürt mindinkább megélénkíti a madamok végnélküli processiója.

Zaj, nyugtalanság a legnagyobb mértékben.

Kiki les, vár valamit. Egyszerre ki van tűzve a nagy fehér tábla: „quadrille“. A megelégedés morájával fogadtatik. Mert — óh uram fia — már kétszer egymás után volt keringős tánc, waltzer, polka ezt is cancanosan táncolták ugyan, de e táncok ez által inkább csak utálatosak lettek. Ez a dressirozott, egyhangu, szellemtelen német tánc nem enged szilaj, szívből jövő, semmivel sem gondoló féktelenséget. Lehet táncolni nyifrán, trágáron az utálatossáig, de könnyű, féktelen, naiv ledérséggel soha sem, pedig ez az igazi cancan. És erre a gépszerű német tánc alkalmatlan. Annál alkalmasabb reá a quadrille. És rá huzzák az Orpheus-quadrillet. Sürgés-forgás azok közt a kik táncolni akarnak. Ama madamok, kik itt az első polcokon állnak — mert hisz melyik emberi társaságban ne volnának első és utolsó — három négy vállalkozó táncos által kéri magukat, s utoljára tán még se táncolnak. Mások maguk keresik a táncost, egynémelyikük többé-kevésbé ügygyel-bajjal.

És képződikött három négy colonne. Egyben rendesen csak két pár. Négynél soha se több. Minden colonne körül tolong a nézők serege, élőbástyát és korlátot képezve a négyyszög körül.

És kezdődik a cancan, az igazi, a legvalóságosabb, a legváltozatosabb, legféktelenebb, legfesztelenebb néha — legesztelenebb.

És milyen tánc ez! Mily vad, tüzteli és elbódító!

Hanem persze az igazit kell ám látni.

És ez csak ritkán látható! Szinpadon soha se. Párison kívül soha se.

De még Párisi tánchelyen, de még magában a Jardin Mabilleben sem mindig.

Nem látjuk p. o. az igazi cancant, ha annak a kis vastagnak lépéseit és lejtéseit, forgásait és ugrásait nézzük. Ugrál és mozog mindenfélekép, hánzja-veti lábát, emeli szoknyáját, eltorzítja arcát, mosolyg, nevet, kacérkodik, int, legyint, hajól és felveti magát, és maga felé lábát, és tesz még mindenfélét, a minek felszámllálása belőltené ez oldalt.

De mind ez szörnyű csinált, mindezt teszi, megkísérli, véghez viszi jól, rosszul. Néha kinlódik vele. Nehezen tanulta be, hihetőleg. Az egész rendkívül erkölcstelen, trágár, de rendkívül bárdolatlan is, sületlen néha, néha undok és mindig bájtalan.

De hiszen hogy is ne. Egy ismerösödtől megtudhatod: e lány Strassburgi. Német leány. Cancantáncos első kelléke, hogy francia legyen.

Oh! Madame Stephanie egészen máskép táncolja. Jelenleg ez a Mabilie királynéja. Rövid szoknya, séla-bot, kis kalap, felvetett kis orr és sok, sok önérzet. Ez az, a ki a táncosok által kéreti magát. A táncos, a kit választ, büszke, ki tesz magáért és a nézők serege hullámszik körülötte.

Ruganyosság, elevenség. Egy kis fásultság is mindenkor, de ez az előkelőséghez tartozik.

Egy kitanúlt táncművésznő összhangzatos bája és varázsos mozgékonysági ügyessége. Itt is minden ki van számítva, minden be van tanúlva. De a kivétel szabatossága kifogástalan. Mesések pirouettejei. Kiváltkép, ha éppen oda nem néz a sergent de ville. Ekkor aztán jaj az erénynek. Minden pillanat, melyet a sergentséntől el lehet lesni és el lehet venni, megbecsülhetetlen nyere-mény a cancan számára, mert a rendőrség szigorú, nagyon szigorú és éppen a legszellemdúsabb fordulatokat szigorúan tiltja.

De ámbár Madame Stephanie a Mabilie elismert királynője, mégis, ez nem az igazi cancan.

Mert ez is csak productió. Bájos, kecses, nevetésre ragadó, felingerlő a legnagyobb mértékben, minduntalan rebben el egy csodáló ah — ah! Függ rajta száz szem és a legeredetilebb productiók egyike, de mindig csak productió. E közt és az első közt a különbség olyan, mint ég és föld közt, és mégis csak annyiban áll, hogy Stephanie-nek minden sikerül, a mi a fején keresztül repül, míg ama német lánynál soknem sikerül úgy, a hogy gondolván volt.

De táncol ugyanabban a csoportban, melyen Stephanie, vele szemközt, egy sovány kis fekete lányka; fiatal, alig tizenöt éves, meglátszik egész gyermeteg lényén; öltözete is egyszerű és fekete, elüt szerénységében egészen a többiétől. Hisz mindeniken van valami feltűnő, szembeötlő. A szoknya vagy csak térdig ér, vagy uszálya két rőfnyi. Csupa rikitó szín. Igazi és hamis tömérdek

ékszer. Fekete szépség-foltok az arcon. Lehetetlen frisurák. Festett ajak, szemöldök és pilla.

De ezen a kis fekete lányon minden egyszerű és igénytelen és bájos, kivéven szögletes csontoságát, mely rendkívüli ifjúságának tanujele és minden fekete rajta, kivéve fehér arcát és kezét. De az igazi cancant ez táncolja.

Mert ez nem objectiv, hanem subjectiv cancant táncol.

A maga szivbeli örömére és szivvel, lélekkel táncolja. Arca nevet, ujjong szeme villog, kihívó néha, néha odaadó, kacérsága a helyzet, a nem, a természetesség kacérsága, mely veleszületett, Minden kecses és bájos, de semmi sincs negélyezve, nem szenveleg, semmi mondva csinált nincs benne. Minden arc kifejezése a legnagyobb összhangban van minden mozdulatával és a zenével. És az ilyen cancannak ellentállhatlanul bódító, csaknem önkivületbe hozó hatása van, mert az ember látja, hogy a táncosnő maga bódult önkivületben van. A reflexió, az ész, a virtuoz kivitel, a csinált művészet hideg eleme itt soha fel nem riasztja a nézőt és vére fokozatosan mind forróbban lüktet.

Ez az igazi cancant. Ebben ismeri fel az ember a nemzeti táncot. Talán elfajúlt, eltorzult nemzeti táncot, de mégis nemzeti táncot és ez végre, mégis csak megmenti az erkölcsi mozzanatot. A kik most járják a cancant, azokat gyakran pártfogása alá veszi a rendőrség. De a kik egykor járták, azok híres ministerek, nagyköve-

tek, írók, költők, művészek, ügyvédek, képviselők, senatorok. És végre miben áll e cancanban az erkölcstelen? Legfelebb táncosnéjában. A can can maga alig bírja az erkölcstelenség egy mozzanatát. A közönséges cancan, a hogy közönségesen láttuk, szinpadon, és szinpadon kívül, igenis erkölcstelen és erkölcstelensége az érzékiség kiszámított raffinirtságában áll. De hol lehetne szó kiszámított raffinirtságról elbódult önkivület hevében? Itt minden csak természetes érzékiség. S ez menjen bár meddig, soha sem erkölcstelen. Mert vajjon erkölcstelen, e x vagy y , ez nem függ x vagy y kisebb vagy magasabb hátványától, hanem x -től és y -től. Ha egy nő egészséges és természeti érzékiségből emeli ruháját, akár csak térdig, akár térden felül, az mindegy és egyformán nem erkölcstelen. De ha természetlen érzékiségből, vagy kiszámított kacérságból csak a csuklóig emeli is, ez erkölcstelen.

Mert az egészséges és természetes érzékiséget nem szabad erkölcstelennek mondanunk semmiben sem, a táncban ép oly kevésbé, mint bár mi másban. Hisz különben minden természetes és nemzeties táncot, mindenekelőtt csárdásunkat is erkölcstelennek kellene mondannuk. Mert ha az uralkodó érzéki mozzanatot némely bájos csárdástáncosnő észre sem veszi benne, észre veszi az objectiv idegen és a figyelmes néző rögtön. Ugyanez áll hasonlólag a spanyol Fandango, az olasz Tarantella táncról is. És ennek így kell lennie. A tánc éltető elve az érzékiség és azért el is ítél-

ték zelóták és pietisták, de mi védjük, mert mi reclamáljuk az érzékiség természetjogát. Az érzékiség csak dressirozott, fajult conventionális táncoknál lép háttérbe, habár ezekben sem vész el soha végkép. Mentől természetesebb, közvetlenebb, mélyebb, tartalmasabb egy tánc, annál szivesebben enged szabad tért az érzékiségnek is: Ezek a nemzeti táncok.

Tehát, ha valamennyi madame úgy táncolná a cancant, mint az a kicsiny fekete, a Mabilles igen erkölcsös intézkedés volna?

A Mabilles ekkor is ép oly mélyen erkölcstelen volna, mint most, és a mi erkölcstelen nem volna, az csupán csak ez az eredeti jogába visszahelyezett cancant. És még ez sem. Mert a cancant itt csak eszköz, nem cél, nem tisztán mulatság. A kik táncolják, erkölcstelen szándékkal táncolják, eltekintve attól, hogy bukott lények, a mit fel nem hozunk, mert ez még nem döntene: Képzeltetünk erkölcsös intézményt csupa bukott lény számára is.

De még akkor is, ha pusztán csak maga a cancant volna a cél, és nem csak az eszköz, még akkor is bezáratnám a Mabillet. Mert akkor is erkölcstelen volna. Miért? Megmondjuk.

A hol a mostani ministerek, írók, tekintélyek, etc. táncolták egykor a cancant, ott szilaj mulatság volt, de nem erkölcstelen. Mert nem erkölcstelen a Clauserie de Lilas-ban, a Bullierben, a Quartier latinben, a hol az etudiant járja etudiantejével. De erkölcstelen a Mabilleben. Mert

amott természetes és egészséges érzékiség tombol, habár féktelenül is, de imitt az érzékiség kiszámítottan csiklandoztatik. A ki amazokba megy, megy táncolni, a ki idejön, jön — nézni.

Cancant táncolni nem erkölcstelen. Cancant nézni az.

A belépti díjat fizető férfi közönség szemét düleszteni jó ide. A táncosok páriák, a férfinem megmértelyezett söpredékét, undokságát képezik. Ha a nő nem a gyalázat égető sebe ama osztály, melyből kikerülnek e táncosnők, ha az emberiség leggyalázatosabbjainak akarjuk nevezni, nem tehetjük, mert mögöttök állnak még táncosaik, megvásároltjaik.

Mind e táncos, ki oly kitünően tudja forgatni tagjait és arcvonásait, mind e táncos, dacára annak, hogy egytől egyig tetőtől talpig a legujabb divat szerint öltözködik, arcában hordja a legnagyobb aljaságot, melyet ember elérhet. Ezeket az arcokat látni kell, hogy az ember megérthesse az erkölcsi nyomor költőit, látni kell, hogy az embert hideg borzalom fussa el az emberiség örvélyei előtt. A ki tanulmányozhatná ez arcokat! A ki látná multjokat és jövőjüket!

Tán nem kívánna többé ember lenni.

Ha én az öreg isten volnék, ezektől borzadni tudnék, ezektől félténém világomat.

És fiatal emberek; fiatalok!

Hjah! nagy az emberiség; nagy!

Menyei fellegek dicskoszorújában vész el színe és ebér egész egy Mabillebéli táncvígalmomba.

A LOUVRE GYÜJTEMÉNYEI.

I.

A Louvre.

Némelyek uj Babylonnak, némelyek uj Athennek, mások Europai Mekkának nevezik a fejedelmi világ várost a Szajna partján. Mindhárman nagyban tévednek. Hanem vegyétek együtt Babylont, Athent és Mekkát, öntsétek le a modern civilisatio levével és akkor — akkor megkapjátok Páris torzképét,

Csak torzképét. Mert az, a mi minden izében mozzanatában, részletében, zúgában oly eredeti, mint Páris és a párisi élet, jellemében találólag soha sem fejthető ki hasonlatok által.

Páris nagy, egyetlen, egy, hasonlithatlan.

S ha kérded, mi a legeslegnagyyszerűbb, mi a legeslegösszehasonlithatatlanabb benne, a legokosabb feleletet attól kapod, a ki rámondja — az egész.

Annyi összhangzó harmónia van benne, hogy részletezni bűn volna.

És ha részletezni kell mégis, a legnagyobbaknak minden habozás nélkül, ama pár ezer ölnyi területet nevezém, mely ott áll a város kellő közepén. Keresztül metszi e területet a Szajna tiszta vize. Bal partján a l'Institute, jobb

partján a Louvre áll. Összeköti a kettőt a „Pont des Arts.“

Ez a legnagyobb, mert némán szól arról, mi tette nagygyá az egészzet. A várost, az országot, a nemzetet.

A szellemi nagyság cultusa, imádása,

Itt van a szellemi nagyság két temploma, itt van a szellemivilágon uralkodó nép két legdicsebb monumentuma, a tudománynak emelve az egyik, a művészetnek a másik. Miglen a Louvre a világ legelső gyűjteménye, miglen az Institut a világ legelső tudományos intézete marad, addig a világ legelső népe a francia.

Ezuttal a művészetekkel foglalkozunk, hagyjuk titkon tovább szőni örökös munkájukon a komoly tudományokat.

Hiszen komolynak lenni a nélkül is van elég okunk. Komoly időket érünk.

Forduljunk a művészetekhez. A művészet örök-vidám, örök-ifjú.

Valamennyi Guide-ben, Catalogusban, számsorolásban, magában az épületben, a tömérdek gyűjtemény közt, a legelső helyet az antik szobrászat foglalja el.

Tegyük arra mi is,

Először mert így van téve, másodszor mert jól van téve, harmadszor mert nem kell különcödni.

Az antik művészet minden másnak anyja és mestere volt. Ezt illeti a legelső hely.

II.

Az antik szobrászat.

Kivévén néhány termet — a modern szobrászat termeit — a roppant épület egész földszintjét csupa régiség foglalja el.

Én a régiségeket soha sem szerettem. Már kis gyermekkoromban irtóztom például a vén asszonyoktól. De valamint mindig voltak vén asszonyok, melyeket nagyon is jól sziveltem, úgy régiségek is vannak, melyekért rajongani tudok. Ezek az ó görög szobrászatiak.

Hiszen keresztül futottam én az Egiptomi, Assyriai, Algieriai, kis ázsiai termeket touristai mély kötelességérzettel, kellő képen csodáltam az emberfejű bikákat, szűz mellű oroszlánokat, oroszlánfejű asszonyságokat, nagy isteneket, apró isteneket, koporsókat, edényeket, hieroglyphákat, gúlákat, féldomborműveket, Pharaokat, II Ramses királyokat, múmiákat, mozaikokat, stb. stb.

De midőn ama kapuba léptem, mely a Place Napoleonra vezet. midőn balra befordultam az ógörögök termeibe, akkor félre tettem catalogust, magyarázgatót, mentem a termek egyik végétől a másikba, s a másiktól ismét az egyikbe, imádkoztam minden Jupiter előtt egy mi-atyánkot, minden Venus előtt egy „szűz Máriát“, s midőn tizszer végig néztem mind, felkiáltottam — az az hogy csak bensőmben, csak szellemileg, különben ki talált volna utasítani a felügyelő, felkiáltottam „hiszek egy istent“ téged imádlak művészet! S

midőn ismertem már mind, akkor szedtem elé a catalogust megint, s bemutattam magamnak az egyes vidám meztelen isteneket és istennőket, mint az annak a rendje.....

Ha bolyongunk e termekben; ha megállunk itt-ott, elragadtatva tisztelettől; ha az ember szemléli a szobrokat, féldemborműveket, emléktáblákat, edényeket, csilárokat, melyek diszíték egykor a görög nemzet és a római világ templomait, sirjait, palotáit; ha e szent ereklyék értékét, érdemét, hatását akarjuk meghatározni, nem szabad szem elől téveszteniünk, hogy mind ez ép úgy a művészet, mint az ipar terméke.

Azt akarom mondani, hogy az 5 korban a művészet karöltve járt az iparral, hogy csupán csak az iparos államok ápolták, míg Créta, Boeotia, Arcadia — a földmivelők — ignorálták, Spárta — a háború üldözte.

Azt akarom mondani, hogy a művészet az iparok legelseje, legnemesebbik volt és hogy nem kevésbbé gyarapítá a közjólétet, mint a nemzeti dicsőséget.

Attika, hogy más példát, mint Athent ne is emlitsünk, steril, terméketlen földjével, rét és mező, kender, vas, fa és marha nélkül, Attika mely szomszédjaitól vette butorait, fémeit, építőfáit, lovai; és rabszolgáit és ez idegen termékekért nem adhatott egyebet, mint Minerva fáinak olaját, márványát és hyméti mézét, hogyan birt Attika tulajdon területén eltartani 50000 szabadot, 400000 rabszolgát, hogyan tarthatott ten-

geri és lovas hadat, hogy terjeszkedett az Archipelagon alapítva telepeket hogy küzdött a perzsa király és Macedoniai Fülöp ellen? A mi hiánya volt földművelésben, gazdagon kárpótolá magas ipara; kizárólagos szabadalmosa volt az ismert világban minden szép művészeteknek és iparágának. És e kiváltságát az iparban, mellyel uralkodott Aegináu, Sicyonan, Rhoduson és Corinthuson, művészeti magas állásának köszöné. Jól számított tehát Pericles, midőn egy nagy műre, Phidias fővezetése alatt 4000 talentumot (22 millió frankot) a köztársaság háromszoros jövedelmét, fordította. Hazájának a hatalmat és gazdagságot a szellemi nagyság és elsőség által biztosítá.

Valóban ama magas iparnak termékei, melyet művészetnek neveztek, melyre Athén volt szabadalmazva, oly értéket képviseltek, melynek ma mértékét veszítettük, mely ma megközelítné a hihetlent.

Plutarch és Plinius meséli, hogy Nicias keveselte a 60 talentumra (324,000 frankra) rúgó roppant összeget, melyet neki egy festményeért ajánlottak.

Caesar 80 talentumot (432,000 frankot) fizett Timomochus két képeért, melyet Venus-Genitrix templomában állított fel, és Aristides egy festménye 100 talentomba került.

Tudjuk továbbá, hogy ama későbbi Romában, melyben a szobrok nevezetesebbek és számosabbak voltak az embereknel, egy jelesebb mestertől készült faragvány 12 ezer frankba került.

Mindez úgy lehet még növeli ama tiszteletet, mellyel eltelünk, ha egy antik gyűjteménybe lépünk. Tiszteletet érzünk ösztönszerűen a múlt e maradványain, melyek összekötve a szépet a hasznossal, dicsőségét és gazdagságát képezék ama népeknek, melyek nincsenek többé.

De nem kevésbbé, mint a becs, melyet megállapít a kor, az anyag, a számtalan nagy emlék, csodálatra gerjeszt e tárgyak nagyszerű művészeti értéke is, mely az alakok bűbájában, eszményi szabatoságában és lángelmű felfogásában rejlik.

III.

A Milói Vénus.

Minden tárlatban, minden gyűjteményben ama hely, mely a legkitünőbb, a legszembeötlőbb, a tisztelet helye, ama műveknek van fentartva, melyeket szentesített a közlelkesülés régóta.

Ez hála és igazságszolgáltatás.

Ez segélyeszköz egyszersmind arra is, hogy az ujone vagy nagyon is elfoglalt látogató, hogy az, aki csupán a csodásat akarja csodálni, megkülömböztethesse gyorsan a legszebbet.

Álljon elvégre a legelső a legelső helyen és a szépségnek nyújtassék a koszorú.

Itt is külön termecskében, szentélyében, vörös függönyök közt, egyedül áll talpazatán, mint trónján, egy istennő, egy női szobor, nagy és nagy szerű, királyi fenséggel burkolva félig hul-

lámzó leplébe, csonkán ugyan, de mégis magasztoson.

Két karja hiányzik és ama lába, mellyel előre lép.

Ez az istennő, melyet Páris imádott Trójában és melyet Páris imád Párisban.

Ez a Milói Vénus.

Igy nevezték, mert egyrészt a régészek nem tudtak más néven egyezkedni.

Némelyek ugyanis tengeri nymphát csináltak belőle, szigetjének védő nereidját; mások Sapphot, ismét mások uj Nemesist. Át tekinték Venus 243 melléknevét, hogy találják meg azt, mely állásához és mozdulataihoz legjobban volna alkalmazható. Valaki azt akarta, hogy Marssal alakítson egy csoportozatot, valaki azt állítá, hogy a Nápolyi museumbeli Capuai Venus sikerületlen másolata. De egy bronz szobrocska, mely Pompei romjai előtt találtatott, s mely nem lehet egyéb, mint Venusnak másolata, e tekintetben úgy látszik minden kérdésnek véget vet. A csonka szobrot épen mutatja. Az istennő lábának egy mozdulata és csipőjének emelése által tartja magán a leplet, mely alsó testét fōdi. A jobb kar emelkedik és a kéz egy kecses mozdulat által a hajzatot rendezi. A bal kar, gyöngén szorítva a keblet, lefelé van eresztve, az előkar ismét felfelé irányúl, a kéz tükröt tart. A test könnyedén hátra hajlik, a fej emelkedik, a szem a tükrön függ, Vénus önmaga bámulota páratlan isteni szépségén büszkén mosolyog.

Ime Lavoisier x magyarázata.

Lángelmű kétségtelenül és majdnem a bizonyosság valószínűségét birja. És még se szeretnők hinni, hogy e fejedelmi Milói Venus csak kacér Venus volna.

Hogy mostani nevére térjünk ismét : megjegyzendő, hogy Miló városában a görög Archipelag hasonnevű szigetén találtatott.

1820-ban véletlenül felfedezve, a francia követ vásárlá meg és hazafias bőkezűséggel nemzete első tárlatának ajándékozta.

Tekintetbe véve ama torzításokat és csonkításokat, melyeket véghez vitt rajta a kor és az ember keze, gratulálhat magának még e Vénus, hogy legalább ama meddő javításoktól megmaradt kimélve, melyekkel hozzá méltó testvére, a Medicéi Venus kinoztatott.

A képzelem pótolhatja a hiányokat és maga Michel Angeló helyesen utasítá vissza a Farnesei Hercules ujításának lehetetlen munkáját.

E Milói Venus a művészet legnagyobb korából, magaslati fokáról, tán Phidias és Praxiteles idejéből származva, teremtvé tán magától a nagy művéstől, ki istenekkel népesíté a görög templomoka, és Venusait Phryne bódító teste után mintázta, e Milói Venus legnagyobb műve a görög művészetnek, melyet Páris csak képes a belföldiek és külföldiek csodálatára és élvezetére kiállítani. És lehetne mondani, nemcsak Páris, hanem egyáltalán Europa, ha a British-Museum egy másik törökországi követtől, lord Elgintől nem kapta

volna a hirhedt Parthenoni márványokat, melyeket ő lordsága valódi angol phlegmával a Pericles által alapított, Phidias által diszitett Athenei Acropolisból kitöretett.

Csodálátra ragadó méltóságteljes testhordozása, hullámozó alakja, a bőr finomsága, a leplezés bája által; csodálátra ragadó továbbá természetes egyszerűsége és minden erőltetés hiánya által; a kivitel, a modor és a tárgy közti tökéletes összhang által. Megérdemli, hogy csodáljuk a görögöknek legnagyobb művei közt, légyenek azok bár művészeti, bár irodalmiak. Páris az elragadtatás egy felkiáltásával fogada ez istennőt, ki detronisálta a vadászó Dianát, a „Dianát a szarvassal“ a pythiai Apollo isteni hugát.

Ha föl is tesszük, hogy csodálásában részes az ujdonság iránti kirekesztő lelkesülés, és az emberben meglevő ösztön az idolk változtatására, mégis a Milói Venusnak kell nyújtánunk a pálmát.

Diana, a vaserejű, nem bir e Venus szerelmi lágyágával és inkább úgy látszik, ohajtja büntetni Actaeont, mint felkölteni a Latmus hegységi szép alvót. Ha a belvederi Apolló kissé negélyezett szinpadiasságától ment is, a Milói Venus magas eszményiségét nem birja.

Mindenesetre valamennyi e versenyző a szépség koronájáért, a párisiak ép úgy, mint a Párison kívüliek, bizonyítják, hogy a görög világ-nézet mennyire támogatta a képző-művészetet.

Hivén hogy az ember az istenek képmása,

hogy az istenek az ember minden szenvedélyét bírják, az az tulajdonkép saját képmásukra teremtve istenüket, a görögök igyekeztek a legtökéletesebb emberi formákban mutatni be az istenséget és így isteneikben az emberiség eszményképét, prototypusát és apotheosisát alkották meg.

Az istenek, mondja Epicur, tökéletesek lévén, az emberi test alakjaiból csak a legcsodálatra-méltóbbakat választhaták; de ők sem választhatának más alakokat, mint a melyek adva vannak az emberi test tulajdonaiban. Ha keressük a természet legmagasztosabbját, találhatunk e különbbet az emberi test arányainál és kecsseinél? Van e valaki, a ki akár ábrándban, akár másképp, az emberi alaktól különböző alakú istent teremthetne? Másodszor, törekedtek az egyes egyházak, papi testületek minden másokkal versenyezni az isteni szolgálatra használt szerek és az isteni alakok szépségében.

Oly izlés-teljes népre, mint a görögre, az új isten nagyobb szépsége volt a leghatásosabb szer, hogy a régi, századok pora által szentesítettek mellett is találjon tisztelőt.

Ez az Athenei Minerva, Olympiai Jupiter, Argosi Juno, ez a vadászó Diana és a Milói Venus története.

Könnyen versenyezhettek ezek Amathont szakállas Venusával, Ephesus vén és három sornyi cseccsel éktelenített Dianájával.

Elvégre a Polytheismus minden istenségnek határozott typust adván, nemcsak részletezett

erkölcsi tulajdonnal. fenséggel, bájjal, erővel stb. hanem anyagi jelvényekkel is ruházta fel az egyeseket, E szigorún megtartott és dogmán alapuló jelvények a művésznak az alakokban és egyes mozzanatokban a legnagyobb szabadságot engedték, támogatva a szépségi eszményt. Ha egy szóval kellene kimondanunk a Milői Venus jellemzését, azt, a mi előmlik az egészen, nemes bájnak neveznők.

Számtalan másolatát láttuk e nagyszerű műnek. Öszintén megvalljuk, hogy mind hidegen hagytak. Amiben tökéletesen elérték eredetijüket, az csupán csonkaságuk volt.

Különben úgy álltak egymás mellett, mint egy bűbajos, minden bájait feltáró asszony és annak fényképezett arcképe.

Hiányzott mindenikből az eleven eszme, az élet, mely mintha átlehelné a márvány minden tömecsét.

A kis fej, a nyílt természetes, és egyszerű tekintetű szem, eltelve mégis a szerelem egész bájjával; a hosszas, nemes orr, az ajkak, mintha meg-meg mozdulnának, a hátrafésült gazdag haj, karcsú nyak, a karcsú, de derékfűzőtől természetes fejlődésében soha sem akadályozott derék, és a mell, mely örök-szüzi kéjt lehel. A lepel, mely csak az alsó testet borítja, minden percben lehullhatna mindez utánozhatlan. De a másolatokban a legotrombább hibákat ép e legutóbbiban találtam.

IV.

Istenek, istennők, hősök és mások.

A Milói Venussal és a vadászó Dianával, a két eszményi háziasszonnyal megismerkedve, már most a többi bennlakókhoz fordulhatunk.

Melyek ezek után a legkitünőbbek?

A legkitünőbbek egyike Achilles szobra volna. Abból az időből való, melyet Winckelmann a fenséges modor szakának nevez. De csak másolat, habár antik másolat, Alcámenes, Phidias kedvenc-tanítványának műve után készült. Így hátrálnia kell a „Gladiateur combattant” előtt.

Antiumban találták, a római császárok palotájában a pythiai Apollo után. Ama cselekvő és mozgó modorban van tartva, melyet Lysippos alapított meg, majdnem egy századdal Phidias után. S hogy e szobor valóban e második korszakból való, melyben a művészek már nevöket műveikhez vették, bizonyítja teremtőjének neve, mely ott olvasható az állványon. Ephesosi Agasias, Dositheos fia (tanítványa; a görögök mesterüket apjuknak nevezték.) Akárhogy legyen, e szobor mindenestre görög. És annyiból szokásos neve hamis. Nem lehet római circus gladiatora, hanem az olympi játékok egy hőse.

Bernini nem tévedt, midőn gymnasiumi gyakorlatokat faragott a talpazatra.

De mi ő? Pyrrhikai táncos? A harci táncot lejtí e, utánozza-e a támadást, visszavonulást és e csata minden mozzanatát? egy athleta ez, ki

az olympi játékok koszorújáért versenyez? harcos-e egy valóságos csatában, ki gyalog támad lovast, balkarjában a pajzsot tartva, kidőlve előre egész testével, hatalmas lökéssel sujtva ellenét jobb karjában erősen tartott fegyverével? Ám döntsék el a régészek.

Hogy a Phidias utáni, hogy a hanyatló korszakból való, mutatja a tárgy önmaga is. Minden mozgás ellenkezik a szobrászat lényegével. Plasztikai nyugalmat kíván ez. A legnagyobbat csak a megelégedés, vagy a kétségbeesés nyugalma éri el. Védheti magát ugyan a művész, mondván hogy a tusázó harc egy pillanatját fogta fel, melyben az egész test megmerevedik az erő végkifejtésében. Ama percet, melyben a viador a halálos csapást épen mérte. S a művésznak igaza van. E percben kell hogy a vivó megmerevüljön. S mivel ez így van, bizonyos, hogy művünk még mindig nagyszerű és kitűnő mű, annál is inkább, mivel kitűnően van keresztül vive. Mindazon által már a mozzanat keresett vakmerősége a művészetben uralkodó elvek hanyatlására utal. Ezenkívül a megmerevedésnek egy pillanatig is csak alig szabad tartania, ha a vivó ellencsapást nem akar kockáztatni. Már ez is háborgatja a plasztikai nyugalom hatását. S e mű még is gyöngye a tárlatnak. Gyönyörű alak és mozdulat, finom kivitel jellemzi.

Venusnál és Dianánál volt alkalmunk megemlíteni a görög vallás és világnézet jótékony befolyását a művészetre. E viadornál nem mel-

lőzhetjük hasonlót mondani a görög magányélet-ről és a köz szokásokrol. Gyerekkorától fogva minden ember meztelenül részt vett a testgyakorlatokban; a nyilvános játékokon meztelenül harcoltak a viadorok s a győztesek meztelen szobrai fel lettek állítva szülővárosukban. Innen általános ismerete a plastikai anatomikának, az izmok játékának minden mozzanatban, a tagok természeti ügyességének, alakulási törvényeiknek az egyes gyakorlatokban. A ki meztelenül meg lett vizsgálva az orvostól és meg lett próbálva a gymnasium mesterétől a szaladásban, táncolásban, diskus-lökésben, birkozásban és öklözésben; a kinek arányai tökéleteseknek, tagjai, erői egyensúlyban találtattak, az a ritka madár „öt gyakorlatban késznek“ pentathletnek neveztetett.

Ez volt a tökéletes szépség. Innen az általános izlés, a physikai szépség kedvelése. Socrates szerint a szép a jó és hasznos alkalmazásban. Az ünnepélyes játékokon nemcsak az egyesek, hanem a népek és országok versenyeztek egymással és kiküldék a legszebb fiatal embereket, hogy a mint Plató mondja, magas fogalmat nyujtsanak respublicájukról. Zinon a szépséget az erény virágának nevezi és Socrates így szól: „Szemeim a szép Autolicus felé forognak, mint egy csillár felé, mely az éjben világít.“

A világnézet, a magányos és a közélet egyetlenegy imponáló szabályra utalta a művészt

a szépre. Az ioniai hetaráknál, hol a szerelmet tanulmányozták, a gymnasiumokban, hol a táncosokat és viadorokat látták, száz és száz élő mintája volt a művészeknek.

Mi a szép?

A vak kérdése, válaszol Aristoteles.

Azért még nem kell hinni, hogy a görögök csak a testi szépség iránt voltak tekintettel.

Aristoteles mondja, hogy az egészséghez, az erőhöz és a szépséghez tartozik az értelem, mely nélkül ezek haszontalanok és a jóság, mely nélkül ezek ártalmasak, és csak az szép, mondja Plato, ki a lélek tökélyét összeköti a test tökélyével. Nemcsak a győztes viadorok, harcosok, hanem a szellem, az irodalom és költészet hősei is részesültek minden legmagasabb tiszteletben.

Midőn már épen a szépséggel foglalkozunk, közel fekszik a szépség istennőjéhez fordulni.

Abból a szempontból is indulhatunk ki: ha eddig azt néztük, mi a legkitünőbb minőségben nézzük most azt, mi a legkitünőbb mennyiségben.

Aphrodite typusa, az uralkodó szépség, oly nagy vonzerővel bírt a görög művészekre, hogy az alap gondolat sértése nélkül számtalan változatban állították elé. Ez istennő szobrai számosabbak, mint valamennyi másé együtt véve.

Egyedül a Louvreben 18 egész és 3 mellszobra van.

A Milói Venuson kívül még egy Venus Victrixt találunk. Ez nem az Ida hegységi győztes, hanem győztes Mars, a csaták istene felett. Kedves női ügyetlenséggel játszik annak kardjával, kit bájaival legyőzött, míg Amor gyermeteg kíváncsisággal vizsgálja lábainál sisakját.

Látszik a szoborból, hogy már a régi görögök-nél is szerették a fiatal szép asszonyok a katonatiszteket. Gyermeüknek a hadnagy bácsi sisakjával kellett játszani, hogy a mama zavartalanul játszhassék sokkal veszélyesebb dolgokkal.

Ben Akiba azt mondja : Nem süt a nap soha se új dolgokra.

Egy Venus Genitrix a művészet legvirágzóbb korának egyik legbájosabb műve. Az istennő valamennyi jelvényével.

Az alma, a legujabb báli divatnál is még valamivel jobban décolletirozott kebel, a fülbevaló s elvége a leeresztett tunika, bájosan leplezve tagjait, de csak úgy, hogy bájos körvonalukat mindenütt feltünteti, ama könnyű átlátszós kelméből, melyet togae vitreae, ventus textilis, nebula lineának, üveg ruhának, szőtt szélnek, len ködnek neveztek. A forró idényre és a Mars urak fogadására nagyon célszerűnek mondják a római classikusok. Egy „leples Venus“ Praxiteles nevét viseli. Hihetőleg másolata ama ruházott Venusnak, melyet e nagy művésznél a Cusi lakosok rendeltek a Gnidusi híres Venus ellenében, mely meztláb volt egész a fogáig. Két töredékből van összerakva. Az egyik fej és mell, a másik test és lábból áll.

Egy kéjelgő Vénus? A régiek egy emberi foetust taposva állították elé, mutatandók, hogy a népesedést gátolja a tobzódás.

Az Arlesi Venus fejének kitünő szépsége által méltó nevéhez. Az Arlesi nők szépsége világhírű mostan is. Nem hiába származnak görög teleptől. A Troasi Venus csak utánzása ama híresnek, mely Troas templomában állott.

Van aztán két „tengeri Venus“. Az egyik kilépve a tenger hullámaiból — így született Venus — a másik „Euplea“ a szerencsés hajósok istennője.

Két fürdéből kiszálló Venus, két összezsücsült Venus, az egyik (698) rendkívül szép és nemes formákkal, úgy hogy az ember sajnálja a torzító tartást. A másik vastag érzékiséget lehell.

Stb. stb.

A három mellszobor közt az egyik rendkívül érdekes, a mennyiben az antik fej (a test uj) a Gnidusi Venus — e Phryne kábitó szépségű teste után mintázott híres szobor — másolata. A másikat sokan a Capitoli Venus másolatának tartják. De akkor fell kell tennünk, hogy a másolat sikertelen. A harmadik egy Venus Eustéphanos, diadémje után így nevezve Homertól.

Apollo, a férfiúi szépség közönséges képviselője épen nincs oly kitünően képviselve tárlatunkban, mint a női szépség és szerelem istennője.

Van ugyan 9 darab, ha Heliost is Apollonak

nevezzük. E kilenc közt 4 „pythiai“. De a Belvederebelivel a neven, álláson és jelvényen kívül semmi közösségük. A legnevezetesebb a „Lyciai“, a mennyiben egyike a legtökéletesebben és legjobban megőrzött antik szobroknak.

Annál jobban van képviselve Pallas, kiváltkép két remek mű által.

Ha Venus a külső és érzéki szép, Minerva az erkölcsi. Mint ilyen először, másodszor mint Athen védnöke, természetes hogy sok megörökítőre talált.

„La Pallas de Velletri“ (Velletri városában találták) félnagyságú, sisakkal, lándzsával; mellén a minerva-paizs szüziesen oda szorítja a tunikát, a tágas *peplum* lábáig ér.

Szigorú és nemes magatartása, hullámozó köntösének hosszú ráncolatja, fenséges arca, szende — szelid és csillapító kifejezése háborús ruházatjában nem kevésbé, mint jelvényei, a fegyverkezett béke, a művészet, irodalom és bölcsesség istennőjét sejtetik.

„La Minerve au collier;“ a második fegyveres Pallas, egyszerű de nagyszerű modorú. Ez és szigorú nemessége Phidias korára utal. Antik másolatnak tartják sokan a nagy művész egy bronz-művé Minervája után, mely a „szép“ melléknévet viselte nyakéke miatt, mely rendszerint Venusé volt.....

Könnyen és röviden ruházva, többnyire megismerni Dianát alig térdig érő ruháján. Innen

mellékneve „a szép lábu.“ A „vadászó-“ mellett csak egyet tartunk kiválónak: „Diane de Gabies,“ míg az itt levő Bachusokról annyit se mondhatunk, hacsak a három másikhoz ama negyediket nem akarjuk számitani, mely egy Centauruson győzedelmeskedik. Ezen is inkább a Centaurus keresztülvitele kitünő, melyet csodálhatunk, ha az ilyen természetellenes ember-állat combinatiók hatással lehetnének reánk. Ez a görög művészt természetesen nem illeti. Az ő közönsége más nézetű volt.

A három Hercules közt kiváló a szellemdúsan kivitt ellentét általama fél nagyságú csoport, melyen Hercules, az erő istene, gyöngéd kis fiát hordja izmos karján.

Az igazi Merkurokat jóval felülmúlja a hamis: „Germanicus mint Mercur.“

Három jellentéktelen Ceres ellenében három bájos Amor. Az, a melyik iját kísérli, elegans testével, finom és hamis arcával, meg lehet, hogy a régiek egy kiváló szobra, talán Lysippus Cupidojának hasonmása. Egy ennél ifjabbikban, Winkelmann a különlegesen gyermeki szépséget vélte felfedezhetni; kecses és gyöngéd. Praxitelesre emlékeztet. Miért hagytuk végtére az istenek istenét? Jupitert? Mert nem az Olympust, hanem a Louvre-tárlatot irjuk le. Amott ő a legjelentékenyebb. Itt a legjelentéktelenebb.

Csak egyetlen egy szobra van itt. Az is csak annyiban érdemli a megemlítést, a mennyiben egyedüli és egyetlen.

Talán — ama nagyszerű és remek szobra után, melyen „meghajtja homlokát; fürtjei lengnek; reng a világ“ Phidias dicső Olympiai Jupiterre után, nem mertek az „öreg isten“ személyesítéséhez fogni többé a művészek? Tudták, hogy soha se fogja még egyszer elé állítani valaki e fenséget, melyen rajta van a menyindörgés és a derű, soha se fog valaki nyomába érni e szobornak, mely Byzanc ostrománál darabokra zúzatott.

V.

Antik apró szentek és emberek.

A múzsák remekül vannak képviselve itten Melpomene óriás szobra által. Pompejus színházából maradt fenn hihetőleg. Ez a megtestesült magas modorú tragédia. Az ó korról egyetlenegy teljes szobor se maradt reánk mely, e két ölet jóval meghaladó óriást, mérveiben túlszárnyalná. Csak töredékek adnak fogalmat még nagyobbakról. S mind e mellett csupa grácia minden ize.

Egy Euterpe is van a tárlatban. Nevét különben hihetőleg csak azért viseli, mivel az antik száj egy modern fuvolán játszik.

Az istenek társaságát teljes számuvá teszik némely különlegesen helybeli istennek.

Ezek közt egy órjást találunk itt, a Tibert.

Félig oda támaszkodik az urnára, mely alatt Mars farkasa Róma két alapítóját, a vestali szűz ikreit szoptatja, Sokan dicsőítik az ókort a mos-

tani rovására. Annyi bizonyos, hogy a vestáli szűzekre nézve az ó kor jutányosabb volt. Most nincs több Mars, a ki oly jó szívű, magára vállalni az apaságot, ha egy vestali szűz ikreket szül. A bőség szaruját kezében tartva, Tiberis vizeinek áldást hozó jótékonyágát jelzi.

Anélkül, hogy Phidias csodálatraméltó Ilissusával, a Parthenon csonka műveinek legtökéletesebbikével egyenlitenők, bizonyos, hogy az óriás mérvű Tiberis egyike a folyamok legszebb személyesítőjének valamennyi közt, mely csak ránk maradt a regiektől. A Borghese-féle Hermaphrodita, Polycles hires bronz-művének számtalan utánzása közt tán a legkitünőbb. Ez ifjú férfi dacára bájdús női formáinak az elfogulatlan nézőben alig költhet egyebet, vastag érzékiségnél vagy — utálatnál.

Az ember csak mélyen fájlalhatja, mennyi tehetség, mennyi szellemdús lángelme a részletek kivitelében lettt e természetellenes alakra pazarolva. Itt a feladat meg van oldva: mint lehet a legszebb kecsben és bájban és erőben egymással vetekedő részletekkel a rút hatását előidézni egymásközti kiengesztelhetlen széthangzásuk által. Kinyújtózkodva, félig hátán feküdve egy párnán, ez a Hermaphrodita, dacára annak, hogy minden mozdulatja báj- és kecsteli, a leg-rútab, mit csak valaha láttam. És azért kérem is olvasómat, hogy mesterét, Polyclest, valahogy el ne cserélje a Sicyoni nagy Polyclestessel, az Argosi Juno teremőjével. A korszak melyben Po-

lycles élt, több mint három századdal Phidias után, már a rómaiak befolyása alatt, a mint azt látni Hermes és Aphrodite e fiából, ki fiúlány lett egyesülése által Salmacis nymphával, már a korlátlan, önkényes képzelem korszaka. A művészetben inkább a képzelem szeszélyeit, mint a természet utánzását kereste.

E szobor nézésétől kipihentünk a „Szemérem“ szobra előtt. Szüziesen van beburkolva fátyolába és hosszú köntösébe. Ha egy középkori jámbor kőfaragó „Bambinot“ ad karjaiba, megtestesült Madonna.

Három Faun — az egyiknek lábából tövist húz ki egy satyr — minden vonásban jellemzi e magányos lényeket. Mindegyik könnyű, pajkos, vig.

Az istenségek után, ama daliák és hősök közt, melyekhez tartozik a „Gladiateur“ és „Achilles,“ még néhány fontos és érdemes darabot találunk.

Mindenekelőtt egy igen szép ifjú szobra, melynek, ha aránytalanúl kis feje nem volna — mely túlzás azonban a görögöknél gyakori — előnyt lehetne adni „Achilles“ előtt is.

Ekevas fekvén lábainál, soká „Cincinnatus“ volt. De az arc túlságos ifjúsága és görög jellege e tekintetben csakhamar kételyt támasztott.

Winkelmann ismerte fel benne legelőször Jassont, látván, hogy az ifjú bal lába meztelen.

Csakugyan Pherecydes szerint, Jason, minek-előtte Colchisba ment volna, földművelőssé lett, hogy Pelias bátyjánál gyanút ne költson, s midőn

a király követje őt áldozatra hívja, féllábruházattal indul, megmutatandó neki, hogy ő ama félsaraju ember, kit halála okozójának jelölt az orakulum.

Ez okoskodás kifogástalan; a szobor neve most Jason.

Az egésznek kivitele határozottan emlékeztet a „Gladiateur“ mesterének ügyes kezére.

Egy „megsebesült Amazonnál“, ha csak a felsőrészt tekintjük, sajnálnunk kell, hogy csupán csak ez antik.

VI.

Emlékszobrok, féldomborművek.

A szobrok ama neméhez értünk, melyeket a rómaiak úgy neveztek, hogy *statuæ iconicæ* (arcképszobrok, eikon : képmás.) Ezekkel dicsőítettek a hősök, a viadorok. Ha egyéb műveikben a régiek a legeszményibb szépre törekedtek, ezekben szolgálilag utánozták az illető arcot, pontosan minden arányában, pontosan még minden hibájában is.

A rómaiak tömérdek ilyennel birtak. Feladatunkon kívül fekszik ezekkel foglalkozni. De annyit mondhatunk, hogy a Louvreben személyesen meg lehet ismerkedni a rómaiak majdnem minden nagyságával, kiváltkép a császárok korát illetőleg.

A görögök kevesebb ily szobrot birtak. A Louvreban sincs sok. Az itt levők közt kiváló egy

„Nagy Sándor“. Arcára van írva ennek : „Jupiter, mi osztályt tettünk ; tied az ég, enyém a föld !“

Annál több hermákkal birtak a görögök. Itt is van igen sok. Hermák (nem származik Mercurtól, hanem kötől : herma) kis szobrocskák, a fejtől csak a vállig, kar és mell nélkül. Van, Homertól kezdve Euripidesig, tömérdek.

Mindezeknél sokkal nevezetesebbek az itt levő féldomborművek.

S ezek közt ismét a legkitünőbb a legigénytelenebb.

Egy női alak, egy csonka, nagyon csonka matrona ; se feje, se karja, se lába térde alatt ; egy kerek lyuk, vaspánttal körülvéve, arra mutat, hogy nem volt egyes szobor.

Más szobrokhoz kötve, egy csoportozothoz, egy öszveshez tartozott.

Mi az a mű tehát, melynek rendkívül gyöngéd szépsége, köntösének ráncolatja alatt oly bájosan kidomborúlva vetekedett a Parthenon keleti homlokzatán álló három Párkával ?

Ez Phidias egy műve, kétségtelen műve, egy mű saját kezétől, Francia országba jöve a párkányzat egy töredékével.

Ez egyike ama alakoknak, melyek az Acropolis nyugati oldalát díszíték. Az egész Minerva és Neptun vitáját ábrázolá.

Eddig név nélkül maradva, Poseidon és Nike-Aptéros töredékei közt foglalt helyet mint Hercules és Hébé pendantja.

Phidias egy műve! Hogy maradhatott az mindeddig is számkiüzötten, kirekesztetten, elvesztetten egy mellőzött teremben? Miért nincs neki helye, mely kijelöl a csodálatra, tiszteleti helye mint a Milói Venusnak, mint a vadászó Dianának, hogy érdemszerint szembeötlő legyen azoknak is, kik maguk nem tudnak látni?.....

Mért nincs fölállítva a nagy termek közepén, mint egy templomában, a művészet egy oltárán?.. E mellett kitűnnek még a domborművek közt „a jósoló Haruspex“ „Medea boszúja.“ Diszítésénél fogva ide számíthatjuk a Borghese-féle vázát is.

Ezek volnának azok, melyek annyi kitűnő közt is a legkitűnőbbek.

ROUGE ET NOIR.

I.

A Rajnát megénekli minden német költő. Megénekelte minden német költő és megfogja énekelni minden német költő. Akár költőinek találja, akár nem, akár látta valaha, akár nem : ezt az egyet bacsületbeli kötelességének tartja. S aki Németországot ismeri : természetesen találja ezt. A Rajnához szorúl mindaz, a mi ez ország-tömegben természeti szép és költői van. E százszor megénekelt folyó egyik legvirányosabb része azonban Bingen és Biberich közt fekszik. Ez az a föld, melyet eddig nassau hercegségnek neveztek ; most már — néhány nap óta — porosz tartomány. Kis ország volt, de Poroszország mégis nagyot nyert benne. Nem terem benne arany és drága-kő, de Johannisberg és Rüdesheim szőlőnedve felér arany és drágakövel.

Ezen felül alig volt más ily kis ország a világon, melyet annyi idegen látogatott volna. A világ minden részéből tódultak ide. A vonzerő Wiesbadenben, az országocska fővárosában rejlett. Vizei, forrásai, mint ital, mint fürdő, isten tudja mi minden betegségben segitenek.

Az ide sereglő betegek közt azonban túlnyomólag legnagyobb számú a fejbeteg és szívbeteg.

E különös betegek kórjuk titkát soha sem tárják föl orvos előtt. Ha már pour la forme szükségesnek tartják is orvost hivatni, annak legfőlebb valami köszvényrohamról, két év előtt történt láb- vagy kézcsukló-ficamodásról mesélnék. Aztán a forrásokat se fürdő, se ital gyanánt nem használják. Az egész gyógykezelés déli 11 és esti 11 közt a „Conversationshaus“ néhány termében történik a játék-asztalok előtt.

Ezek aztán a legtöbbet meg is gyógyítják. A kinek az a baja, hogy sok a pénze, elveszik a pénzét. A ki ama rögeszmében szenved, hogy nyerni fog: megmutatják neki, hogy egy fillér sem marad a zsebében. A kinek élete nagyon is gondtalan, ám itt szerezhet gondokat. A ki meg nagyon is fiatalan zöld, az a legjobb szerével — schwarz lehet. A kinek sok a haja: megkopaszítják, ha nem a játékbank croupierjei, a játék-asztalok körül álló szyrénák, kik értik mesterségüket. Többnyire egyenesen Párisból importálják — saját magukat, ha véletlenül egyik-másik nem épen ugorkafára kapott ex-pincérleány, a mi — úgy mondják — szintén elő szokott fordulni. Egyre-másra meg kell vallani, hogy valamennyi eddig feltalált gyógykezelés közt ez a legbiztosabb. Célját majdnem mindig eléri. Igaz, hogy néha roszul sül el a dolog, annál jobban a pisztoly.

Na de melyik gyógymód nem kívánja meg áldozatát?

Ha az aleopatha azt mondja: nem nőtt fü a halál ellen; a „hason-szenvedő doktor“ így szól:

az ember akkor is meghalhat ám, ha épen semmit sem eszik, iszik; a vizgyógyász jogosan állíthatja, hogy a vízbe sokan fúltak már be, és az „altbakkene Semmeldoktor“ nem tagadhatja, hogy mai napság a kenyér oly kicsiny és oly drága, hogy ebben a kúrában is könnyen tönkre mehet a „gyógykezelés.“

Valóban sajnós, hogy e kitűnő gyógykezelés aligha fogja ezentúl is Wiesbadenbe vonzani a népvándorlást.

Ez volt eddig a város, az ország vonzereje. Óh Nassau fiai, nyissátok föl szemeiteket és löveljetek kétségbeeső pillantásokat Izrael istenének trónzsámolyához! Wiesbaden leányai! oldozátok föl lengő fürteiteket — vagy ezt ne tegyék! különben a divatos importált fürtök veszendőbe mehetnének, pedig elég drága pénzen vették a papák... Hanem akasszátok a zengedező húrú német hárfát a Jordán partjain álló fűzfákra. És szaggasszátok széjjel a leplet kebleteken. Vagy ha ezek már amúgy is decolletirozva vannak, legalább zokogjatok a zokogás zokogásával. Mert az arany borjú és Baal istene bicegő félen vannak. Nem látjátok többé az egyiptomi gúlákat, melyeket krinolin gyanánt hordanak a nyaranta itt meg-megjelenő szajnai nymphák.

Nem látjátok többé, mint sovárognak a szerencsés játszó bájai után, .. akár ha kissé rongáltak is már e bájak. Mert itt csak egy báj létezik: ez a báj cseng és fényes sárga. Neve: „Napoleon.“ Itt uralma meg nem szűnt a szent-ilonai

Prometheussal. Itt mindenkor föltétlen uralkodó volt a „Napoleon.“ S itt a ki szerencsés a játéknál, szerencsés az a szerelemben is.

Nem látjátok többé a mindig pálinkás orosz hercegeket, nem többé a mindig hóbortos angol lordot. Mert hiszen, ha a fej- és szivbajon ezentúl nem tudtok segíteni, miért jönnek ide?

Igaz, hogy a Rajna közelsége, a város, a liget tiszta csinosága, a környező erdő lepte hegység és számos kirándulási hely által a vidék tagadhatlanúl igen bájos. De melyik az a vidék, mely napjainkban bájosnak még nem neveztetett volna?

Egy érdekes eredetisége volt még Nassaunak. Az, hogy több generálisa volt, mint katonája. De hiszen most elvész az is.

Hogy a játékbank meg fog szünni most, midőn Nassau végkép Poroszországhoz csatoltatott, több mint valószínű.

A játékbankok ez államban törvény által vannak tiltva. Az eretnekek győzedelmén, mely magával sodorja a játékbankot, sirjatok óh istenfélők!

Igenis, istenfélők.

Tudnivaló, hogy a wiesbadeni játékbánk bérleje eddig egy részvényes társaság volt, mely a szerencsétlen áldozatok pénzét zsebre rakta, fizetvén a kormánynak bérlési díjt, mely nagy volt ugyan, de mégis kicsi a roppant zsaroláshoz és nyereséghez képest.

E részvények névleges értéke száz ferint levén, múlt nyáron 500 frton fölül állottak.

Igy természetesen a néhány ember, kinek kezében volt eredetileg a részvény, nem adott túl rajta.

Mind e részvényes folyvást és kivétel nélkül konzervatív és ultramontán gondolkodásmódja által tűnt ki.

Most a részvények értéke közel áll a semmihez. Sirjatok, oh istenfélők!

E kegyesek mindeddig azt hitték, hogy az államjövedelem szaporítása miatt Poroszország követni fogja Hessen-Darmstadt nagyhercegséget. Ez év elején ugyanis a hessen-homburgi uralkodó gróf meghalván, országa — az egész csak a homburgi játékbankból áll — a Darmstadti nagyhercegséghez esett. Itt a játékbank tilos. Hogy már most a nagyherceg ő magassága se a törvényt ne sértse, se a bank bérének jövedelmét el ne szalassza : Hessen-Homburg Hessen-Darmstadtal személyes unióba lépett.

De Poroszország ezt, fájdalom, nem tette. Először, mert Bismark mindig eredeti; másodszor, mert más dolog Bismarknak lenni háború előtt, és megint más háború után.

Pedig hiszen nem is volna bizonyos szabadelvűek ellenére, ha fentartaná, a mennyiben az analogiából következtetni szabad.

Ha inkább a formát, mint a lényegét tekintjük, épen a két legszabadelvűbb állam tart játékbankot. Anglia (Holgolandban) és Svájc (Saxon les Bains-ben.)

De Németországban fogytán vannak.

Badenben is megszűnik egy év folytán.

Csak a homburgi grófságban és a monacoi hercegségben maradnak meg.

Hol van e két állam, kevesen tudják, s még sokkal kevesebben tudnák, ha játékbankjuk nem volna. Ennyiben tehát — mint földrajzi segéd-eszközök — mégis célszerűek e — piócádák. (E magyarosítást ezennel az akadémia figyelmébe ajánlom.)

Ha az ember Wiesbaden utcáin bolyong, csak olyannak találja, mint akármely más német kis rezidenciát.

Az egyes épületeken, utcákon alig van valami feltűnő, legföljebb sok cimer és liberíás inas; különben minden elég csinos és tiszta.

A házak és utcák egyforma unalmasságából csak itt ott emelkedik ki valami nagyobb épület, mely feltűnő mérveivel, phantastikus modorával az egésznek fővárosi jellemet akar kölcsönözni: a pálya-udvar, az új vörös templom stb.

De az ember egyszerre kibukkan az utcák tömkelegéből. A nagy téren áll. Ennek jelleme határozottan fényüzési és világ-városi. Itt van központja a fürdői életnek. itt van a nagy tér.

Elején diszesebb épületek. Kitűnik ezek közt a színház. A roppant nagy négyszög igen diszes virágágyakkal, szökő-kutakkal, szobrokkal.

Jobbra balra az egész teret a bazárok szegélyezik.

Egyenesen, hosszan elnyúló épületek ezek. A kivitel nomcsak diszes, hanem pazar. Tömérdek

oszlopon nyugszik az egész. A messze terjedő lépcsőzetek emelik impozantságát. Mind a kettőben boltoscskák végtelen sora. Minden valóságosan francia csinnel rendezgetve, úgy, hogy lehetőleg hatásos legyen. Az árusokat árúikhoz megfelelőleg, mindenféle nemzeti és tájviseletben láthatod. Volt tirolai, khinai, és török. A török árult mindenféle csecsebecséket és édességet. De e töröknek nagyon léha-szőke kinézése volt. Mondám neki :

„Alekkhum -s-selamu ra-rachmatu-lahi ra barakatu.“ (Legyen rajtad a béke, isten könyörlete és áldása.)

Ő ezt aztán ilyenféle török tájnyelven köszönte meg :

„Ai Herr Gatt! Herren se, ich bin ja gar nich een rechter Dirke nich; entscholdigen se, icb bin aus Dreesden.“

Egyszóval, ha nem is valósággal, de legalább színleg itt volt az egész világ ipara.

Csupán csak a magyar tündöklött távolléte által.

Már-már belenyugodtam e szomorú ténybe, midőn fölfedeztem az : „Igaci magiar pájuc kenozt.“

Ime a nemzet becsülete meg van mentve; nem egészen tökéletes helyes-írással ugyan, de elvégre mégis meg van mentve.

A tér vége a „Conversationshaus“ homlokzata által van elzárva, ha ugyan az épület ez oldalát akarjuk a homlokzatnak venni; mert hogy

ez-e az, vagy az átellenben fekvő oldal, nem lehet egykönnyen elhatározni. Ama másik oldalnál, ha úgy tetszik: a hátúlsó homlokzatnál, veszi kezdetét a virágos liget, mely messze elnyúlik, ki a fejedelmi és nagyúri nyaralókig, falusi házakig. Minden angol modorú.

Az angol beútatza a kontinenst; ez és az tetszik neki rajta, s hogy mindig szem előtt tartsa: falusi laka előtt kertet készít, és abban a kontinens minden báját összpontosítja. Fél mértföldnyi területen csinál tizenhat mértföldnyi erdős utakat a legkacskaringósabban. Meg van a Prater, a fontainebleau-i erdő, vagy akár valami erdélyi, török vagy oroszországi őserdő.

Egymásra halmozott kövekre rakat egy mesterségesen kidőlt bedőlt háromszögletes kőfalat, s meg van a heidelbergi várrom. Kertjének egy szögletében töltéseket csinál, s meg van a Mont-Blanc.

Hó is van rajta — télen. A kert közepébe ás néhány lyukat, gödröt, árkot; tele tölti vízzel, és meg van a tenger, melyben benn állnak már a szigetek is. Tenger, ha helyet bír adni egy csolnaknak nevezett teknőnek; vierwaldstädti tó: ha néhány sziklatöredéket raknak oldalára; genfi tó: ha kék a vize; Lago maggiore vagy Lago di Como, ha néhány narancsfát állítanak mellette.

Itt-ott lehet még néhány furfangos hidépítészeti constructiót is alkalmazni, s aztán kész a mű, melyre rá mondja a khinai: furcsa emberek

az angolok; mi hidat építünk a víz miatt, ők vizet építenek a hid miatt!

A melyik angol aztán már Amerikában is járt, az szivattyúval fölviszi a vizet harminckét lábnyira, és onnan megint le hagyja esni. Ime : a Niagara.

Az angol kert nem kert, mint a francia, hanem koncentrirozott kontinens.

Ilyen a wiesbadeni liget is.

E leirt területen aztán többé-kevésbé (a mérték csak erszényedtől függ) kaphatsz minden kívánatost es nem kívánatost.

Minden árúcikket vehetsz kétszeres áron a bazárban. A két bazár-szárny háta mögött pedig, — ha épen tyukszemére hágtál egy nassau alhadnagynak, — rögtönében vehetsz egy órát vásban, lövésben. A párbaj után vehetsz arnicát.

Ha elvesztetted a pénzedet, bele ugorhatol a tóba a két bazár közt. Ez a legjobb szer.

Bele nem fúlsz, és sok ember lát. Csinálnak mindjárt valami gyütést és „per Schub“ oda visznek, a hova akarod. Ha udvarias akarsz lenni egy bájos hölgy iránt, ki melletted sétálgat, óriás krinolinban suhogó habselyemben, a kivágottnál kivágottabb kebelén tulpiros lobogó kendővel, kávé-csészéhez hasonló kalappal, és büszke magatartással, a tó partján téphetsz neki virágokat. Ez esetben természetesen készen kell tartani néhány tallért a birságra.

E miatt célszerűbb is, és a nő szívének meg-

hóditására is előnyösebb, ha egyenesen neki adod a pár tallért, hogy vegyen rajta, ha — akar.

Ha belépsz a „Conversationshausba,“ csodálhatod a nagy teremben, a táncteremben a pazar fényt, melyet királyi palotában is ritkán találsz. Csodálhatod a sok embert, a ki annyi pénzt hágy itt évenként, hogy az istenfélő és konzervatív részvényesek könnyen kiteremthetik a sok ezerre rugó kormány-bért, a mellett maguk is meghizhatnak és még mind ez intézeteket is ily fényűzéssel szerelhetik föl. Fényűzéssel, mely nem színlelt, hanem valósággal milliókra rugó értéket képvisel.

Csodálhatod a bűbájos és kecssteljes szobrokat, melyek a terembe varázsolják az egész Olympuszt. Az antik és modern szobrászat legremekőbb művei vannak itt másolva, finoman, művészi kivittel. bizonyos kacérsággal, mind tiszta márványban. Határozottan előny adatik azonban ama szobroknak, melyek Vénus és Amorrall állanak valami családi viszonyban. Hisz a szerelem is bódít, és itt minden arra való, hogy az embert elbódítsa. A dús falszőnyegek, a széles, piros bársony kerevetek, melyeken ülni magában is élvezet, egy-egy homályosabb, de azért mégis mágikus fényben úszó szögletecske, vagy mellék szobácska, a festmények, melyek egytől egyig hirneves mesterek művei, a csillárok, a minden oldalról beömlő virágillat, az arany, mely pazarolva van, a hol csak alkalmazni lehetett, a tükörök, melyek önkéntelenül százszorosán láttatják

veled ama titokszerű alakot, melynek már annyi dolga volt e teremben; az apró lábacskákat, melyek oly kíváncsian kandikálnak ki a kelme-halmazok alól, mintha csak veled akarnának kacérkodni.

Van aztán három olvasó terem, ebben fölta-lálsz minden kényelmet, minden ujságot és tö-mérdek vén leányt. Van dohányzó szoba és vagy négy-öt étterem. És ez étteremben mily ételek! Chevet, a híres párisi Chevet, kit jobban ismer-nek a gastronomusok, mint a göncöl szekerét az astronomusok, a büszke Chevet, az aristokratikus Chevet, ki Párisban nem is ad enni minden em-ber fiának, ki csak a nagy uraknak rendez teljes diszlakomákat, azoknak is csak úgy, ha szabad kezet engednek neki, a dicső Chevet, a ki ha Na-poleon valami tengeri fürdőben nem tud bizonyos tengeri halat kapni, megküldi neki Párisból ele-venen, Chevet, kinek ha pástétomából nem ettél, nem érezhetéd emberi méltóságodat, Chevet, ki, midőn párisi bóltjában — mit mondok — atelier-jében egy 7 frankos szőlő-fürtre azt a megjegy-zést tettem : hogy ritka lehet itt a szőlő, azt fe-lelte : „Uram, a szőlő nem ritka, hanem ritka Chevet;“ a nagy Chevet tehát annyira leeresz-kedett itten, hogy maga igazgatja — (igazgatja, oh mily előkelő szó, már erre is összeszalad az ember szájában a víz, és az ember zsebében a pénz) — tehát maga igazgatja Párisból a restau-ratiót.

S mily étkeket kapni itt! A roastbeef olyan

lágý, mint a vaj, a vaj ellenben olyan kemény, mint a roastbeef! És milyen a burgonya mellette! Szeletelve van, finomul vágva, aztán ki van sütvé úgy, hogy két oldalán csupa finom ropogós hártya, belülről meg csupa-csupa levegő, oh csupa levegő! Így egy negyed burgonyával meg lehet tölteni egy tányért.

S mind e roastbeef, mely olyan, mint a vaj, s a vaj, mely olyan, mint a roastbeef, s a burgonya, mely csupa levegő, mind együtt csak ötvennyolc krajcár és néhány forint.

Aztán a kenyeret még ingyen is adják — a discretion.

Oh Chevet, oh dicső Chevet!

II.

A wiesbadeni liget és a „Conversationshaus“ közt zene van minden délután. — Mig be nem esteledik : itt tolong a központi élet. Az elegáns világ legalább mindaddig csak futólag fordul meg egyszer-kétszer ama fejedelmi fényűzéssel felszerelt három teremben, melyekben a játék-asztalok állnak. A croupierek álmos szemeiben alig látni néha az éles, kárörvendő tüzet, mely (hogy, hogy nem), mindig együtt jár e hivatallal. Boszankodva forgatják a roulettet ama egy vagy két félénk játékos miatt, ki minden tétre csak egy-két forintot tesz és — vesz.

De ha jön egy professzionátus játékos, a ki

tudományos módszerrel játszik, és tudományos módszerével most a negyedik vagyont játsza el; ha jön egy köpcös, fehér mellényes úr, arany keretű szemüveggel, a ki oda lép a roulettehez, mint I. Napoleon lépett a gárda frontja elé, a mint Don Juan lépett volna egy bűbajos nő elé; a ki tesz egy számra egy aranyat, s nyer, de ott hagyja a tétet és nyereményt s nyer megint, s rettenetesen unatkozva elmosolyodik, és tovább áll: akkor a croupier arca is visszanyeri ruganyosságát és rikoltó hanggal mondja ki a zérót, melyen a két forintos dilletánsok megint vesztek.

A croupier szereti a tudós játszót, ki a banknak kiengesztelhetlen ellensége. Hisz ép e tudós típus az, mely után él a bank. E tudós típus az, mely bizonyos magasabb fényt derít rá tudományos bűvárlataival és új módszereivel, melyekkel ki akarja tanulni a nyerés titkát.

A croupier tudja ugyan, hogy ama játék-asztali I. Napoleont l vagy Don Juantól nem nyer semmit se, de ez a saison hőse; mindjárt első nap, hogy megérkezett, nyert újszerű egymás után. Öt nappal később esteli $1\frac{1}{2}$ 10 és 11 közt 50,000 frankot nyert. S azontúl soha se hagyta el a szerencse. Minden saisonban van egy-két ilyen hős. Ez tehát fosztogatja a bankot. De a bank személyzete mégis szereti, és a kegyes részvényesek minden sikerült coup-nál szeretnék megcsókolui. Mert valahányszor ez nyer: tizen, húszan, harmincan bátorodnak föl ismét tenni minden eddiginél nagyobb összeget; tizen, húszan, har-

mincan, a kik már tizszer, hússzor, harmincszor mondtak le a játékról.

De azért nappal mégis csak üresek a játéktértek. Legfőlebb a trente et quarante asztala körül csoportosúl folyvást a hivek koszorúja, mert a trente et quarante a játékarisztokráciának asztala.

Itt ülnek a tapasztalt játékosok, a régi gárda, művészi játékosok, a tudós játékosok zöme, és a szenvedélyes játékosok gondolkodóbb része.

De künn pezsg az élet, zeng a kitűnő zene, — (Kéler Béla hazánkfia a karmester), tolong egymás közt, mint valami kacskaringós kotillon-figurában a számtalan sétáló, ugrándoznak a kis pincérek, és spanyol grandezzaival forognak — inkább csak a szemmel, mint a büszke nyakkal, mely kemény gallérjával nem is foroghatna — a fő-pincérek. S mily fő-pincérek! Az ember levenné a kalapját, valahányszor csak találkozik e parancsaló szemekkel: mindenik egy angol lord, egy francia miniszter.

És mi minden történik itt! Két finom arcú, frakkos, fehér nyakkendő diplomata, mellén csupa rendjellel, folyvást igyekezik lehető sok szóval mentül jobban elrejteni egymás előtt világ-
rázó gondolatját, ha ugyan véletlenül ép ama ritka diplomaták közé tartozik, kiknek egyáltalában gondolatuk van.

Egy gazdag orosz herceg, a ki most vén korában jött ki legelőször az Ural hegységből, egy

bájos úrhölgynek teszi ama szögletben ajánlatait; ő hercegsége megszokta otthon a családi életet és nem nélkülözheti. Családját, fájdalom, otthon feledte. Mit tehet egyebet, mint hogy keressen magának más házvezetőt arra a három hónapra, melyet itt szándékozik tölteni. De a bájos úrhölgy nagyon szolid, fontolgtató és erényes. Meggondolja, hogy mily súlyos kötelességek járnak a házvezetői állomással és utójára is azt találja, hogy ennyi és ennyi alatt egyáltalában nem teheti. Tegnapelőtt egy olasz principétől ugyan csak a felét kérte, de ő Párisban végezte iskoláit és tudja taksálni embereit. Ő tudja, hogy egy orosz herceg egészen más valami, mint egy olasz principe, és hogy az előbbinek méltó repreesentációjára sokkal többet kel fordítani. És a mennyit szükségesnek talál, azt meg is kapja. S ő hercegsége meg van győződve, hogy még mindig igen jó alkut tett. Mert ha feleségét hozta volna el, ennyivel és ennyivel többbe került volna a háztartás. Ő hercegsége ajánlja magát, és hirtelen örömében megiszik hat pohárka rostoptsint.

Néhány lépéssel beljebb a terrasszon hasonló jelenet foly. Egy hadnagyocska szintén meg akarja hódítani egy bájos úrhölgy szívét, de úgy, hogy ne az úrhölgy kapja az ő pénzét, — mert hisz az nincs is, — hanem hogy ő kapja az úrhölgy pénzét. Micsoda hadnagy? Akármicsoda. Egyik olyan, mint a másik. Különben lehet nassau-i, hessen darmstadti vagy kurhesseni, lehet osztrák vagy porosz. Mert mikor ezek történtek :

osztrák és porosz még békésen ültek egymás mellett a közel Mainznak várában.

A frankfurti bankár — kinek termete bizonyítja, hogy a legegészségesebb táplálék a részvények levagdalt szeletjei — a frankfurti bankár nem igen nézi jó szemmel a hadfi heves ostromlását. U életén át megtanulta ama jeligét, hogy az ember annyit ér, a mennyi pénze van a zsebében. Osztályánál ez már úgy szokott lenni.

De a lánynak már keleties arca is költőibb fölfogásra mutat, és a mamát elkábitja vagy a bárói cím, — melyre bizonyos összeget szórni édes öregét még nem tudta rá venni — vagy a „Rother Adlerorden vierter Classe mit den Schwerten.“

A ház „hátsó homlokzatának“ ép átellenes oldalán egy csoport vén leány kávéz, és e mellett úgy látszik — még a capitoliumot is meg akarja menteni.

Van aztán még mindenféle alak, a minő csak látható kis- és nagy-városban, németországi residenciákon, fürdőhelyen, játék-banknál. Előzőnklik a kertet, a terraszt, a ligetet. És mind e ropant változatosságú alakok közt ott sétál, mint a majoros kertben a kappan, az angol lord, — azaz angol, ki legalább is lordnak akar nézetni. Egész ruházata kockás, világos, szürke cylindere nyakában ül, kibernetvált bajuszának hült helye aránytalanul széles, rőt pofaszakállal lebeg a szelében. Sétál föl s alá, s aztán alá s föl. Zsebéből kikandikál a piros úti könyv. Minden ize és sza-

kállának minden szála egyenkint — azért is áll így széjjel — az angol selfgovernment egy-egy képviselője. Lábszárainak minden mozdulata az angol világtörténetben egy lépés előre. Politikai kolossz. Jobb lába Amerikában, bal lába Indiában.

És ő unja magát. Csakhogy megmutassa e nyomorú szárazföldieknek, hogy angol gentleman e földön mindig azt teheti, a mit tenni kedvére van. Ő unatkozni akar. És ő unatkozik, ámbár minden képzelhető szórakozást föltalálhat itt.

Aztán lemegy a játékterembe. Megvetve nézi a játzókat. De ő angol lord. Neki van ambíciója. Well. Nem szenvedélyből, nem szánakozásból, nem mulatságból, csak mintegy alamizsnaként oda tesz egy számra egy guineát. Nyer. Boszankodik. Ott hagyja a nyereményt és a tétet. Tesz ugyanannyit a szomszéd számra, úgy, hogy egyiknek el kell vesznie. Elveszti mind a kettőt. Meg van elégedve s tovább áll.

A játéktermeket azonban este kell nézni.

Fényben úszik minden. Három-négy csillár egy teremben, és azon fölül még tömérdek hármas, kettes légszesz láng. Az egyik teremből a másikba hallatszik a roulettek recsegő forgása, a croupierek egyhangú kiáltozása s a tömeg sutogó beszéde, egy-egy sohaj, egy-egy kacaj. A ki veszt, néma. Jajkiáltás nincs itt. A jajgatót vagy makrancost ki is lóditának mindjárt. Egy-egy fogcsikorgást legfőlebb a két tőszomszéd hallhat. De örömkialtás jelzi gyakran a szerencsét. A szerencsétlenséget a szemekből kell olvasni.

Hányan lettek boldogtalanok, és mennyien tettek másokat boldogtalanokká az asztaloknál! Itt nemcsak arany, ezüst, itt nemcsak fényes fedelmi vagyonok veszttek el; ifjak jövője lett itt megmérgezve; megtörve talapzatukban férfiak életereje; gyermekek szívébe esett a pusztító csira; családok büszkesége, jövők kincse veszett el itten; itt buktak nők és leányok, s a mi legszebb, itt bocsátottak áruba a nemes szíveket sárga aranyért.

De hangzik a „Messieurs, faites votre jeu“; forog a roulette. A három hosszú sorban tölállított harminchat szám mindinkább el lesz fődve a tétektől. Néha három lépésnyiről röpül egy Napoleon, s ép oda hull, a hová ura, a gyakorlott kezű, szánta.

A roppant nagy ablakszárnyak tárva nyitvák, zeng be a siró hegedű — leányka kesergése ez, ki itt látta tönkre téve életboldogságát. De bele vegyül a második hegedű csábító bájdala is, s a contra-bass dörmögését a trombita harsogása némitja el... Oh ti liget virágai, hiába külditek be ama bűvös illatot, veletek senki sem gondol!

A termék kereveteiről itt-ott egy kíváncsi női alak emelkedik lábujjhegyre; a szemek, melyek mindeddig az átellenes tükrök, vagy a közelebb álló urak egyikén függtek, oda irányúlnak a roulette. A teremben minden csöndes, csak egy-két úr, ki kora miatt, vagy mert már hozzá szokott nagyon is, vagy igen szerencsétlen volt ma, mormog szomszédjával. A forgó roulette hal-

doklik. A zöld asztal egyik hosszú oldalán ülő croupier orrán át éneklí :

„Quatre, noir, pair, impasse.

A harminchat mezejű számtábla körül több kisebb terecske van. Az egyiken P (első tizenkettő,) erre senki se tett; a ki tett volna, háromszoros tétet nyerne. Van aztán M és D, (középső és végső tizenkettő.) Van aztán impair, rouge, passe (páratlan, vörös, túlment a közepén,) mindezt veszti. Lehet ezenkívül tenni az első, második, egész a hatodik hatra. A ki az elsőre tett, hatszoros tétet nyer. Nyer kettős tétet a noir, pair, jimpasse. A szerencsés az, ki négyre tett, mert harm nchatszorosan nyeri a tétet. Ő volna a coup hőse. Csak volna! Mert ő kelme az egyszer csak egy forintot tett, és így szerencséje dacára se nyervén semmit sem, (mert 36 forint itt semmi se,) csak nevetségessé tette magát.

Ama kíváncsi szemek, melyek lesték a szerencsést, untatva, megvetően, bosszankodva fordulnak el. Tulajdonosuk ismét eltemetkezik a kerevet vánkosai és a krinolin hullámai közé. Mostan csak lábai kandikálnak ki a világba.

Az orrán éneklő croupier és átellenese bűvészi ügyességgel lökik ide s tova a Lajos-aranynyokat, tallérokat, tíz és öt frankosokat, forintokat, imperiálokat — a nyerőknek. Hat társuk pedig, — köröskörül elosztva az asztalnál, — kis lapátokkal húzzák be a vesztett téteket, a bank nyereményeit.

Ohó, mondja a szellemdús olvasó; hát ez az

arány? ketten fizetnek, de hatan húznak be? Oh nem, kedves olvasóm; az arány a bankra nézve még sokkal előnyösebb. Könnyebb és gyorsabban megy behúzni, mint fizetni.

És ismét hangzik a „Messieurs faites votre jeu,” és hullámozás, tolongás van a három sorban körülállt asztalnál. Öten-hatan távoznak. de új vendég tiz jó. Megint haldoklik a roulette. Még egy-két elkésett és helyét nem találó kéz nyúl elő a harmadik sorból, és igyekszik eltalálni a keresett számot. Ismét nyernek vagy tizen. Vesztenek ötvenen, hatvanan. — ha jól megy, százan.

Kár, hogy majd mindenki el van itt kábitva a játéktól. Mintha nem is emberi társaság volna, hanem egy menagéria. Kisértsük meg leírni.

III.

A tudós játékos előtt, ha a játék nem is szent, ha az asztal nem is oltár, de mégis legalább mély elméjü fejtörés, komoly gondolkodás, tudományos bűvárlat tárgya, és méltó valami, hogy titkainak megfejtésére komoly ember föláldozza vagyonát, életét.

Nézzünk meg egy tudós játékost par excellence. Nem minden játékos ilyen, mikor tudós kezd lenni; de ilyenné lesz előbb-utóbb. A tudós játékos a játékos termeket délelőtti 11-től egész esti 11-ig alig hagyja el; az ember néha azt

hinné, hogy magasabb lény, kinek emberi szükségai nincsenek. Tán nem is eszik.

Hiába, ilyen a tudomány! Magával ragadja a szellemet, feledteti az anyagit.

Persze nem minden tudós játékos teszi ezt csupamerő nemes tudvágyból és buvárlati ösztönből. A tudós játszóknéme sok válfajjal bir. Néha valamennyit ott látjuk egy asztal körül. De abból, ki sokáig szenteli magát ennek, utóljára is a tulajdonképeni par excellence tudós lesz.

Vannak, kik azért kombinálnak, mivel vesztek és nyerni akarnak; ezek könnyen fölismerhetők; nyugtalan bizonytalanság, kétség, öröm, remény, boszankodás váltakozva futnak át arcukon. Szenvedélyesek, erővel meg akarják fogni a forgó istennő ruhafoszlányát. A croupierek udvariasak és előzékenyek irántuk, a terem-szolgák nem; sokkal izgatottabbak és szerencsétlenebbek, semhogy ők borraivalóra gondolhatnának. Ezek közt van a legtöbb vén leány és detto asszony. Ha tüjükkel az előttük fekvő rovatozott papirosba bele szúrják jegyeiket, ez sem a fölKent tudomány hidegvérű, sem a közömbösség, könnyűvérű nyugodtságával nem történik.

Van aztán egy másik faj. Jön például egy köpcös, koros úr. Tartása jó, de épen nem feszes. Arany keretű szemüvegével összhangzásban van egész megjelenése. Még hat lépésnyire van az asztaltól, — lassan halad — s egy terem-szolga, ki három dilettánsnak sehogy se tudott helyet szorítani, neki már talált egyet a fő-croupier kö-

zelében, széket is tett oda; az asztal zöld posztójára a játszótáblának megfelelően rovatozott levelet is szúrt két gombostűvel, és egy harmadikat rája tett. Az arany szemüveges kényelmesen leül. Ha a körülállók irigy, bosszankodó szemmel nézik jó helyét, úgy mosolyog feléjük, mint ha bókoltak volna neki. Mosolyogva nézi a croupiért, mosolyogva tesz, mosolyogva nézi a forgó roulettet, mosolyogva vesz, mosolyogva nyer, mosolyogva jegyez szúrás szúrás után a papírra. Ha hat-hét esetet már följegyzett papirosára, ezekből következtet, kombinál, s mosolyogva látja, hogy jól, mosolyogva, hogy rosszúl kombinált. Ő nem kombinál, hogy nyerjen, ő nem kombinál, hogy a játék titkait kilesse; ő kombinál szeszélyből, mulatságból; neki nem árt, ha vesz, őt a játék el nem szédíti. Az ilyen férfiak ritkán birnak szenvedélyekkel, nagy a phlegmájuk, igen prózaiak és gazdagok. Többnyire megretirált üzérkedők.

Nők is vannak hasonlóak, s ezek rendesen harminc évesek, a második ifjúságban állanak, szellemdúsak, szeretik az élvezetet, de mindig megtudják őrizni a tiszta öntudat tekintélyét. Prózaiak-e, költőiek-e? — nem lehet tudni.

De más, egészen más a játék tudományának fölkenntje. Lehet, hogy annak született, a mi; lehet, hogy gondatlan játékosból egyszerre lett azzá, mint Saulusból Paulus; lehet, hogy az előbbi két osztályból lett újoncova. De bizonyos az, hogy nagyon is elűt ezektől. Fáradozása

komoly élet-föladat, működésében tudományos módszer van; öntudatlanul is, mint a költő és ihlett tudós, tárgyának fejtegetésén dolgozik szelleme, eltelve egészen egyetlen egytől. Kinézése is a szaktudósé. Nincs felesége gyermeke, nincs háza, telke, nincs toilettje, nincs tán mindennapi kenyere sem, de van tudománya és mindig egy kis — veszteni való pénze. S ez épen nem csodálatos! Az éhen holt tudós szereit közt gyakran találni aranyat, melynek rendeltetése volt a levegőben elpárologni; találni néha platina csészét, sok száz forintos eszközöket. Emberünknel a pénz nem pénz, hanem kísérletekre való anyag kísérletekre, melyekkel talán tovább viheti tudományát.

Emberünk közeledik a játékasztalhoz. Helyet neki senki sem csinál és mégis mindenki ad. Az aranyos szolga nem ékel széket a tömeg közé; a tömeg maga oszlik. Meglehet, hogy egy-két szenvedélyes játész észre sem vette rögtön. De ha észre veszi, annál hevesebben lép félre önkénytelenül. Emberünk rá néz, de csak futólag, oldalról. — Aztán megint másfelé fordul szeme. Ez a perc az, melyben az említett játész — zsebeit vizsgálja. Emberünknek csakugyan gyanús, több mint gyanús kinézése van. Pedig az emberismerő mégis, ha sokáig nézi, látni fogja, hogy becsületes ember. De hogy a többiek félre vonulnak, épen nem helytelen, nem oktalan azért. Mindig veszélyes oly közel oda szorúlni valakihez, aki — annyira elhanyagolja toilettjét.

S így emberünknek, (senki se tudja, hogy), egyszerre van helye, széke, rovatozott papirosa, tüje. Ott ül. Arcán annyi a ránc, hogy az ember az egészet hajlandó volna egyetlen egy ráncnak tartani. Szeme vörös, pillája kúszált. Szarú-keretű szemüvegén keresztül lesi a forgót. Aztán szúr egyet. Parókája majdnem a papirost éri. S mily paróka! Nemcsak saját, hanem még parókájának hajából is kifogyott már az idők viszontagságai közben. A természetet korrigáló művön — pedig ekkor dicső mű lehetett — látszik a vashuzal és a halcsont.

Szúr, kétszer, ötször, tizszer. Gondolkozik egy nagyot. Tesz egy aranyat, kevesebbet soha sem szokott. Nyer. Ott hagyja az egészet. A következő coupnál el is veszti aztán az egészet. Az öröm villan át arcán; nem bánja a pénzt, hisz azzal experimentált, és sikerrel, — kombinációja teljesült. S most egy rakás aranyat tesz maga elé. Az idegenek csodálkoznak. De van, ki ismeri modorát. Ilyen ő. Télen hol van, senki sem tudja. Nyáron mindig itt van. Miből él, senki sem tudja; játszani van mindig pénze. Maga elé rakja. Szúrást szúrás, tétet tét után rak. Valahányszor a croupier kiáltja: „le jeu est fait“, sötét tűz villámlik szemében. Ő a croupiert jól sziveli, csak ha kelletlenül hosszabb pauzát csinál, haragszik rája; a croupierek, részvényesek tisztelik tudományos kísérleteit, és nem ritkán segízik őt, mint Maecenások.

Némelyek az ily tudós fajták közül gyűlölik

a bankárokat. Boszút akarnak állani a bankon, és a játék titkát, a kulcsot, melylyel nyerni lehet, melylyel nyerni kell okvetlenül, nem önzetlen tudományosságból, hanem azért akarják fölfedezni, hogy azt nyilvánossá téve, megrontsák a bankot. A részvényesek azonban egész keresztényi szeretettel még ez ellenségeiket is szeretik. Érdekes inger e törekvés a többi játékosra nézve, és elvégre egy bolond tizet csinál.

De a mi parókás emberünk nem ilyen. Az ő szívében nem ég boszú, hanem csak a tudomány szent tüze. Ha sikerül megismerkednünk vele, nem ritkán találunk benne valóban rendkívüli matematikust, ki különösen a különbzéki és egészleti hánylatnak, a valószínűségi tételeknek képzett, gyakorlott, szellemdús és finom mestere. Szúrásaiból a pusztán véletlen szerencsejáték szabályait akarja meghatározni. Szúrásaiból óriás kombinációkat hoz le, s még óriásibb számításokat visz keresztül. Ha nyer, ruganyos lesz egész léte. Ott ül, míg be nem zárják a bankot. De ez csak ritkán történik. Többnyire vesz. Ekkor minduntalan elálmélkodik; jegyzeteket és rajzont vesz ki. Elmélkedik, számít. Arca fölvillog. Hála isten! Meg van az elkövetett hiba előbbi kombinációjában! Megint tesz, s megint vesz. Elszomorodik, de nem csügged. Ha elvesztette mindenét, még sokáig ott ül, jegyez, néz, aztán órák múlva nehéz sohajjal áll tovább. Az előbbi osztályban kizárólag csak férfiakat találunk; nők erre se nem elég okosak. se nem elég bolondok.

De ismerkedjünk meg egy oly osztálylyal, melyben kizárólag csak nők működnek. Férfi erre se nem elég szép, se nem elég rút.

Egy nagy művész angyalt festett — szép nő alakjában, s minden tekintetben helyesen fogta föl tárgyát. Aztán festett ördögöt. Ezt is szép nő alakjában, s legalább is ép oly helyesen.

Az ebcsont : ebcsont s az elefánt csont mellett elég csúnyán néz ki. De ha mindketten elsárgúlnak, az elefánt-csont sokkal rútabban és gyorsabban is sárgúl el az ebcsontnál.

Nincs tisztább, fehérebb a női erénynél és az elefánt-csontnál. De semmi sem vesztí el tisztaságát, fehérségét anyira, mint ezek, bizonyos esetekben és helyzetekben.

És Satanela ő nagysága veszélyesebb, mint Sátán úr.

Itt a játékasztalok körül is van elég Satanela. A lehetőleg legelegánsabb öltözet, aranylánc, cimeres gyűrű, szőke úri fajta. (Nem tartozik amazok közé, kiket észrevenni több ízben volt már alkalmunk, mivel szakmájukhoz tartozik magukat észrevéttetni) — Legújabb divatú, színes szegélyű zsebkendőjen egymásba szőtt betűk, fölöttük korona. Előtte fekvő sárga bőr tárcáján szintén. Balkezén rajta maradt a világos-sárga-vörös keztyű. — A legtisztességesebben viseli magát. Isten őrizze meg a kacérkodásnak még a színétől is. Csak a játékkal foglalkozik. Pénze — úgy látszik — kifogyhatlan; kétségkívül magas család, még pedig külföldi család

tagja. Német nem lehet, mert nemcsak „titulusa“, hanem „vitulusa“ is van. Mondom, — úgy látszik. Roppant összegeket kockáztat. Érdekesen, vakmerően, föltűnést okozóan játszik. Képes tétet ott hagyni a táblán, mely megszásszorozódott és azontúl is ott hagyja és elveszti a legnagyobb egykedvűséggel. Talán ép oly közönyös, a nyeres mint a vesztes iránt. Legfőlebb kis átlátszó pir ül arcán. Pénzével úgy bánik, mintha soha se lett volna az övé, vagy mintha sohase volna szüksége rá. Neki — úgy látszik mindegy, akár nyer, akár vesz; neki csak az izgalom kell.

Háta mögött néha megjelenik egy kegyes kinézésű úr. Önelégülten mosolyog, ha látja, mint függ irigy, csodáló vagy sovár szemmel az előkelő nőn egy-egy ártatlan naiv menyecske, leányka, egy-egy fiatal vagy nem fiatal úri ember nézése. Valahányszor egy-egy „ah“ lebben el a körülállók ajkán, az előkelő nő egyik másik vakmerő coup-ja, vagy rendkívüli nyeresége fölött, kitágul a kegyes úrnak mindkét orrlyuka, és néha aztán maga is „emeli a hangulatot.“

Különben egészen ismeretleneknek látszanak mindketten, és egymást sem ismerik.

Pedig ő Sátán úr, a másik „ő“ pedig Satanella ő nagysága. A legveszélyesebbek egyike, mert a legfinomabb.

A kik biztosak másfélék előtt, e roppant szolid előkelőség néha még azokat is elámitja.

Az előkelő nő eclatjával, gazdagságával, hi-

degvérűségével, néha-néha egy kis szenvedélyességével, kockáztatásával, vakmerőségével tömerek ártatlan pillét bele visz a gyertyalángba.

Néha így szól :

„Ah, ma szerencsétlen kezem van. Szomszéduram, legyen oly szives, ha úgy tetszik, tegye ez özszegecskét oda, a hova jónak tartja.“

A szomszéd úr az öt, hat, tiz aranyat, többé kevésbé zavartan (ez attól függ : vajjon tud-e franciául vagy sem, vajjon tapasztalatlan-e vagy sem) oda teszi valahova. Ha nyer, épenséggel meg van fogva. Ha vesz, az előkelő hölgy oly előkelő és oly szeretetreméltó, hogy alig kell nagy fölbátorítás a legvakmerőbb kockáztatásokra.

Ez az előkelő hölgy ép úgy, mint a „kegyes úr,“ (ki soha sem látható rendjel nélkül,) ügynökei a banknak, s ettől kapják a veszteni való pénzt.

S most szóljunk „a nyájás fiatal ember“-ről.

Képzelve a kedves olvasó, hogy először életében áll ott a játékos asztalnál, és szorgalmasan ugyan, de még kissé félénken — játszik. Van bizonyos rendszere; egy ismerőse, jó barátja például, a ki úgy tett, mintha a játék-teremben született volna, ezeket tanácslá neki :

„Én legjobbnak találtam a következő rendszert. Három egyenlő összeget tesz az ember az első tizenkettőre, az utósó előtti és az utósó hatra. Így, kivévén a középső tizenkettőt, minden számon áll tét. A vesztes a nem veszteshez tehát úgy áll, mint egy a kettőhöz. Nyer egy szám az

„első tizenkettő közül, az ember elveszti a tétet az utósó és az utósó előtti hatról, de háromszorosan nyer al első tizenkettőn. A bank és a játészó quitt. Nyer az utósó hat, ennek hatszoros tétét kapod. A másik kettőt az utósó előtti haton és az első tizenkettőn vesztvén, marad négyszeres téted.“

E rendszer elég egyszerű és világos. És valójában nagyon előnyös. Az ember biztosan vesz ugyan, de csak lassan.

Követed tehát e rendszert. Csak szerényen és szolidan játszol. Teszesz mindig, valahányszor meglendítik a roulettet, az első tizenkét, az utósó és az utósó előtti egy-egy forintot.

Egyszerre csak megszólamlík melletted valaki :

„Ah uram, ön kombinál, önnek rendszere van, s valójában — úgy látszik — jó. A croupier önnek folyvást fizet.“

Minden ember hiú lévén, te örülsz, hogy rendszeredet dicsérik. S igaz is. A croupier minduntalan fizet. De persze többnyire csak az „első tizenkettő“ után. A mit ezen nyersz, veszted a két haton. Ezek egyike csak ritkán jön ki ; de azért néha mégis, úgy hogy csak alig észrevehetőn vesztesz. Néha talán tiz-húsz forinttal föl is szaporodik kapitálisod.

„Oh kérem, magyarázza meg nekem rendszerét. Akkor talán én is nyerek. Képzelve, én eddig mindig csak hübele Balázs módjára játszottam. Tegnap is 20 aranyat veszték.“

Te büszke leszesz, hogy ujonc létedre régi játékosok — kik nota bene képesek egyszerre 20 aranyat eljátszani — tanácsodat kérik. Azonkívül oly szolid, derék, igénytelen kinézése van, eleganciája és vesztett hús aranya dacára. Valóban kedves fiatal ember! Te szívesen megmagyarázod titkodat. Jó kedvű vagy; hisz a kópé bevárta a percet, melyben háromszor egymásután nyertél.

Ő az egészet pompásnak találja, s egyre brávó. Egyszerre vesztésbe jöttél. Ő kész e tanácscsal.

„Ha az embernek malheurje van, nem kell Fortunát forcirozni! Csináljunk egy kis pauzát.“

„Csináljunk.“

Castor és Pollux lesztek csakhamar. Ő melled ül a kerevetre. Hogy ne búsulj, tele beszéli füledet. Mesél erről és arról a nagy coupról. Meséli, mint „sprengolta a bankot“ Napoleon herceg tavaly. Aztán ismét fölbátorit. Ujra oda mentek az asztalhoz. Ő folyvást — őrző angyalként — oldalodon áll. Támogat és segít. Kényelmes helyet szerez. Erre-arra figyelmeztet. Majd mindenkit ismer.

„Wie gefällt ihnen die kleine Dicke?“

Ő azt a „kis vastagot“ is ismeri. Ő a lengyel bárónét is ismeri. Ő azt a büszke, fehér selyem uszályos nőt is ismeri. Ő téged szívesen megismertet akármelyikkel.

Ő aztán továbbá megismertethet ezzel és azal az asszonysággal. Igen csinos társaságokat

adnak. Te majd a csinos társaságokba eljársz. Ott majd kártyázni is fognak. Te nyerni fogsz, azt se tudod, hogy. De később aztán veszteni fogsz, s ezt aztán még sokkal kevésbé tudod, hogy.

Ha bűvésznek akarod magad kiképezni, itt majd megtanúlhatod a legszebb kártya-bűvészeteket.

De ha mind e sok szivességet nem is akarod igénybe venni, szolgál ő mással is. Észreveszi például, hogy ma a harmincas számok nagy előnyben vannak. Mindig jön ki valami „trente.“

„Tegyen egyszer mindent egy ilyen számra. Hagyja el egyszer rendszerét. A ki mer, az nyer.“

Avagy :

„Ha önnek már ily kitűnő rendszere van, kockáztasson többet. Valóban így kitűnő rendszerének dacára sem nyerhet valami sokat, se nem játszhatik érdekekkel, mulatsággal, izgalommal.“

Ha az ember sokáig játszik, elragadja az inger, a fölhevülés, az izgalom. Eleintén csak tudja, mit nyert, mit vesztett. De nem sokára csak gépiesen nyúl zsebébe, rakja a téteket, rakja és rakja megint.

Sok rábeszélés nem kell. Csak legyen aranyad, majd oda rakod.

Egyszer csak zsebedbe nyúlsz megint. De ha ki vesztesz belőle valamit — legfőlebb egy kis zsemlye morzsa az.

„Kincs — nincs!“

A nyájas fiatal ember vigasztal, holnap majd jobban megy.

Ő kész holnap is adjutánsod lenni. Nyájasabb, mint valaha.

Egy „igazi havannával“ kínál meg.

De esik az eső, a zamatot nem érzed. Különben is nem igen szelel a havanna.

Igenis, a havannák néha nem igen szelelnek.

Z á r s z ó.

Megkimélvén a tisztelt olvasót minden előszótól, zárszóra kérünk engedélyt. Megnyerjük bizonyynyal, mert szerények leszünk. Az egész csak egy megjegyzés a két utolsó cikkhez. A Louvre leírása csak töredék. Tárgyánál fogva toll alatt úgy alakult, hogy alig illik társai közé. Hangja ép úgy elüt a többitől, mint terjedelme. Azért csak kezdetét adtam itt, fenntartván az egészet széptani tanulmányok egy gyűjteményébe, melyet sajtó alá rendezek. Kárpótlásul adom a „Rouge et Noir-t“. Hisz P á r i s b ó l van ez is. P á r i s b ó l j ö t t é l t e t ő j e, és P á r i s e g y o l d a l á n a k m á s o l a t a a b e n n e v á z o l t é l e t. A szereplők is nagyrészt Párisiak. Aztán — ez is piros oroszlán. Ajánlom magamat.
